

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**“KERKÜK’TE İÇTİMAİ HAYAT-FOLKLOR-” ADLI ESER
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**EBAK SABAH ALI ALI
1730205068**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Halil Altay GÖDE**

ISPARTA – 2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Ebak Sabah Ali <i>Ali H</i>	
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
Tez Başlığı	"Kerkük'te İktimai Hayat-Folklor-" Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 21/10/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Halil Altay Göde SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı	<i>[Signature]</i>
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üy. Mehmet Özçelik SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı	<i>[Signature]</i>
Jüri Üyesi	Doç. Dr. M. Sürur Çelepi Pamukkale Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı	<i>[Signature]</i>
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrenci, yeni tez konusu belirler.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kerkük’te İktimai Hayat-Folklor-” Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

EBAK SABAH ALI ALI

21.10.2019

A blue ink signature of EBAK SABAH ALI ALI.

(ALI, Ebak Sabah Ali, “Kerkük’te İctimai Hayat-Folklor-”Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019)

ÖZET

Irak Türkmenleri, Türk dünyasının önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Anadolu'nun uzantısı olan bu coğrafyada ortak pek çok folklor malzemesi Irak Türkmenleri ile dil, kültür ve sosyal akrabalık ilişkileriyle bağlıdır. Bu ortaklıkları açığa çıkarması açısından, milli kültürün önemli bir kaynağı olan folklor malzemelerinin ve Irak Türkmenlerinin daha yakından tanınması amaçlanan bu çalışmada 1962 yılında Bağdat’ta Şakir Sabır Zabıt’ın hazırlamış olduğu “Kerkük’te İctimai Hayat” adlı kitaptaki folklorik malzeme bilimsel yöntemlerle işlenmiştir.

Tezimizde ele alınan bu kitapta pek çok halk kültürüne dair malzeme (halk inançları, düğün adetleri, geleneksel mimari öğeleri, Kerkük'te sosyal mekânlar, masal ve bilmece örnekleri, vb.) karışık bir halde bulunmaktadır. Bu folklor malzemeleri Arap harflerinden latin harflerine aktarılarak belli bir düzen içinde sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kerkük, Folklor, Türkmen, Gelenek, Adet.

(ALI, Ebak Sabah Ali, “*A Study on the Social Life-Folklor- in Kirkuk*”, Master’s Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

Iraqi Turkmen are an important part of the Turkish World. In this geography which is the extension of Anatolia, many common folklore materials are connected with Iraqi Turkmen’s language, culture and social kinship relations. This study aims to get more acquainted with folklore materials and Iraqi Turkmen, which are an important source of national culture. In order to uncover these partnerships, the folklore material in the book titled ‘iç İctimai Hayat iç in Kirkuk’ authored by Şakir Patience Zabit in Baghdad was processed with scientific methods.

This book, which is discussed in the thesis, consists of many materials related to folk culture (folk beliefs, wedding traditions, traditional architectural elements, social places in Kirkuk, examples of fairy tales, riddles etc.). These folklore materials were transferred from Arabic letters to Latin letters and classified in a certain order.

Keywords: Kirkuk, Folklore, Turkomen, Tradition, Piece.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	x
RESİMLER DİZİNİ	xi
ÖN SÖZ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM HALK EDEBİYATI

1.1. KERKÜK MASALLARI	17
1.1.1. İffetini Koruyan Kadın	18
1.1.2. Sırını Gizlemeyen	19
1.1.3. Sıçanla Evli Olan Davzan Kurtağı	19
1.1.4. Sultan'ın Talihsiz Beş Oğlu Masalı	20
1.1.5. Şahzade İle Gülizar	20
1.1.6. Akıllı Çocuk İle Tembel Çocuk.....	23
1.1.7. Yiyicelere Karşı Saygı Göstermek.....	24
1.1.8. Kerkük Hamamları Masalı	24
1.1.9. Kayış Baldır Masalı.....	25
1.2. BİLMECELER (TAPMACA).....	25
1.2.1. Din.....	27
1.2.2. Vücut organları	28
1.2.3. Tabiat.....	28
1.2.4. Gıda	28
1.2.5. Hayvan.....	30
1.2.6. Gök Cisimleri.....	30
1.2.7. Cansız Varlıklar	31
1.2.8. Canlı Varlıklar	33
1.2.9. Hayvan, Bitki, Din	33
1.3. TERKERLEMELER	34
1.4. DEYİMLER.....	38
1.4.1. Kadınlar Arasında Mahalle Ağzı Sövdüşler	39
1.4.2. Beddualar.....	39
1.5. EDEDİ LATİFELER.....	41

İKİNCİ BÖLÜM GEÇİŞ DÖNEMLERİ

2.1. DÖNEMLER	43
2.1.1. Doğum	43
2.1.2. Sünnet	43
2.1.3. Evlilik	44
2.1.3.1. Dilegçilik (İsteme)	45
2.1.3.2. Cahaz(Çeyiz)	46
2.1.3.3. Hamam Günü.....	46
2.1.3.4. Düğün eğlenceleri.....	46
2.1.3.5. Düğün.....	46
2.1.3.6. Gerdek.....	47
2.1.3.7. Hristiyan Türkmenlerde Düğün Veya Evlenme Adeti:	47
2.1.3.7.1.Dua	48
2.1.3.7.2. Dua	49
2.1.4. Ölüm.....	50
2.1.4.1.Kerkük'te Hastalık, Ölüm, Yas Ve Taziyelerde Okunan Dualar:	52
2.1.4.2. Hristiyan Türkmenlerde Ölüm:	52
2.2. İNANÇLAR	57
2.2.1. Yolculuk İle İlgili İnançlar	57
2.2.2. Ay Tutulması İle İlgili İnançlar	57
2.2.3. Ayna İle İlgili İnançlar	58
2.2.4. Kazanç İle İlgili İnançlar	58
2.2.5. Uğursuzluk İle İlgili İnançlar.....	58
2.2.6. Evlenme İle İlgili İnançlar	59
2.2.7. Fal İle İlgili İnançlar.....	59
2.2.8. Nazar İle İlgili İnançlar	59
2.2.9. Korku İle İlgili İnançlar.....	60
2.2.10. Yemek İle İlgili İnançlar	60
2.2.11. Kuşlar İle İlgili İnançlar	60
2.2.12. Yağmur İle İlgili İnançlar	61
2.2.13. Mekteb İle İlgili İnançlar	61
2.2.14. Hayvanlar İle İlgili İnançlar.....	61
2.2.15. Masal İle İlgili İnançlar	62
2.2.16. Ehid Ve Adak İle İlgili İnançlar.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM FOLKLOR

3.1. GİYİM KUŞAM	64
3.2. HALK MİMARİSİ	66

3.2.1. Kerkük' te Eskiden Ev Yapısı Nasıldı	66
3.2.2. Ev Eşyaları.....	69
3.2.3. Mutfak	70
3.2.4. Türkmenlerde Yemek Adları.....	70
3.2.5. Hamam Kültürü Türkmenlerde	71
3.3. ÇOCUK OYUNLARI.....	72
3.4. HALK HEKİMLİĞİ	78
3.5. KERKÜK'TE BULUNAN SANATLAR VE MESLEKLER.....	84
3.5.1. Demircilik.....	84
3.5.2. Naccarlık (marangozluk)	84
3.5.3. Cülhe	84
3.5.4. Kondıraç (Kunduracı)	85
3.5.5. Babıççı (Pabuççu)	85
3.5.6. Yemençilîh (Yemenicilik)	85
3.5.7. Tökmeçi.....	86
3.5.8. Pıçahçı (Bıçakçı).....	86
3.5.9. Kazançı.....	86
3.5.10. Sabınçı(Sabuncu)	86
3.5.11. Ne'lbend	87
3.5.12. Küzeçi.....	87
3.5.13. Boyagçı (Boyacı)	88
3.5.14. Çiniçi	88
3.5.15. Sebilçi.....	89
3.5.16. Burnotıçı.....	89
3.5.17. Saatçi	89
3.5.18. Nakkaş	89
3.5.19. Kırşan Yapmak	89
3.5.20. Berber	89
3.5.21. Terzi.....	90
3.5.22. Sarac	90
3.5.23. Kaltakçı.....	90
3.5.24. Irgat İşi.....	90
3.5.25. Keyyeçi (Kayacı)	91
3.5.26. Dabbag(Dabak).....	91
3.5.27. Kilçi.....	92
3.5.28. Şişçi	92
3.5.29. Palançi	93
3.6. KERKÜK'TE TİCARET	93
3.6.1. Çağırın Satıcılar.....	93
3.6.2. Kerkükte Eskiden Pazar Nasıldı	93
3.6.3. Kasap	94
3.6.4. Bakkal.....	95

3.6.4.1. Kuru Bakkal	95
3.6.4.2. Yaş Bakkal	95
3.6.4.3. Yaz Bakkalı	95
3.6.5. Attar.....	95
3.7. KERKÜK'TE ÖLÇEK VE ÇEKİ.....	100
3.7.1. Hukka (Okka)	100
3.7.2. Batman.....	100
3.7.3. Kireç Çekisi	100
3.7.4. Daş (Taş) Çekisi.....	101
3.7.5. Hububat İçin	101
3.7.6. Yoğurd.....	101
3.7.7. Süt	101
3.7.8. Sayı.....	101
3.7.9. Yüng.....	101
3.7.10. Neft.....	102
3.7.11. Kumaş Ölçeği.....	102
3.7.12. Yer Ölçüleri	102
3.8. TÜRKMENLERDE HAYVANCILIK	102
3.8.1. Kerkük'te Bulunan Hayvan Adları.....	103
3.8.2. Kerkük'te kuşbazlık.....	104
3.9. KERKÜK'TE BULUNAN BİTKİ ADLARI	105
3.10. KERKÜK'TE KULLANILAN İNSAN ADLARI KISATILMIŞ HALDE	106
3.11. KERKÜK'DE ESKİDEN KULLANILAN DİĞER GÜZEL ADLARDAN.....	108
3.12. TÜRKMENLERİN BAHAR ŞENLİKLERİ	109
3.12.1. Çerşembe Sür	109
3.12.2. 14 Eylül Şenlik Gecesi	110
3.12.3. Kerkük'de Ramazan Ve Kurban Bayramları	110
3.12.3.1. Bayram Günleri Seyran Yerleri.....	111
3.13. KERKÜK'TE KAHVEHANELER, DİVANHANELER VE HANLARI	112
3.13.1. Kahvehaneler	112
3.13.2. Divanhaneler	113
3.13.3. Hanlar	114
3.14. YAĞMUR DUALARI	115
3.15. KERKÜK'TE EĞİTİM.....	117
3.15.1. Cami Tahsili Ve Medreseler	117
3.15.1.1. Şah Gazi Medresesi.....	124
3.15.1.2. Saray Medresesi.....	124
3.15.1.3. Meydan Medresesi	124
3.15.1.4. Eyyubi Ahmet Paşa Medresesi	124
3.15.1.5. Gavsıyye Medresesi	124

3.15.1.6. Hacı Ahmet Medresesi	124
3.15.1.7. Müslim Medresesi.....	124
3.15.1.8. Tokatlı Medresesi	125
3.16. KERKÜK’TE EKONOMİ	125
3.16.1. Kerkük’te Tutum (Ekonomi) Durumu	127
3.16.1.1. Kerkük'te Neft (Petrol).....	127
3.16.1.2. Su	129
3.16.1.2.1. Yerlilere Ait Su Takları	129
3.16.1.2.2. Evkaf Dairesine Ait Olan Taklar.....	130
3.17. ŞEHİR HAYATI.....	134
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA.....	137
SÖZLÜK	139
EKLER.....	154
ÖZGEÇMİŞ	166

KISALTMALAR

Cm.	: Santi Metre.
Dr.	: Doktor.
H.	: Hicri.
Hz.	: Hazreti.
Kg.	: Kilo Gram.
Km.	: Kilo Metre.
M.	: Miladi.
M.Ö	: Milattan Önce.
MM	: Mili Metre.
Prof.	: Profesör.

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Kerkük kalesi, gök kümbet.	154
Resim 2: Kerkük kalesi.	154
Resim 3: Kerkük kalesi.	155
Resim 4: Kerkük, Kale evleri.	155
Resim 5: Kerkük kalesinde bulunan bir evin adı.	156
Resim 6: Tak altı.	156
Resim 7: Pullu kapı.	156
Resim 8: Avlu.	157
Resim 9: Sıtara / Zenbil.....	157
Resim 10: Eşik.	158
Resim 11: Terece.	158
Resim 12: Dayancağ / Şakalat / Yan göz.	158
Resim 13: Köşk.	158
Resim 14: Dör / Etebe.	159
Resim 15: Niş (Evi aydınlatmak için kullanılır).	159
Resim 16: Sırhana.	159
Resim 17: Dibek.	160
Resim 18: İncana.	160
Resim 19: Çinni.	160
Resim 20: Çerre.	160
Resim 21: Şerbe.	161
Resim 22: İskif.	161
Resim 23: Cebinliğ.	161
Resim 24: Üzellik.	162
Resim 25: Külçe.	162
Resim 26: Cecim.	162
Resim 27: Türkmenler de kadın ve erkek kıyafetleri.	163
Resim 28-29: Erkeklerin kafasına taktıkları camadanı ve erekçin.	163
Resim 30: Silehliğ.	164
Resim 31: Hicil.	164
Resim 32: İg.	164
Resim 33: Kırğılığ.	164
Resim 34: Cülhe.	165
Resim 35: Tanbıra.	165
Resim 36: Tuluğ.	165

ÖN SÖZ

Toplumların millet olma, varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan en önemli unsur dilidir. Toplum konuştuğu dil ile geçmişten geleceğe doğru yaşamış olduğu hayati kültürel unsurlarla süsler. Halk örf, adet, gelenek, görenek ve inançlarıyla ortak noktada birleşir ve konuştuğu dil ile bunu perçinleyip sözlü kültür mahsullerini ortaya koyar. Ağızdan ağıza nesilden nesile aktarılan bu sözlü kültür mahsulleri değişir, gelişir ve gelecek nesillere bir miras olarak taşınır. Fakat günümüz dünyası, teknoloji çağını yaşamakta, küreselleşen dünyada sözlü kültür mahsulleri de hızla yaratılma ortamlarını yitirdiklerinden unutulmakta, kaybolmaktadır. Bu gerçekten hareketle genç nesiller için ya bu malzemeleri unutulmadan derleyip yazıya geçirip aktarmak, ya da bu çalışmada yaptığımız gibi yıllar önce yazılmış, toparlanmış, ulaşılması güçleşmiş halk kültürü ürünlerini halk bilimi metotları dahilinde onların hizmetine sunmak olacaktır.

Bu çalışmada, “Şakir Sabır Zabıt, Kerkük'te İctimai Hayat, Bağdat 1962” adlı eser Arap harflerinden latin harflerine aktarılmıştır. Çalışmanın Giriş bölümünde Irak Türkmenlerinin kökeni ve tarihi kimlikleri, Kerkük şehrinin coğrafi konumu, tarihi, sosyal ve ekonomisinden kısaca bahsettikten sonra, kitapta adı geçen şehrin önde gelen isimlerinden olan bazı kişilerin hayatları hakkında bilgiler verilmiş, aynı zamanda Türkmen edebiyatı ne zaman başlamış bunun yanında özellikle kitabın yazarı Şakir Sabır Zabıt'ın hayatı ve ona kaynaklık eden Molla Sabır hakkında bilgiler verdik

Üç bölümden oluşan tezimizin “Birinci Bölüm”nde “Halk Edebiyatı” ana başlığının altında Kerkük masalları, bilmeceler, tekerlemeler, deyimler, edebi latifeler alt başlıklarıyla sınıflandırılmıştır. “İkinci Bölüm”de “Geçiş Dönemleri ve İnançlar” ana başlığı altında alt başlıklarıyla sınıflandırılmıştır. “Üçüncü Bölüm” ise “Folklor” ana başlığından oluşmaktadır. Son olarak çalışmanın daha iyi anlaşılması için eserde geçen Kerkük Türkmenlerinin kullandığı kelimelerden oluşan bir “Sözlük” çalışması yapılmıştır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesindeki destek ve katkılarından dolayı danışmanım Prof. Dr. Halil Altay GÖDE hocama teşekkürü bir borç bilirim. İki yıl boyunca bana destek veren değerli ve kıymetli Dr. Öğr. Üy. Mehmet Özçelik ve Doç. Dr M.Sürur Çelepi hocama ve benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarıma başta Önder Saatçi olmak üzere Usama Kemali, Necat Kevseroğlu ve arkadaşım Mervecan Bayram'a teşekkür ederim.

En son olarak bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana yardımcı olan maddi ve manevi yönde destekleyen anne ve babama gönülden teşekkür edip ellerinden öperim. Tez alışma sresinde bana her zaman yardımcı olan ve beni bir an olsun yalnız bırakmayan değerli arkadaşım Vicdan şerife teşekkürlerimi sunarım.

EBAK SABAH ALI ALI

Isparta 2019

GİRİŞ

1. TÜRKMENLERİN KÖKENİ

Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan geniş coğrafyaya yayılmış olan Türkmenler dünyanın birçok yerinde var olmaktadır.

Bazı eski yazarlar Oğuzlarla, Karluklar ve Halaçlara Türkmen adını vermişlerdir. Türkmenler Selçuklular döneminde Türklerin soyundan olan kalabalık bir topluluktur (Hürmüzlü, 2006: 9).

Selçuklu Devleti Türkmenleri bir bayrak çatısı altında toplamayı amaçlıyordu. Ancak bu tamamen gerçekleşmedi. Türkmenlerin bir kısmı Azerbaycan'a yerleşti, büyük bir çoğunluğu ise Kuzey Irak'a göç etti. Bunlar Selçukluların yokluğundan faydalanıp Musul'u ele geçirdiler. Bu süre zarfında Türk göçleri devamlı olarak islam ülkelerine kayıyordu. Bu durum Türkler arasında İslamiyeti yaygınlaştırıyordu (Hürmüzlü, 2006: 14).

El-Biruni Oğuz ülkesini Türkmenlerin yurdu olarak tanımlamıştır . Yani Türkmenler Orta Asya'dan göç eden Oğuzlardır. Oğuzların göçebe olanları Maverünnehir ve Harizm bölgelerine yakın yerlerde bulunmaktadır. Daha sonra da Müslüman olan Oğuzlara Türkmen denilmiştir (Hürmüzlü, 2006: 10).

Oğuzların tarihi çok eskilere dayanır, Türk kavimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Ana yurtları olan Orta Asya'yı Kırgızların tehditleri üzerine terk etmek zorunda kalmışlardır (Hürmüzlü, 2006: 11).

Bütün bu bilgiler doğrultusunda Oğuzlar Türk ulusunun önemli bir parçasını oluşturduğu ve Türk tarihi boyunca önemli roller üstlendiği söylenebilir. Selçuklu ve Osmanlı gibi iki imparatorluk kurup Bayat, Avşar, Peçenek ve Bayındır boylarında müstakil devletler kurmuşlardır (Hürmüzlü, 2006: 12).

Türkmenler başta Putperestliği ve Şamanlığı kabul ederken daha sonra İslam dinine inanmışlardı (Hürmüzlü, 2006: 9).

Irak'a göç eden Türkmenler, Mezopotamyada birleştiler ve burada birçok devlet kurdular (Dakuki, 1970: 24).

Türkmenlerin Irak'a ilk gelişleri ise hicri 54 yılına dayanmaktadır ve bu Abbasi döneminde gerçekleşmiştir (Saatçi, 2007: 20-21).

Farklı tarihlerde Irak'a gelip yerleşen Türkmenler, Osmanlı döneminde Türk potası altında birleşen ve Abbasi döneminde I. Dünya savaşına kadar yönetim kadrosunun temel üyelerini teşkil etmişlerdi. Arap ve Kürtlerden sonra gelen yaklaşık 2 – 2,5 milyon nüfusu itibarıyla Irak'ta üçüncü büyük topluluk sayılır. Irak'ın kuzey batısından güney doğusu İran sınırlarına kadar zengin yeraltı petrol, maden ve yerüstü su kaynaklarına sahip olan geniş coğrafya üzerinde yayılmışlardır (Marufoğlu, 2002: 1031).

Irak'ta yüzyıllardan beri varlık gösteren Türkmenler, köklü geçmişe sahip olup zengin kültürel yapısıyla canlılığını hala sürdürmektedir. Irak'ta Türkmenler Telafer'den Mendeliye kadar uzanan bir şerit halinde yayılmaktadır (Çolukoğlu, 2017: 14).

2. KERKÜK'ÜN COĞRAFÎ KONUMU

Zagros dağlarının eteklerinde bulunan ve deniz seviyesinden 310 m yükseklikte olan Kerkük şehri Musul'a 140 km uzaklıkta olup, Bağdat'a ise 248 km uzaklıktadır. Düz bir ovada kurulmuş olan kentin ortasından, kış aylarında taşıp yaz aylarında ise kurumakta olan Hassa-su Çayı geçer. Kerkük şehri H. 1308 ve H. 1896 tarihli Musul vilayeti salnamelerince Kale, Korya ve Karşıyaka bölümlerinden oluşmaktadır (Kemali, Sinjar, 2017: 20).

Kerkük ili iki kısma ayrılmaktadır:

1. Kale yakası: Bu yakada bulunan mahalleler şunlardır: İmam Kasım, Çukur, Avcı, Ahi Hüseyin, Piryadi, Musalla, Çay, Bulak, Şorca, Zive, İskan.
2. Korya yakası: Bu yakanın mahalleleri ise şunlardır: Sarıkâhya, Cırıt Meydanı, Söğütler, Gâvurbağı, İmam Abbas, Korya, Begler, Hasa, Almas, Tisin, Hemzeli, Şeyhler, Şatırlı, Mıhatta, Arafa, Baba Gürgür, Şehitler.

Kerkük'te Arkolojik yerler şunlardır:

1. Nevzu: Kerkük'ün güneybatısında bulunan Türkâlan köyüne ait yorgantepe.
2. Kırmızı Kilise.
3. Kale'de bulunan Danyal Peygamber Camisi.
4. Ali Paşa Tepesi.
5. Orgun.
6. Arapha: Arafa.

Ortasından Hasasu nehri geçip kenti iki kısma ayırır. Bu ırmağın suyu kış ve bahar mevsimlerinde yağmur yağmasıyla çoğalır. Irmağın şehir içinde birçok dalı vardır. Bunlardan bazıları (Korya Arkı, Zive Arkı, Tisin Arkı, Beşir Arkı). Aynı zamanda bazı sarnıçlar da bulunurdu:

1. Hacı Habib Ağa Hürmüzlü Sarnıcı.
2. Kirdar Sarnıcı.
3. Sarı Kahya Sarnıcı.

Bu Sarnıçlar tarım arazilerini ve şu bağları sulamaktadır: Maruf bağı, Hıdır bağı, Zeynel Ağa bağı, Metioğlu bağı, Zenderzade bağı, Ömer bağı, Gelhür bağı, Ferhatoğlu bağı, vs (Naci oğlu, 2018: 96-97).

Nüfusunun çoğunluğunun Türk olduğu Kerkük, Irak Türklerinin kalbi ve kültür merkezidir. Sadece şehir merkeziyle kalmayıp, Kerkük'e bağlı olan nahiye ve köylerin bütününde Türkmenler çoğunluğa sahiptir. Kerkük'te yaşamakta olan Hristiyanlar da Türkçe konuşur. Kerkük'teki kiliselere Türkçe bilmeyen papazlar tayin edilirse görevini yapabilmesi için önce Türkçe öğrenmek mecburiyetindedir. Bu durum bütün devlet memurları için de geçerlidir (Kemali, Sinjar, 2017: 23). Bir yazarın belirttiği gibi (Kerkük, Bursa ve Urfa kadar Türk'tür. Erzurum'un ve Harput'un kine çok yakın bir Azeri şivesinde, Fuzuli şiirlerinin harman olduğu, Türkülere hoyratların kazındığı bir yerdir) (Kabaklı, 1970: 12).

Kerkük'te 27 köy Türkmen, Arap ve Kürtlerden oluşur. Şivan nahiyesinin 66 köy vardır. Bunların da nüfusu karışıktır. Dakuk'ta ise 5-6 köyün çoğunluğu Türk'tür. (Tisin, Beşir, Bılava, Kümpetler, Çardağlı, Leylan, Zeynelabbidin, Tazehurmatu, Tercil, Türkâlan, Ömermenden, Yahyaova ve Yayçı Kerkük'e bağlı Türkmen yerleşim bölgeleridir. Ayrıca Şahseven, Hassadarlı, Emirli, Bastamlı, Yengice, Abbud, Karanos ve Çardağlı gibi önemli bayat köyleri de yer alır (Kemali, Sinjar, 2017: 23).

3. KERKÜK'ÜN TARİHİ

M.Ö 2 binli yıllarda Arrapha adıyla Huriler tarafından kurulmuş olan Kent Asur yönetimi altında M.Ö 11. ve 10. Yüzyıllarda çok büyük önem kazanmıştır. Hz. Ömer zamanında İslam devletine bağlanmış olan Kerkük, daha sonraları Safevilerin yönetimi altına girmiştir. M 1534 - H 940 Kanuni Sultan Süleyman, Sadrazam İbrahim Paşa

liderliğinde doğuya yönelik büyük bir ordu gönderdi. Ordunun hareketiyle Tebriz'e Kanuni Sultan savaş etmeden girerek Hamadan ve Irak'a doğru yöneldi. 31 Aralık 1534 yılında sadrazamın Bağdat'a girmesinden iki gün sonra Kanuni Sultan halkın büyük bir tezahürleriyle karşılandı. Sultan'ın Bağdat'a girmesiyle diğer şehirler de birbiri ardınca onun hükmü altına girdi. Bu şehirlerden bazıları: Basra, Hille, Orta bölge, Dakuk, Şehreban, Haruniye ve Kerkük'tür. Bu süre zarfında Kanuni Kerkük'e giderek orada dört gün kalmıştır. Bazı kaynaklara göre ise yirmi bir gün kaldığı iddia edilir (Kevseroğlu, 2015: 152).

Kanuni Sultan Süleymandan sonra Irak'a hamle yaparak Çaldıran zaferini kazanmasıyla Yavuz Sultan Selim, Osmanlı hakimiyetini Kerkük'te yeniden kurmuştur. Kerkük'te Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur. Birinci dünya savaşında İngiliz kenti ele geçirene kadar Osmanlı yönetimi hüküm sürmüştür (Kemali, Sinjar, 2017: 20).

Kerkük bölgesi Babil İmparatorluğu sonrası Asuri devleti döneminde kuzeydoğudan gelen dağlı kavimlerin saldırısına uğramıştır. Daha sonra Sasaniler bölgeyi ele geçirmişler ve Garmakan olarak adlandırılmıştır. Kerkük şehri Suryani kaynaklarında Beth Garne olarak geçmektedir. Kent, Medyalılara karşı beldeyi müdafaa etmek için kale olarak kullanılmıştır. Hristiyanlar, şehri eski Suryani ya da Arapça adı olan Al-Karh olarak adlandırılmıştır. Kerkük ismi ilk defa Şerefuddin Aliyezdi'nin Timur tarihinde geçmiştir. Günümüzde bu isim Kerkük olarak geçmiştir. Bölge, Hz. Osman döneminden itibaren Necid bölgesinden buraya getirilen Arap kabileleri, Emeviler ve özellikle Abbasiler döneminde büyük sayıda Türk nüfusu yerleştirilmiştir. 1055 M. tarihinde Abbasi halifesinin büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmesiyle birlikte Irak'ta hâkimiyet ilk kez Türklere geçmiştir. Selçuklu Sultanları Kerkük'ü Irak'a tayin ettikleri şahne ve amidlerle yönettiler (Sarımay, 2003: 1).

Şah İsmail Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışı ile İran'da birkaç Türkmen aşiretini etrafına toplayarak Şia mezhebini esas alarak güçlü bir devlet kurmayı başardı. Şah İsmail Anadolu'ya karşı Şia propagandası yaparak Osmanlı Devleti'ni tehdit etmeye başladı. Bu tehlikeyi önlemek için Yavuz Sultan Selim, İran üzerine yürüdü ve Ağustos 1514'te şah İsmail'i ağır bir mağlubiyetle yendi. 1536' da tamamlanan Irakyen seferlerinden sonra Osmanlılar ve Safeviler arasında gerçek bir barış gerçekleşmişti. İki taraf statükoya razı oldu. Osmanlı Devleti'nin en büyük kazancı Bağdat ile Irak'ın büyük

bir kısmını ele geçirmesi olmuştur. 1623'te Bağdat ve Kerkük Safeviler eline geçmiş olsa da, Kerkük Hüsrev Paşa tarafından 1630' da geri alınmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmasından sonra 32 sancaktan oluşan Şehrizar eyaleti kurulmuştur. Bu sancaklardan biri de Kerkük'tür. Şehrizar şehri harap olduktan sonra Kerkük eyaleti merkezi olmuştur. 1732 tarihinde Nadir Kulu Kerkük'ü sebepsiz yere muhasara etmiştir. Bir sene sonra meydana gelen muharebede Osmanlılar yenilir ve Serasker Topal Osman Paşa bu savaşta ölmüştür. 1743'te Kerkük yeniden İranlıların eline geçmiştir. 1746 tarihindeki barış antlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne geri verilip, birinci dünya savaşı sonlarına kadar bölge Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır (Sarıay, 2003: 2).

1890' lardan itibaren Kerkük şehri Musul vilayetine bağlanmış bu durum bölgenin elden çıkmasına kadar devam etmiştir. Musul vilayeti için hazırlanmış olan H. 1310 tarihli salnamede Musul vilayetine bağlı olan Kerkük sancağı Şehrizar olarak geçmektedir (Sarıay, 2003: 6).

Kerkük'ün birinci dünya savaşından önce nüfusunun tahminen 20.000 unsurunu Türkler oluşturuyordu (Sarıay, 2003: 8).

H.1308 Salnamesi'ne göre Kerkük şehrinde 4630 hane, 12 han, 1183 dükkân ve mağaza, 8 hamam, 36 cami ve mescit, 5 medrese, 12 mektep, 3 fırın, 64 değirmen, 98 bağ, 98 bahçe, 1284 tarla, 305 arsa, 10 dekke ve zaviye, 5 kilise ve manastır, 2 kışla, 10 karaköl hane, ekili ve ekili olmayan 87425 arazi almaktadır (Eroğlu, Babuçoğlu, Özdi, 2008: 174).

4. SOSYAL HAYAT

Kerkük şehri Bağdat'la olan siyasi, sosyal, ticari ve kültürel bağlarını kesmeyerek alışverişlerinde ve kültür mübadelerinde hep Bağdat vilayetine bağlı kalmıştır. Nitekim Kerkük halkı, illerinde bulunmayan ihtiyaç maddelerini umumiyetle Bağdat ilinden sağlamakta, yerli ürünlerini de bu ile göndermekte idiler. Öte yandan yüksek öğrenim yapmak amacıyla tahsil çağındaki gençler ve resmî dairelerde çalışmak üzere çeşitli yaş gruplarından Kerküklüler Bağdat'ta bir araya gelirlerdi. O zamanlar Kerkük şehrinin nüfusu, resmî olmayan sayımlara göre otuz bin civarında idi. Anlaşılan bu sayı sadece erkekleri kapsamıştı çünkü kadınları kayda geçirmek onların geleneklerine aykırıydı (Terzibaşı, 2010: 6).

Piryadi Mahallesi'nde iki sokakta Yahudiler yaşarlardı. Bunlar kendi aralarında (İbranice), halkla temaslarında ise hep Türkçe (Kerkük ağzı) konuşurlardı. Bu iki sokağa paralel başka bir sokak “Araplar Mahallesi” adıyla anıldığı hâlde sakinleri yerli Türkmenlerden oluşuyordu. Ne var ki bunların arasında Arap asıllı bazı kasap aileleri de vardı. Ama halkla bütünleşerek hep Türkçe (Kerkük ağzı) konuşurlardı (Terzibaşı, 2010: 7).

Tisin semtinin halkı Bektaşî-Şia Türkmenlerdi. Bunların yetiştirdiği meşhur tıylü üzümü ve bu üzümden çıkarılan şarap, görüleceği gibi Şeyh Fayız'ın şiirlerinde önemli bir yer almıştır. Şehrin merkezi ile Tisin arasında bazı gecekonduarında oturan eski bir aşiretin bireyleri Araplardan oluşmaktaydı. At ve kısarak alış verışı yaparlardı. Kerkük'teki bütün Türkmen toplumu Tisinliler hariç büyük bir çoğunlukla Hanefi mezhebindeydi.

Kerkük ve çevresinde umumi huzur ve emniyetin gerçekleşmesi çok zaman Bağdat ilinin emniyet durumuna bağlı idi. Sorumlular, düşmana karşı savaşlarda ve yerli isyanları bastırmada ve başkaca siyasi işlerde devamlı olarak Bağdat'taki görevlilerle sıkı temas ve birlik hâlindeydiler.

Kerkük sancağının mutasarrıfları hatta Musul ve Basra valileri çok kez Bağdat'ın atamasıyla görevlerini yaparlardı (Terzibaşı, 2010: 8).

Takyeddin Paşa'nın Şehrizar valiliği esnasında H. 1270 - M. 1853'de Kerkük şehrinde inşa edilen hükmet konağı (saray) ve bunun arka yönden bitişindeki eski hanegâhın enkazı üzerine zamanında Kerkük mutasarrıfı olan Seyit Ali Paşa tarafından bir yıl sonra, yani 1271'de yaptırılan cami ve okul günümüze değin ayakta durmaktadır (Terzibaşı, 2010: 11).

Mehmet Namık zamanında Kerkük'te hâlâ durmakta olan ünlü (Azizeye) kışlasının yapımı, H 1280 - M1863 yılında gerçekleştirilmiştir. Kışlanın inşa tarihinin görkemli şair Erbilli Yakup Ağa söylemiştir. Binanın ana kapısında mermer taş üzerine kazılı olan altı beytlik manzumenin sanat değeri yüksektir. Bu kışlanın karşısında bir de H 1291 - M 1874 yılında yaptırılan Redif Kışlası günümüze değin çeşitli maksatlarla kullanılmıştır.

Kerkük'te H 1283- M 1866 yılından itibaren asker elbisesi ceket ve pantolon oldu (Terzibaşı, 2010: 12).

Bağdat'taki kalkınma hamleleri Kerkük'te de etkisini göstermiştir. H 1286 – M 1870 yılında Kerkük şehrinde bir Rüstiye ve bir de Sanayi okulu açılmış ve bu okulların H 1291 - M 1874 yılında mutasarrıf Nafiz Paşa'nın yardım ve teşvikiyle parladığını öğrencilerinin dili ile yazılan ve tam metnini yazma bir münşeat kitabında gördüğümüz bir dilekçeden öğrenilmektedir (Terzibaşı, 2010: 14).

H 1292 - M 1875 yılında Nafiz Paşa şehrin ortasından geçen hasa çayı üzerinde, kalenin batı varılışına doğru uzanan on altı gözlü bir taş köprü yaptırmıştır. Daha çok halkın yardımı sayesinde tamamlanan bu köprünün inşasında memleketin ilmi ile önünde gelen aynı zamanda Kadiriyye tarikatının Mürşidi Şeyh Ali Efendi sevap kazanma duygusu ile yardımlaşmaya çalışmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın yarısında Kerkük emniyet ve huzur dolu bir zamana rastlar. Bu çağda Kerkük etrafında ara sıra baş gösteren Hemavend eşkiyasının soygun olayları hariç tam bir sükûnet hüküm sürmekteydi. Şehrin içinde bazı önemsiz hırsızlık olayları ise asayiş ve zevkli yaşantıyı ihlal edecek niyetlikte değildi. Ama her hâlde bu olayları önlemek ve halkın geceleyin sokaklarda rahatlıkla dolaşabilmesini ve mal güvenliğini sağlamak için H 1298 - M 1881 yılında Kerkük'te vali bulunan Mehmet Münir Paşa şehri ilk kez baştan başa fanuslarla donatmıştır (Terzibaşı, 2010: 15).

Kerkük'te seferberlikten bir kısa süre önce kadınları nüfus kütüğüne kaydetme emrini duyan yerli halk bu emre karşı şiddetle tepki göstererek kütleler hâlinde hükümet konağına doğru akın etmişlerdi; Saray'ın kilitlenen kapısını tekme ve sopa ile döverek kırmak ve içeriye girerek nüfus dairesini tahrip etmek istemişlerdi. O çağda kadının adını anmak ayıp sayılırdı (Terzibaşı, 2010: 25).

5. EKONOMİ

Kerkük petrol ile meşhurdur. İlk petrol kuyusu 1927'de Baba Gürgür'de çıkarılmıştır (Naci oğlu, 2018: 99).

1927'den sonra insanlar Irak'ın dört bir yanından Kerkük'e göç etmeye başlamışlardır. Bu yüzden Kerkük nüfusu sadece Türkmen iken Arap, Kürt ve Asuriler de yerleşmiş oldu (Naci oğlu, 2018: 100).

Suudi Arabistan, Kuveyt ve İran ile birlikte Irak Ortadoğu'nun en zengin petrol rezervlerine sahiptir. Ekonomisi, büyük katkısı bulunan bu stratejik ürünün ihracatından elde ettiği gelire bağlıdır. Irak'ın petrol üretiminin yarısından fazlası Kerkük çevresindeki

yataklardan sağlanmaktadır. Bundan dolayı Kerkük, Irak için hayati önem taşımaktadır. Fakat uluslararası stratejik önem taşıyan bu ürünün en zengin petrol rezervleri üzerinde yaşamlarını sürdüren Kerkük halkının bu değerli servetten aldığı pay neredeyse yok diyebileceğimiz kadar bir ölçüdedir (Kemali, Sinjar, 2017: 21).

Kerkük'ün alt yapısında ciddi eksikler bulunmaktadır. Kerkük şehrinin en büyük eksikliği elektrik ve içme suyudur. Petrol üretiminde Altıncı sırada gelen Kerkük'te benzin kara borsada satışa çıkarılmaktadır. 1990'da ekonomik ambargo bulunmasına rağmen Kerkük'te petrol üretimi ambargodan önce %70 düzeyindedir. O dönemde dünya genelindeki petrolün %2.2'si Kerkük'ten elde edilmiştir. Kerkük halkının birçoğu emlakçılık ve ziraatle ilgilenir. Pirinç, Arpa, Buğday, Bakla, Noğut, Pamuk, Susam, Darı, Fasulye ve Mercimek tarımsal ürünlerin başında gelmektedir. Şehrin çevresinde farklı meyve bağları da bulunur (Kemali, Sinjar, 2017: 22).

Kerkük şehrinin ihracatı hububat, koyun, keçi, yapağı, tiftik, mazı, kitre ve tütündür. Kerkük şehrinin etrafında çok zengin olan üç adet petrol kuyusu vardır ve halk gaz ihtiyacını bu kuyulardan elde eder. Kerkük halkı bir şirket kurarak gerekli olan teknik alet ve gereçleri kullanarak kuyulardan petrol ihraç ederlerse büyük bir servet kazanabilirler (Eroğlu, Babuoğlu, Özdil, 2008: 173).

Kerkük şehri yolların kabilelerin kuzeyle güney arasındaki mal alışverişinin, giyim eşyası ve gıda maddelerinin ticareti yapılan bir yerleşim yeridir. Bu yüzden eski ticaret kabileleri Kerkük'ün halk hanelerinde inildiği görülmüştür. Bu eski hanelerden: (Kadı hanı, Hurma hanı, Çukur hanı, Esat Bey hanı, Kırdar, Gavur hanı, Taha Bey hanı, Nasıh Bey hanı, Seyid Ömer hanı, Şeyhler hanı, Sadık Sarraf hanı, Korya hanı).

Değirmenler de buğday, arpa ve mısır öğütmek için Kerkük'ün içi ve köylerinden getirilirdi. Kerkük'ün eski değirmenleri; Orta değirmen, Çinniler değirmen, Hıdırzında değirmeni, Şahbender değirmeni, Neftçi değirmeni, Zadelers değirmeni, Karabaş, Mulla Kasım ve Mulla Sabır değirmenidir. Eski değirmenlerin Kerkük'teki sayısı 36 idi (Naci oğlu, 2018: 98).

6. ESERDE GEÇEN ŞAİR VE YAZARLARIN HAYATI

Kerkük şehrinde yaşayan aynı zamanda çalışmamızda adı geçen şehrin önde gelen kişilerinin kısaca hayatlarına değindik. Bu kişilerden bazıları Hızır lutfi, Nakşi Abdulkadir, Safi Hacı Abdullah, Mehmet Ali Kırdar, İbrahim Dakukludur:

6.1. Hızır Lutfi

Asıl adı Hızır olan şairin mahlası Lutfi'dir. Halk arasında bu unvanla tanınmasının sebebi yazı ve şiirlerinin başında Hızır Lutfi mürekkep adını kullanmasıdır. Babası Semin, İsmail bin Mehdi bin Muhammed bin Şeyh Kemal'dir. Hızır Lutfi Kerkük'ün Çay Mahallesi'nde Rumi 1296 (M. 1880) yılında doğmuştur. Dört yaşındayken babasını on bir yaşındayken de annesini kaybetmiştir. Lutfi, öksüz kalmasından dolayı Çemçemal'de Mal Müdürü olan ve zamanının ileri gelen kalem erbabından sayılan dayısı Hüseyin Efendi'nin himayesi altına alınmıştır. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i hatmedip sonrasında Molla Süleyman Efendi yanında Ahmediyye, Muhammediyye ve Mahşeriyye kitaplarını okumuştur. Meşrutiyet devrinde Maarif Müfettişlerden Hoca Ziya Efendi yanında Türkçe, Arapça ve Farsça dil bilgisi derslerini tahsil etmiştir. Edebiyat bilgisini ise en çok Sultan Hamid'in sürügünlerinden ve Kifri ilçesinde Emlak-ı Seniyye Müdürü olan Rıfat Bey'den almıştır. Rumi 1313 yılında on yedi yaşındayken gönüllü asker olan Hızır Lutfi sekiz yıl içerisinde yedi terfi alarak bu meslekte alay katipliğine yükselmiştir. Rumi 1340 (M. 1923) tarihinde emekliye ayrılıp 8 Ağustos 1340 tarihinde memleketi Kerkük'e geri döner. Kendisine memuriyet teklif edilir, emeklilik maaşı geçimini sürdürmesine yetmediği hâlde millî gayesi ve endişesi nedeniyle görev almayı reddeder. Lutfi İngilizlere hizmet etmektense millî haysiyetini ve şahsiyetini korumak için kanaat içinde yaşamasını sürdürmeyi vazifeden üstün bulur. Kerkük şehrinin ileri gelen eşraf ve aydın gençleriyle çeşitli ilişkiler kur'an şair 1939 tarihinde siyasi sebeplerinden dolayı Örfi Meclis Mahkemesine sevk edilip dört yıl hüküm giymiştir. Lakin 1941 yılında tahliye edilmiştir. 21 Haziran 1959 Pazar gecesi hayata gözlerini yummuştur ve Kerkük'teki aile mezarlığına defnedilmiştir (Terzibaşı, 2013: 105-106-107).

6.2. Nakşi Abdulkadir

Nakşi Abdulkadir'in hayatı hakkında belirli izlere pek rastlanmamıştır. Şairin Kerkük'te kuraklık nedeniyle meydana gelen kıtlık (bahalığ) olayını tasvir eden destanî kaside şeklinde yazılmış orijinal bir manzumesinden onun, on üçüncü hicri çağının sonlarında Kerkük şehrinde yaşayan fakat pek tanınmamış klasik nâzımlardan biri olduğunu görüyoruz. Sözü edilen manzumesinden başka şiirlerine rastlanmamıştır. Bunun sebebi ise Nakşi'nin şiirlerinin, döneminde bulunun usta sanatkârların şiirlerinin

yanında sönük kalmasıdır. Onun, şiirlerini halktan saklaması ve kıtlıktan etkilenip ölmesi şiirlerinin ziyan olmasına neden olmuştur. Halkça tutulan manzumesi elden ele dolaşarak bazı cönklerde yer almıştır. Bu cönklerin birinde şairin gerçek adının Abdulkadir olduğu anlaşılmıştır. Nakşi mahlası şiirlerinde kullandığı takma ismidir (Terzibaşı, 2013: 193-194).

6.3. Safi Hacı Abdullah

Safi eserleriyle tanınan divan şairlerindendir. Şiirde olduğu kadar nesirde de mümtaz bir kalem sahibidir. Molla Sabır, Safi'nin hayatı hakkında şöyle diyor. Hicretin 1241'inci yılında Kerkük Kalesi'nin Meydan Mahallesi'nde doğmuştur. Gerçek adı Abdullah, halk arasında ve şiirde mahlası Safi'dir. Molla Derviş olarak tanınan babası Mehmet Efendi o dönemin ileri gelen alimlerindendir. Safi ilk tahsilini mahalle mekteplerinde tamamlamıştır. Daha sonra Ulum-ı Arabiyye ve Farsiyye derslerini şehrin medreselerinde tahsil etmiştir. Tarih, Coğrafya ve Mantık gibi dersleri de okuyarak bilgisini arttırmış daha sonra da ticarete atılmıştır. Boş zamanlarında ise Edebiyatla ilgilenip şiir sanatıyla uğraşmış ve başarı elde etmiştir. 1276 tarihinde otuz beş yaşında olan şair iki yüz elli beş kuruş aylıkla Kerkük Evkaf Dairesi kalemine atanır. Görevinin dördüncü ayında yerine başka biri atandığından dolayı işine son verilmiştir. 1284'te yeni kurulan Belediye Sandık Emirliğine (Veznedar) getirilmiştir fakat bu vazife 10 Ağustos 1287 tarihinde iptal edilince Şehrizar vilayeti merkezi Kerkük'te Arapça Katipliğinde görevlendirilmiştir. Birkaç sene sonra son olarak Tuzhurmatu nahiyesinde Emlak-ı Humayun Muavinliğine atanmıştır. Safi son görevini sürdürürken H.1311 yılında ayaklarından romatizma hastalığına yakalanmış Altı sene boyunca bu hastalıkla mücadele etmiş, Altı senin sonunda H. 1316 yılında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Safi, Türkçe ve Farsça yerli şiirin hoş örneklerini vermiş bir şairdir. Nesri nazmından daha üstündür denebilir. Kullandığı anlatım biçimi sade ve berraktır. Safi, kendinden önce gelenleri taklit etmekten uzak durmuş ve edebî hayatımızda yeni bir çığır açmayı başarmış ilk şairdir. Nesrinde gösterişe kapılmasına rağmen, sadelik ve tazelik bakımından elde ettiği başarılar sayesinde yerliler tarafından büyük üstat unvanını hakketmiştir (Terzibaşı, 2013: 107-108-109).

6.4. Mehmet Ali Kirdar:

Kerkük'te 1873'te doğdu. Hacı Mustafa Kirdar'ın oğullarındandır ve iki dönem parlamento üyesi olan Mehmet Cemil Kirdar'ın kardeşidir. Kirdar ailesi Kerkük'te önde gelen asil ailelerden biridir. İran sınırında olan Türkistan'ın güney batısından göç edip Kerkük'e gelen Kirdarzade Ömer Han'ın nesebindendir. İlk öğrenimini erkek çocukları okuma yazma fıkıh ve din usulünü öğretmek için babası Hacı Mustafa Kirdar'ın inşa ettiği Kirdar okulunda tamamladı. Kısa bir süreliğine ticaret ile uğraştıktan sonra 1908'de Osmanlı Elçileri Konseyine Kerkük'ten üye olarak seçildi ve bu üyeliği 1914'te olan birinci dünya savaşına kadar yürüttü. Osmanlı Elçileri Konseyinde hizmet ettiği sürede Kerkük'teki halkına yararı dokunmuştu. Bunlardan bir de Musul vilayetinde inşa edilmesi uygun görülen El-Sultaniyye okulunu Vali Süleyman Nazif'i ikna ederek Kerkük'te 1910'da inşa edilmesini sağlamıştır. Birinci dünya savaşı başladığında Irak'ın güney bölgesinde Osmanlı ordusuna bir asker olarak katıldı. Birinci dünya savaşı sona erdiğinde Irak parlamentosunun ikinci döneminde Kerkük'ten üye olarak seçildi ve üç dönem parlamento üyeliği yaptı. Parlamento'da dördüncü dönemin üyeliğini kazandıktan bir hafta sonra 22 Aralık 1934'te hayata gözlerini yumdu (Kerküklü, 2018: 18-19).

6.5. İbrahim Dakuklu:

Dr. İbrahim Mehmet Hıdır Dakuklu 1933'te Kerkük'e ait Dakuk ilçesinde doğdu. İlk ve lise öğrenimini Dakuk'ta tamamladıktan sonra eğitim kursuna katılarak 1954'te mezun oldu. 1969 yılında Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi Siyaset ve Yasa Bölümünden mezun oldu. Aynı zamanda 1974'te Ankara üniversitesinden (yasal medya) adlı çalışmasından Doktora aldı. Eğitim sektöründe on yıl kadar bir çalışma sürdürdü. Medya Bakanlığında 1960'ta mütercim olarak çalıştı. Yayın Denetim Kurumu'nda (1963-1966) başkanlık yaptı. 1973 yılında Irak büyükelçiliğine gazeteci olarak atandı. Medya Bakanlığı Divanında Basın Müdürü olarak atandı. Bağdat Üniversitesinde Medya bölümünde öğretim görevlisi olarak görevlendikten sonra 1978'de çalıştığı bölümün başkanı oldu ve 1983'e kadar bu görevi sürdürerek emekli oldu. Emekli olduktan sonra bazı ticari işlerle uğraşmaya başlamıştı. Bağdat'ta (Funun) adlı bir basın evi inşa etti. Aynı zamanda Bağdat'ta Arap Körfez devletlerinin Medya dokümantasyon merkezinde Medya danışmanı olarak çalıştı ve (1984-1994) yıllarında

(El - Tevsik El - İlamî) adlı dergisinde yayın kurulu üyesi olarak çalıştı. Kahire'de bulunan Arap Devletler Birliğine ait Arapça çalışmalar Enstitüsünde eğitim üyesi olarak çalıştı (1983-1994). İstanbul Marmara Üniversitesinde Arap Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1996 yılında İslam Bilgileri Dalı Bilimsel Kuruma üye olarak seçildi. 2000'li yıllarda Viyana'ya giderek orada 2003 yılında Medya çalışmaları ve devam eden kültürler akademik merkezini inşa etti. Aynı zamanda (Alem EL- Gad) adlı dergisinin editörlüğünü yaptı. İbrahim Dakuklu 2008 yılında hayata gözlerini yummuştur (Kerküklü, 2018: 120-121-122-123).

7. IRAK'TA TÜRKMEN EDEBİYATI

Irak'ta Türkmen edebiyatı ise 1958'de başlamış ve bu dönem Türkmen edebiyatında bir devrim noktası sayılır. Bu devrimle Türkmenler bazı haklarını elde etmişlerdir. Birincisi 3,5 saatlik radyo yayınında şarkılar ve edebiyat köşesi gibi fakralar sunmuştu. İkincisi ise 1960'ta Bağdat'ta kardeşlik ocağının açılması Türkmenler için bir sosyal ve kültür merkezi olmuştu. Bu ocakta yayınlanan kardeşlik dergisinin 1 Mayıs 1961 yılında ilk sayısı çıkmıştı. Kardeşlik dergisinin Türkmen edebiyatında değeri çok önemlidir. Eğer o zaman yayımlanmasaydı edebiyatımız şimdi olduğu mevkide olmazdı. Üçüncüsü ise 23 Eylül 1958'de Beşir gazetesinin yayımlanması Kerkük'te Türkmen edebiyatının gelişmesinde ve ilerlemesinde büyük bir katkısı olmuştur. Bu gazetenin sadece 26 sayısı çıkarak Abdülkerim rejimi tarafından durdurulmuştur (Beyat, 1984: 10-20).

Kültür varlığımızın önemli kaynağı ve tarihmizin parlak aynası sayılan folklorumuz, eski dönemlerden başlayan halk yaratıcılığımızın ölümsüz sözlü örnekleridir. Bu örnekler dilden dile, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa geçerek, kendini, özellik ve niteliğini koruduğu halde, kimi değişikliğe uğramıştır. Bilindiği gibi her bir halkın sözlü edebiyatı ve halkın ulusal örneklerini yansıtırken, Irak Türkmenlerinin de ulusal gelenek ve göreneklerini, yaşamlarının ayrıntı ve niteliklerini yakından öğrenmek, düğümlü olayları çözüp açıklamak için sözlü edebiyat önemli bir faktördür. Çünkü halk topluluğunun yaşamla ilgilenen sözlü yaratıcılık faktörleri her bir alanı kapsayan örneklerle doludur. Sözlü halk yaratıcılığını bilmezseniz halkın gerçek tarihini öğrenmek olanaksızdır (Bender oğlu, 1993: 5).

Bu edebiyat türü ile ilgilenen önde gelen isimlerden ve çalışmamızın baş yazarı olan Molla Sabır ise:

7.1. Molla Sabır (Kerkük, 1895 - 1961)

Kerkük Kalesi'nde doğan büyük Hafız Molla Mehmet'in oğludur. İlköğrenimini babasından aldı. Sonrasında Molla Taha Abbas, Molla Nasih Müderris ve Molla Taha Alemdar gibi, Kerkük'ün önde gelen bilginlerinden faydalandı. Türkçeden başka Arapça ve Farsça öğrenmişti. Kerkük'ün önde gelen âlim, şair ve edebiyatçıları ile yakın bağlar kurmuştu. Irak'ın tanınmış kişileri ile olan dostluğu sayesinde birçok bilgi ve hatıra malzemesi toplamıştı. Çok girişken, hoşsohbet ve ziyaret sever bir yapıya sahipti. Bu nedenle geniş çevrelerce tanınmış ve meclislerde popüler bir kimlik kazanmıştı. Irak'ta 1958 işgalinden sonra kurulan Abdülkerim Kasım yönetimindeki cumhuriyet döneminde, tutuklanarak ağır işkenceler gördü. Dolayısıyla sağlığı bozularak 10 Haziran 1961 tarihinde vefat etmiştir. Molla Sabır, Kerkük'ün sosyal hayatı ve halkiyatına dair topladığı bilgileri, notlar hâlinde tutmuştur. Çok değerli olan kitaplığı ile birlikte bu zengin bilgiler, vefatından sonra, vasiyeti üzerine yakını sayılan Şakir Sabır Zabıt'a geçmiştir. Nitekim Şakir Sabır, Kerkük'te İctimai Hayat- Folklor (Bağdat 1962) adlı kitabını, bu notlardan yararlanarak yazmıştır. Ayrıca “Kerkük Şuarası” başlığı altında hazırladığı antoloji denemesi, Kardaşlık dergisinde tefrika edilmiştir. Basılmış eserleri arasında, derlediği Kerkük'ün Müntehab Hoyratları kitabı ilgi çekmiştir.

Eserleri

Dervişlik, Bağdat, 1951

Gülşen-i Ulemâ, Bağdat, 1951,

Kerkük'ün Müntehab Hoyratları, 3 cilt, Bağdat, 1951, 1953, 1954,

Kerkük Şairlerinden Faiz ve Safi Efendiler arasında Müşâare, Bağdat, 1953,

Şehristânî kimdir, Bağdat, 1962,

Kerkük Şuarası, Bağdat, 1965 (Saatçi, 1997: 414).

7.2. Şakir Sabır Zabıt'ın Hayatı ve Edebi Kişiliği:

Türkmen tarihçisi ve folklor araştırmacısı Şakir Sabır Zabıt 1913 Kerkük'te doğdu. İlkokul öğrenimini Kifri'de ortaokulu ise Kerkük'te tamamladıktan sonra askerî

kraliyet kolejinden teğmen rütbesiyle 1938 yılında mezun oldu. Irak ordusunda bir subay olmasına rağmen kültür, edebiyat ve tarihe çok ilgi duyardı ve çok sayıda edebiyatçı ile bağı vardı. Ona bütün yazılı eserlerini veren Molla Sabır Molla Muhammedoğlu ile yakın bir ilişkisi vardı. Ondan edindiği malzemenin bir kısmını Irak gazetelerinde yayınladı. Şakir Sabır 1959'daki Kerkük katliamının ardından siyasi bir eylemci ve milletin davası için sert bir savaşçı olarak ortaya çıktı.

14 Temmuz (1959) Kerkük Katliamından sonra, Kerkük'ten göçen Türkmen vatandaşların yeniden bir araya gelmesi için Bağdat'ta kültürel bir dernek olan Türkmen Kardeşlik Ocağının kurulmasına katkıda bulunmuştur. 1961'de Türkmen kültürünü, edebiyatını ve mirasını korumak için aylık olarak yayınlanan Kardeşlik dergisinde yazılar yayımlamaya başladı.

Irak halkına Türkmen milletin varlığını, tarihini ve mirasını tanımlamak amacıyla Irak'taki Türkmenlerin tarihi üzerine (Irak'ta Türkmen Tarihinin Özeti) adlı kitabını yazıp yayınladı (1961).

Irak'taki Türkmen milleti ile diğer ülkelerin arasında kültürel ve sosyal köprüler kurmak amacıyla özellikle Türkçeyi konuşan birçok ülkeleri ziyaret etti.

Irak Cumhuriyeti ve Türkiye arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Şakir Sabır Irak - Türk Dostluk Derneğini kurdu ve bu vesileyle Irak'ın bazı edebî eserlerini Türkçeye aktararak iki ülkenin yazarları ve araştırmacıları arasındaki tanışma kapısını açmış olmuştur.

Gazetecilik alanında ise (التراث الشعبي = Halk Mirası) dergisinin imtiyaz sahipliğini üstlenerek dergiyi Arapça, Türkçe, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Almanca yayınladı. Derginin yazı işleri müdürlüğünü ise İbrahim Dakuklu yürüttü. Ancak derginin ikinci yılında imtiyazını İbrahim Dakuklu'ya bırakmıştır.

Zabıt ayrıca 21 Mayıs 1966'dan itibaren haftalık bir edebiyat, kültür, folklor ve sanat gazetesi olan Arapça ve Türkçeyle çıkan Irak gazetesini yayınladı ve 1967'de 66. sayısının basılmasından sonra bu gazetenin yayını durduruldu. Zabıt aynı zamanda Kardeşlik dergisinde kısa bir süreliğine dergi yayın kurulu üyeliği de yaptı.

Şakir Sabır Zabıt, Bağdat'taki ünlü Reşit Caddesi'ndeki El - Rasafi heykelinin yakınında (Türkmen Kalemleri Evi) adında yazarlar, tarihçileri bir araya getiren Bağdat'ta edebiyat akşamlarının ve konferansların düzenlenmesi için bir kültür evi de

kurdu. Bu kurum zamanla Iraklı edebiyatçıların ve kültür adamlarının iletişim forumu hâline geldi.

Kişisel kütüphanesini araştırmacılar, tarihçiler ve yüksek lisans öğrencileri için bir halk kütüphanesi hâline getirerek ölümünden sonra Türkmen Kardeşlik Ocağı'na transfer edilmesini istemişti. Bu kitaplar bugüne kadar Ocağ'ın Şakir Sabır Zabıt bölümünde yer almaktadır.

Şakir Sabır onlarca makale ve çalışmalarını Türkmen, Arap, Iraklı ve yabancı gazete ve dergilerde yayımlamıştı.

Tarihsel yazılarından, Irak'ın genel tarihine ve Türkmen kültür mirasına ilgisinden dolayı Tarihçiler Birliği'nden Arap Tarihçisi Madalyası aldı.

Şakir Sabır Zabıt 31 Ocak 1990 yılında hayata gözlerini kapadı.

Eserleri:

Zabıt tarih ve miras alanlarında onlarca kitap telif etmiştir. Bu eserlerin basılı olanlarından:

- 1- Irak Ve Türkiye Arasındaki Dostluğun Tarihi (Arapça) Darul- Marife matbaası / Bağdat 1955
- 2- Irak'ta Türkmen Tarihinin Özeti (Arapça) Maarif matbaası / Bağdat 1961
- 3- Türkmen Atasözleri (Türkçe) Basri matbaası / Bağdat 1962
- 4- Kerkük'te Sosyal Hayat (Türkçe) El- Zaman matbaası / Bağdat 1964
- 5- Irak Şehirlerinde 19. Yüzyılda Ölçü Ve Tartı (Arapça) Maarif matbaası / Bağdat 1964
- 6- Bayat Aşiretlerinin Tarihi (Türkçe) El- Zaman matbaası / Bağdat 1965
- 7- Bizdeki Ahlak Ve Ahlak Anlamı Derdi (Türkçe) Cahid matbaası 1966
- 8- Irak İle İran Arasında uluslararası İlişkiler Ve Sınır Anlaşmaları (Arapça) Ümmet matbaası / Bağdat 1968
- 9- Zabıt'ın Güzgüsü (Türkçe) Ümmet matbaası / Bağdat 1968
- 10- Zabıt'ın Mektebi (Türkçe) Ümmet matbaası / Bağdat 1968
- 11- Zabıt'ın Gözyaşları (Türkçe) Ümmet matbaası / Bağdat 1968
- 12- Kerkük'te Basın Tarihinin Özeti (Arapça) El- Cumhuriyye yayın evi / Bağdat 1969
- 13- Irak Ve İran Arasındaki Anlaşmazlıkların Ve Savaşların Tarihî (Arapça) Hürriyet Matbaası / Bağdat 1984

- 14- Abbasi Ordusunun Türk Komutanları
- 15- İslam Tarihçilerinin Tarihi (Tercüme) (Kerküklü, 2017: 250-251-252).

BİRİNCİ BÖLÜM

HALK EDEBİYATI

1.1. KERKÜK MASALLARI

Kerkük masalları, şehrin diğer yerli folklor varlıkları gibi özel ve cana yakın görünüşleri vardı. Zaten yürekler saf, düşünce az, gam ve gaile yok idi. Baba, küçük kardeş ve birkaç evli evlat bir evde yaşarlardı. Baba ve ana evin isteklerinden ve başarlamasından(çekip çevirme) sorulurdu. Diğerleri onların isteklerini yaparlardı. Akşamları eve dönerlerken, gündüzün yorgunluklarını unudurlardı. Erkekler kahvehane, divanhanelere veya mahallede akraba ve komşular birkaçı bir eve toplanıp boş vakitlerini geçirirlerdi. Bu da çokluk kış gecelerinde olurdu. Bu ev toplantılarında halı üzerine bırakılan sinilerde sarı semaver, kömür közüyle dolu mankala(mangal) etrafında oturur konuşurlardı.

Uzun kış gecelerinde zevkle konuşulan ve dinlenen masallardı “matal (masal) diyen” dinleyicileri kendisine, bağlamak ve düşüncelerini, üzerine çekmek ve konuşmasını hoşlandırmak (tatlı kılmak) için masala başlamadan önce, arasına ve sonuna bu sözleri katardı: Önce “ varıydı, yohıydı; yalan gerçekten çohıydı, yalanı doldırdılar çuvala, dayadılar dıvara” “ Varıydı bir ...” diye masala başlar.

Bazen de “ matal matal matına, Şeytan mindi atına elinde kemçi dolantırdı, dolantırdı, çaldı dinleyen bir küçüğün adını diyer götüne”.

Veya “Matal matal matal mat atar, bir kişi hurma satar. Hurmanı geti men yim, bahah kim borca batar”. Diye masala başlar.

Masalın ortasında

“Dedi ya Ali sene meded. Yel kimin getdi, dere teppe bilmedi geçdi”.

“Az getdi, uz getdi; dere tepe düz getdi”.

“Kemçiye kuvvat, pegembere salavat”.

Sonunda:

“Matal bitdi , agzımı kimse şirin etmedi”.

“Men de getdim, mene bir şey vermediler”.

“ Men de getdim, elime bir şey düşmedi”. Diyer masalı sona erdirirdi.

Matal deyip geçmeyelim. Bir milletin düşünce inceliklerini, kültürel durumunu, karakterini ve diğer çeşitli varlıklarını o milletin ağzından, atalarsözünden, dil köklerinden ve bir de tapmaca (bilmece) ve masallardan elde edilebilir. Masallarımız serbest ve açık hayallerin yarattığı ince durum ve çıkılmaz yollardan kurtunma izler. Tayyareyi düşünüp uçuş ve uçuşun çeşitlerini lüzumuna göre ortaya çıkarması uzun aralıkları ses süratinde kesen ve küpesi helikopter olan telgraf ve telsizi tük yandırmasıyla veya kav çakmakla elde eden matallar biz Türkmen babalarımızın eski çağlarda derin düşünce ve geniş fikir sermayesidir.

Bir de masallarımız millete erkekliği, şeref ve namusu, hür yaşamayı, fakirlere yardımı, zulüm ve rezalete karşı koymayı , doğruluğu ve daha çok vicdanı ve ahlaki varlıkları babadan evlada ulaştırmış olduğu gibi büyük yararlılıkları da vardır. Dini duygu ile ilgili sihir, cin, peri hep onların damağlarında (zihin) özel yer almıştı Artık burada bir tek söz diyilirse (denilirse) o da binlerce yıl önceleri Türkmenlerin damağ olgunluğudur. Asırlar boyunca yenilikleri çabuk benimser ve medeniyete kavuşurlardı. Unutmayalım ki masal, fikir ve düşünce yaradılışı olduğu gibi olmuş ve görülmüş olayların dillerde yaşayarak zaman zaman söylenmesinden kalma olabilir.

Bu diyeceğim matal olmuş mu , duygu düşüncesi ...? Ne olursa olsun bizde Türkmen kadınlarında iffet, şeref ve gerektiri bildiren özel olarak kadının işine bağlanmasını ve iffetini ne pahasına olursa olsun kaybetmemek için babalarımızdan kalma bir örnektir. Bu olay Kerkük'te olduğu ihtiyar kadınlarımızdan işitmişdim.

1.1.1. İffetini Koruyan Kadın

Üç çocuklu bir evli (evli bir) genç kadına bir delikanlı göz atar (koyar) ve kadın bilmeksizin, onu kollar ve gözler. Kış gününün birinde adam iş dolayısıyla çoluk çocuğunu yalnız bırakıp diğer bir şehre yolcu olduğunu gören delikanlı akşam karanlıkları biraz basınca habersizcesine kadının evine sokulur ve avluda bir yerde gizlenir. Kadıncağz baş kapıyı bağlar, çocuklarını şamlar (akşam yemeği yedirir) ve yatırır. Bu anlarda ev içerisine bir delikanlının sokulmasını görünce fena arzu ile geldiğini derhal hatırlar (anlar) ve yan göze kaçır. Kapıyı da kilitler. Delikanlı yalvarmaydan kadını elde edemediğinden üfleme başlar. Namuslu kadın sözlerinde sert ve ölümüne dek boyun eğmeyeceğini söyler. Artık delikanlı yalvarmadan düşer (vazgeçer). Zorbalığa başlar ve yaptıklarının sonu zavallı kadının kapı yarıklarından

çocuklarının birisini boğazladığını görür, dudaklarını kemirir, dayanır. Gözünü kan tutan delikanlı bununla bir şey kazanmadığını görünce yalvarır ve ikinci çocuğu, arkasınca üçüncüsünü boğazlar ve son olarak yan göz kapısına saldırır. Kırılması güç kapının yerle aralığından içeri sokulmak için başını kapı altından içeri geçirir. Kadıncağız son nefesinde ve bitkin bir durumda olduğu gibi kendini toplar, öc almak için delikanlıya saldırır. Yakında bulunan ağır mis teşti adamın başına dönderir. Boynu üzerine son hızıyla basar. Adam el ayak çalmağa (çırpmaya) başlar ve son nefesini verir. Namusu uğrunda üç çocuğunu veren Kerküklü Türkmen kadını yüz ağılıkla ile o karanlık kış gecesinde baş kapısını açar komşu kapısını çalar ve başından geçeni ağlayarak anlatır.

1.1.2. Sırını Gizlemeyen

Zevzek, arsız, çok konuşan kimsenin göreceği fenalıkları bildirip böyle huydan uzaklaşmak için çocuklarımıza uydurulup babalarımızdan kalma bu masalın çok kıymeti vardır.

Mahalle küllüğünde zibil eşeleyen horoz, bir altın tapar (bulur) Paşa oğlu oradan geçerken horoz havarlanır(öter). 'ü'le'ü', Paşa küllüğünde bir altın tapdım, diye baynar(öter). Paşa oğlu, altını elinden almasını buyurur. Levçe(geveze) horoz, 'ü'le'ü' paşa oğlu bana muhtac imiş diye baynar. Paşa oğlu darılır, tutulup kesilmesini buyurur. Bıçak boynunda işlerken horoz “'ü'le'ü' ne itti(keskin) bıçakdı” diye baynar. Ütülmek için sıcak suya basılırken baynar: “'ü'le'ü' ne sıcak hamamdı!” diyer, kavrulurken , “'ü'le'ü' ne cızbızdı !” diye baynar. Kerkük tarzında pilav üzerine pişmiş horoz bırakılırken baynar: 'ü'le'ü' ne beyaz künbetti!” diyer. Ağızda çiğnenirken 'ü'le'ü' ne itti (keskin) degirmandı! diyer. Yutulurken boğazdan geçip baynar: 'ü'le'ü' ne dar sokakdı, Karında iken, 'ü'le'ü' ne karanlık hapisanedir. Pislik diye karından dışarı çıkarken'ü'le'ü' Paşa oğlunun karnı yırtıldı, benim canım kurtuldu, diye arsız horoz baynamıştır.

1.1.3. Sıçanla Evli Olan Davzan Kurtağı

Sıçanla evli olan davzan kurtağı günün birinde çamaşır yıkamak için çöle çıkar. At tırnağı çukurunda bulunan su üzerine gelir ve suya düşer ve çıkamaz bir halde iken yakından geçen atlıya havarlanır. Melik evine gidişinde sıçana söylemesini ister: Hey

atlı , atlı, atlı!.. Kurbanıv olım, atlı!, Get (sele) söyle Sili beg'e, kehküli(kakülü) tilli bege, dost hatun düzen hatun, saçpağı buran altun. Düşip zengi suyına indi boğılır (boğulur). Atlı Melik evinde görüp işitdiğini, konuşurken sıçan işidir. Çabuk dışarı sıçrar ve eşini arar, bular. Kuyruğunu ona uzatır. “ Ver aluğ çekelüğ” diyer. Davzan kurtağı hey, hey, hey men senden küseliğ. Sıçan bir daha “ Ver aluğ çekelüğ” diyer. Davzan Kurtağı “ bir de Hey, hey, hey... men senden köseliğ / küseliğ” der. Buna karşı Sıçan darılır, kuyruğunu suya sallar, bulandırır. “Mende seni cehenneme salarığ” deyip ayrılır.

1.1.4. Sultan'ın Talihsiz Beş Oğlu Masalı

Sultan'ın beş oğlu evlenmek için talihlerini birkaç kere denemişler, arzu edilecek güzel kız bulamamışlardır. Yıllar geçmiş, sonunda “bırakkıç”a binen cadıya baş vurmaları söylenmiş. Ona gidip bahtlarını sordular. Cadı kadın, “ tuman (don)ım dolusu “kehke” verin, size her şeyi açıklarım, dedi. Kadın istediğini alınca diyer ki filan yerde bulunan kartal kuşa başvurursanız o şimdilik “ güzele çirkin” diye söylemektedir. Onun için bahtınıza çirkin düşüyor. Gidip kendisinden “ güzele güzel” söylemesini isteyiniz. Onda size güzel düşecek, dedi. Nasıl o kuşa ulaşacaklarını anlamak isterken ben sizi ona yakın bir yere “bırakkıç” ile ulaştırırım, dedi. Beş Sultanın oğullarını küpe bindirip uçtular. Bırakkıç bir yerde indi. Kadın; bu yolu tutun, kuşa ulaşırsınız deyip gençlerden ayrıldı. Sultan oğulları biraz sonra kuşa ulaşıyorlar. Kuşun “güzele çirkin” diye bağırdığını gördüler ve “güzele güzel” demesini istedilerse de o güzel eşini beş dev kaçırp almışlar. Geri döndermezlerse söylemeyeceğini anlatdı. Beş genç devlerin nerede olduklarını anlayınca gece gündüz yol etmeğe başladılar. Devlerin bulunduğu yere ulaşırlar. Devlerle kavga edip onları öldürürler. Kuşun eşini alıp geri dönerler. Kartal kuş, eşinin gelişini görünce artık “güzele güzel “ diyer ve gençler dönüşlerinde nasipleri güzel kız bulup evlenir, şad olurlar.

1.1.5. Şahzade İle Gülizar

Avcının birisi rüzgarın uçura uçura getirdiği bir kuş telengi bular. Teleng rengarenk ve gayet süslü olduğunu görünce padişaha aparır. Padişah telengleri bu çeşit olan kuşu ister ve üç günde kuşun nerede olduğunu bildirmezse boynunun vurulacağını da buyurur. Avcı gam ve gaile ile eve döner. Annesi, neden oğlum, gamlısınız? sorunca,

padişahın isteğini anlatır. Annesi, oğlum, iki yüz yaşında olan büyük babanıza sorunuz. Belki o size kuşu anlatacaktır, diyer. Birkaç aylık çocuk gibi pamuklara sarılan ve kafesde kaldırılan büyük atasına yaklaşır ve anlatır. Adam, evet, bu sas tavuğunun telengidir. Oğlum, gün çıkan padişahın yanındadır, diyer. Avcı padişaha döner ve anlatır. Padişah bir meclis kurar. Bu kuşu nasıl elde edeceğini sorar. Üç oğlu ayağa kalkıp padişah babamız sağ olsun, biz gidip getiririz, diyerler. Yolculuk hazırlıkları yapıldıktan sonra yola düşen prensler iki yol ayrımına ulaşır. Bir yolda “gider döner”, ikinci yolda “gider dönmez” yazılarını okurlar. Küçük prens, ben gider dönmez yolunu tutacağım, diyer ve yürür. İki kardeş ise “gider döner” yoluyla yürürler. Küçük prens kumsal ve avadansız çöllerde yorulmuş, açlık ve susuzluktan ölecek sıralarda bir su başına ulaşır. Heybesinde bir el gibi kalmış olan ekmeği çıkarır. Su ile yemek isterken karşısına bir tilki dayanır ve şehzade ile konuşur aç olduğunu anladır. Şehzade parça ekmeğin yarısını tilkiye verir, biraz dinlendikten sonra tilki, şehzadenin nereye gideceğini anlar ve arkam sıra yürü deyip kendisini evine alır, konuk eder. Üç gün sonra tilki dünene giren peri prene gün çıkan padişahın yolunu gösterir ve sıkıntıda yardım etmek için kendisine tüy verir. yandırırsa hazır olacağını da bildirdi.

Prens gün çıkan padişaha ulaşır. İsteğini anlatırken padişah , eğer benim için kör kevserin atını getirirseniz size sas tavuğunu veririm, diyer. Şehzade gamgin, bir daha tilki evine döner ve anlatır. Tilki bana vermiş olduğunuz o parça ekmek gözümde duruyor. Dolayısıyla size kılavuzluk yapacağım, diyer ve bu yolu tutarsanız, filan yere ulaştıkda mağara kapısı önünde bir at görürsünüz. Eğer ayakları çalım çapraz bağlı ise mağaraya girer, yatmış göreceğiniz “Kör Kevser” adlı devin ayak ve dizlerini efkeler (tartakla) siniz. Uyanır, sizi görür, sorar. Anladırınız, dedi. Şehzade, dediği gibi yaptı. Dev uyandı, mırıldadı. : Ah, ne yapayım diz ve ayaklarımı efkelemiş (tartaklamış) olmasaydınız sizi yiyecektim. Niçin gelmişsiniz, söyleyiniz dedi. Şehzade anlatınca Adahlı(nişanlı)m Gülizarı düşman devler kaçırmışlar. Getirirseniz size atımı veririm, diyer. Şehzade bir daha tilkiye döner, anlatır. Şehzade, tilkinin anlatdığına göre yürür ve yapar. Beş tepe arasında bulunan kuyu üzerine gelir. “Gülizar!” diye havarlanınca, Gülizar topuğuna kadar daş olasan demesi ile daş olur. Bir daha “Gülizar!” deyince, göbeğine kadar daş olasan, diye , daş olur. Yine havarlanır. Gülizar, boynuna kadar ve sonra tam daş eder. Peri tilkinin kız kardeşi şehzadeyi içten sevdiği için onun başına geleni anlar ve çabuk ulaşır. Bir avuç toprak kaldırır, okur, daş olan şehzadenin üzerine

seper. Bir daha eskisine döner ve yeniden şehzadeye anlatır ki Gülizar daha konuşmadan önce siz; çık, gömleğinizi getirmişim. Oğlan kuyuya yaklaşır: Gülizar, çık, size gömleğinizi getirmişim, diyer. Gülizar, kuyuya at, diyer. Şehzade, önce siz boynunuzdaki gerdanlığı dışarı atın. Ta ki size gömleği atayım, diyer. Gülizar incili sihir anahtarı olan gerdanlığı dışarı atar. O da attarını kuyuya atar. Çırılçıplak olan Gülizar giyinir ve dışarı çıkar ve bu tepeler dev oldukları ve kendilerini ben bu çeşit yapmış olduğum gibi çıplak kaçmadım, dedi. Yerden toprak kaldırır,, okur tepelere seper. Onlar deve dönerler ve bir daha kendilerini tepe yapar. Verdin mi, diyer.

Şehzade Gülizarla tilki evine gelir. Tilki, şimdi artık gidip Gülizar'ı Kör Kevser'e verir, atı alırsınız, diyer. Gülizar gibi güzel bir kızı kaybedeceğinden, şehzade sıkılır. Acısını duyan tilki, isteğinizi anladım. O parça ekmek gözümde durmaktadır, diyer. Şimdi ben sizinle geleyim. Yürürler. Kör Kevserin kasrına yaklaşırken tilki kendisini Gülizar'a benzer yapar ve şimdi beni kasra girit. Beni verme, ta ki atın yartahımını alasınız. Alınca ver ve siz de atla evimize dönünüz, dedi. Şehzade tilkinin dediği gibi yaptı. Atla eve döndü. Gülizar dönende olan tilki ayak yoluna gitmek ister, Kör Kevser bırakmaz Ayağına ip bağlar. Bir ucunu tutup onu bırakır. Tilki orada ipi açar ibrike bağlar ve kendisi dışarı sıçrar, kaçar. Kör Kevser yedinci kat kasır üzerinde tilkiyi görünce aldandığını duyar ve kendisini aşağı atarak ölür.

Evde peri ile tilki, Şimdi atı gün çıkan padişaha apar, sas tavuğunu alınız, diyince şehzade böyle bir atı elden çıkarmasından sıkılır. Tilki: peki birlikte gidelim, diyer. Padişah kasrına yaklaşırlarken Tilki kendisini Kör Kevser atı yapar. Şehzade, üzerine biner. Kasr önünde cirit kovar. Tilki asıl at gibi kişner ve atlanır(zıplar) düşer. Gördüklerini parçalar. Artık padişah bu işitdiği at olduğunu bilir. Sas tavuğunu şehzadeye verir. Uzaklaşınca at üzerine bir pehlivan bindirip koşmasını temaşa eder. Bu anda tilki pehlivanı bir ağaca çarpar, öldürür. Aldandığını gören padişah utanmışa kalır, sükut eder.

Şehzade tilki evinden Gülizar Kör Kevser atı sas tavuğu ile ayrılmak isterken peri tilki kız kardeşini de kendisine verir. Artık haşmetle yola çıkar. Uğradıkları bir şehirde padişahın bir kızı varmış, gayet güzelmiş. Ona “ağzından gül tökülen” diyerlermiş. Güreşde birinci imiş. Her kim kendisini yıkarsa ona varırmış diyerler. Şehzade görüp sevdi. Güreşip sihirle belini yere verdi. Kızı aldı. Yola düştü. Gidişte görmüş olduğu “gider döner” yol ayırımına gelince kardeşlerini hatırlar. Kervan ve

ağırlıklarını bırakıp o yola sarpınır. Bir şehre gelir, orada kardeşlerinin kebabçı şegirdi (çırak) olduklarını görür. Onlar tanıyamadan kendilerini yanında hizmetçi (hizmetçi) alır. Dönüşde iki kardeş, ağalarının küçük kardeşleri olduğunu anlarlar. Kıskançlık ve çekemezliğinden onu öldürmesini isterler ve bir fırsatta derin kuyuya kendisini atıp varını yoğunu alır, babalarına gelirler. Kızlarla evlenmek için düğün yapılmasına başlanır. Kuyuda küçük şehzade baygın bir halde iken Kör Kevser'in atı tırnağıyla kuyuyu kazar ve şehzadenin başını yavaşça tırpar(sarsar) onu uyandırır. Şehzade tilkinin tüyünün, yanında bulunduğunu hatırlar. yandırır, tilki hazır olur. Kendisini dışarı çıkarır. Şehzade Kör Kevser'in atına biner, şehre girer. Düğün olduğunu ve cirit meydanında koşma(yarış) yapıldığını görür. Meydana girer. Atı, birkaç at başı koparır. Padişah kim olduğunu ve niçin geldiğini sorar.. O, yanınızda benim iki kulum vardır. Kendilerini götürmeğe geldim. Nişanım onları mühürlemişem, diyer. Şehirde bulunan hep adamları yohlama (yoklama). Bulmaz İster padişah , kimse kalmadı. Görmedik, diyer. Kalmıştır kasrınızdakilere bakmalıyım, diyer. Son olarak iki büyük şehzadeleri babası önünde yoklar, mühürlendiklerini gösterir ve kendisini tanıdır ve kardaşlarının iyiliğine karşı fenalıklarını konuşur. Baba gözünden öper. Büyük kardaşlarını şehirden kovar. Küçük şehzadenin, kendisinden sonra padişah olacağını buyurur ve şadlıkla yaşarlar.

1.1.6. Akıllı Çocuk İle Tembel Çocuk

Bu masalı daha küçük yaşlarımda işitmişdim:

Zengin bir baba çocuğunu ve evinde yaşayan yetim çocuğu birlikte mollaya gönderir. Uzun zaman oğlu hiçbir şey öğrenmediğini yetim çocuk ise okuma ve yazmasında ilerlediğini gören zengin, mollaya sorar. Molla Peki, size sebebini göstereyim. Öğle yemeği için çocukların eve gitdikleri anlarda molla yetim çocuğun minderini altına iki tabaka ve diğer çocuğun minderini altına kırk tabaka kağıt bırakır.. Zengine de bekleyiniz diyer ve çocukların dönüşlerini beklerler. Oğlu gelir gelmez aldırmadan oturur. Yetim çocuk ise oturunca rahatsız görünür. Molla sorar: Ha oğlum, neden rahatsızsınız. O cevap verir: Mollam, minderim yüksek görünüyor, diyer.

1.1.7. Yiyeceklere Karşı Saygı Göstermek

Türkmenler zad dedikleri yiyeceklere saygı gösterirler, bu uğurda babalarımızdan kalma bu matalımız vardır:

Çok varlı birisi mal ve parası elinden bıkar Peygamber efendimize baş vurur ve şikayet eder. Efendimiz: Evde ekmeğinizi yuha (yufka) ediniz, Buyurur. Adamcağız eve döner Peygamber efendimizin buyurduğunu yapar ve çocuklar ellerinde yufka(ince) yuha parçalanıyor ve hurda (kırıntı) ları yerlere ayaklar altına dağıldığını görünce Çocuklara birer kisse (poşet) eder, yuhayı kisseye bırakır(koyar) ve yerlere parçaların düşmemesini önler. Yıllar geçer mal, varlık azalmakdansa çoğalır. Adam daha çok usanır. Peygamber efendimize baş vurur. Durumunu anladır ve neden istenildiği gibi olmadığını sorunca Efendimiz: oğlum, siz akılsınız (akıllı) zad(nimet) karşı göstermiş olduğunuz saygıdandır ki ulu Tanrı malınızı artdırmıştır. buyurmuşlardır.

1.1.8. Kerkük Hamamları Masalı

Merhum Molla Sabır Efendi'den işittiğim bu masal, Kerkük'te doğrudan olduğu söylenmektedir (gerçektir).

“ Kerkük evlerinde zamanında hamam olmadığından erkekler sabah namazını kılmak için çimmek gerek ise çok erken çarşı hamamlarına gitmeleri alışık idi. Adamın birisi karanlıklarda hamama gider. Kapıyı açık bulur. İçeri girer, hamamcıya selam verir. Giysisini soyar. İç kısma girer. Cehennem daşı üzerinde bir adamın oturduğunu görür ve selam verir. Biraz terlemek için kendisi de cehennem daşı üzerinde oturur. Ne görsün: Önceki adam beş altı metre uzaklarda (ötede) bulunan kazana elini uzatıp tasla su alıyor, başına döküyor. Bununla yetinmeyip kendisine sorar. Su istiyorsunuz. Bu korkak bir durumda olduğundan Evet, diyer. O da: size daha pek(temiz) su vereyim, diyer. Oturduğu gibi bir ayağını kazanın önüne bırakır. Elini kazanın ortalarına uzatıp tasla su alır. Adamcağıza verir. Adamda artık ruh kalmaz, şaşar ve çabuk dışarı koşar. Korkarak dışarı kaçmağını hamamcı görünce seslenir: Ne oldu, size filan? Adıyla söyler. Dur nefes alayım. Diyer ve içeride gördüğünü anlatır. Hamamcı, eli bu kadar uzun olurdu diyer ve elini tam yüksek künbetin göbeğine dayar. Adam bunu görünce giysi bohçasını koltuğuna alır, hamamdan dışarı fırlar ve çıplak koşa koşa evlerine yüzleşir. Minareli cami dibinde bir adama rast gelir; adıyla, ha filan, ne oldu sana bu halde koşuyorsun? diye sorar. Adam durur ve kısacasına anlatır.. O acaba eli bunca (şu

kadar) uzun olırdı? (olur muydu?) Elini tam minare boyınca uzattı. Adam artık şaşı ve çabuk ayrılıp koşarak eve döndü. Kapıyı çaldı. Kadını kapıyı açtı. Eşinin bu çeşit, eve döndüğünü görünce korktu ve sordu. Adam: arvad bırak. Size de inanmam. Bırakgüneş çıksın, sonra size konuşacağım, dedi. Karanlıklar gidince kadından emin olur. Kulyabani'nın(gül yabani) yaptıklarını anlatır.

1.1.9. Kayış Baldır Masalı

Türkmen ağzında yaşayan “Kayış Baldır”ın Tuzhurmatı’da yaptıklarını görenler olduğu söylenmektedir.

Çöl (kır) de gezinti yapan birkaç genç arkadaş, biri su tökmek üzere ayrılır. Bir yüz metre uzaklaşınca arkadaşlarından kaybolur. Her nanca(ne kadar) ararlarsa da kendisini bulamazlar. Onsuz şehre dönerler. Yıllar geçer bunların birkaçı çöle gezintiye çıkar. Yıllarca önce burada arkadaşlarını kaybetdiklerini konuşurlarken yakınlarında ses işidilir ve adlarıyla çağırıldıklarını duyarlar. Çevreyi arar ve tararken sesin bir kuyudan geldiğini ve kaybetdikleri arkadaşları olduğunu anlarlar. Kuyu ağzını kapayan ağır daşı birlikde yana atınca arkadaşlarını kuyu derinlerinde görürler. Kurşak (kemer) larını birbirine bağlayıp ip eder, arkadaşlarına uzatırlar ve dışarı çıkışıyla şehre doğru çabuk yüzleşirler. Çok yürümeden arkadan kendisine yıllardan beri iş yaptırdığı adama seslenir ve dönmesi için korkutur. Eşinin dönmemesini gören dev, heybetli kara ve uzun baldırlı “Keyiş Baldır” adamdan doğmuş (doğurmuş) olduğu çocukları parçalar. El, ayak, baş ve gövdeleri kaçanların başlarına yağdırır ve uzaklaşmaları ile patlar ölür.

1.2. BİLMECELER (TAPMACA)

Türkmenlerin boş vakitlerinde eğlence konularındandı. Okur yazar olmayan halk, tapmaca uydurmasında bilgin (bilgili) lerden geri kalmazlardı. Şairler de “luguz” , “muamma” diye kafiye usulü dizerler ve aralarında çözmesi için düşünür. Divanhanelerde saatlerce oturanların vakitlerini alırlardı. Tapmacaya değersiz gözle bakmamalıyız. Onun dizmesinde ve uydurmasındaki üstelik büyük varlık, köklü bilgi, ince düşünce ve olgun fikir aynasıdır üstelik, yalnız dizme ve uydurmasında bitmiyor, çevresindekileri aşılıyor.

Düşüncelerini deniyor ve çözmesi için fikirlerini çalıştırıyor ve millette hazır cevaplığı yaratmakta önemli bir kaynak olmuştur. Hicri on ikinci yüzyıl ortalarında

yaşayan Kerküklü büyük şair “Basiri Efendi” bırakmış olduğu divanın sonunda Farisi ve Türki pek çok muammalar nazm etmiştir. (Merhum Molla Sabır Efendi’nin kitaplığındadır) Bunlardan , çözmesi(çözümü);

(Murad) adı için bu muamma

Mud-ı bi- bal iste hem-rah eslemin ey unka-nişan
Nesr-i ta’ir gibi eyler asmanda aşıyan

(Feyzi) adı için muamma

Çok uğrarsa nola köyına züvvar
Dil-i mihmanı cezb eyler dil-i yar.

(Hasan) adı için muamma

Deşkendisine olub kuba eder, pir-i hanı
Seyr etse hasud eğer bi-sud seni

(Selman) adı için muamma

Sultan bile sana ederse bende
Bu zülf ü deha ve kaddüne (ve kad ki) vardır sende

Tanınmış Kerküklü büyük şair Abdullah Safi Efendi bıraktığı divanda pek çok muammalar dizmiş, bir kaçını alıyoruz. (Divan merhum Molla Sabır Efendi kütüphanesindedir).

(Reşid) adı için muamma

Sana bir şey veren olursa sakın etme kabul
Reddin ortasına ko sahibine döndüreni

(Reşid) adı için bir muamma :

Kesti dilde nideyim başın ayağın ferahın
Döndürüp şadın elf kametini yaya felek

(Reşid) adı için bir muamma :

Yirmi sekiz bin ile tasnif eylesen cana
Bulursun namını eşbu muamma içre serte

(Reşid) adı için bir muamma :

Hep bağlı ser-i zülfe sevda-yı visalinle
Hak-i sergu nide şeydaya nihayet yok

Bir diğer şairin(Kasım) için muamma :

Kesip “kavunu” koy nısfın yarım simsimin üstüne
Durup fikr et bu remzi sen eriş dildarın ismine

Bir diğeri(sait) için muamma:

Kes müderris ayağın hem muidin başını
Ayağı koy baş yerine ta bulasın ismini

Arkadaşımız büyük hafız Molla Sabır Efendi kaybolacak birçok Türkmen varlıklarını korumak için meydana atılmış, yarım asır uzun emekle zaman zaman çeşitli konular üzerinde çalışarak unutulmaz ve önemli yardımları (katkıları) vardır. (Allah rahmet eylesin). * Yıldızı eylediğim aşağıdaki tapmacalar merhum Molla Efendi'nin topladıklarıdır. Diğeri, dillerden Kardeşlik ve Beşir dergilerinden toplanmıştır.

1.2.1. Din

- Dağ başında duran kişi, ne arvatdı (avrat) ne kişi. Atdı daşı vurdu kuşu. Ne daş daşdı, Ne kuş kuşdı (Azrail).
- Lalam diyer kuş uştı, uştı deryahı geştı; bir ağaştı beş alma ikisine gün düştü (beş vakit namaz).
- Lalam şirin çağırdı (ezan).

1.2.2. Vücut organları

- Egri sehen, ecci bal (kulak).
- Elim verdim yapıya, çıktım demir kapıya o yanı dıvar, bı yanı dıvar; içinde var deli davar (ağızda dil).
- O yanı perçin, bı yanı perçin; içinde var şah gügerçin (göz).
- Neneye degmez, babaya deger; halaya degmez, ‘emceye deger; degere degmez, degmezde deger valla degmez, bile degmez (diş).
- Boyanı kere oyanı kere; Abdıl kulağında sırğa (saç, hörik(saç örgüsü) ve saçbağ).

1.2.3. Tabiat

- Hav hav hav atar, çahmah daşı kav atar; sekzen sekiz degirman, dakuzan dakkuz nav atar (yıldırım).
- Uzun uzun kemişler, bugün bize gelipler . Önce heley tepipler, hurda hemir olıplar (yağmur).
- Dağdan ener dağ kimin, kolları budağ kimin. Endi bulag başına, bağırdı oğlağ kimin (bulut).
- Öz malımdı Alla bili. Ne yapmışam, ne tapmışam. Miskindi, sesi çıkmaz, yerimezsem yerimez (gölge).
- Menimnen gider, benimne geli. Ne kimseden borc almışam, kimsenin canını sıhmaz. Yere gider çürümez; özinden bir de döner (gölge).

1.2.4. Gıda

- İlim ilim ignesi, ilim hanım düğmesi. Tapmıyanı yeddi il hestesi (kara biber).
- Bassam şişer, çeksem kusar (kahve).
- Sohsam kusar, çeksem küser (kahve).
- Bir kuşım var keve rengi, kehvelerde çalar çengi; dur hele bir yaz gessin kuşım keflensin, eglensin (bira).
- Het eder, bet eder; kapı ardında yat eder (sirke).

- Lalam diyer yağ geti, getirsey sağ geti; sağılmamış inekten erimemiş yağ geti (bal).
- Lalam diyer düz durdım; egri yattım , düz durdım; yüz il er kucağında gelin yattım, kız durdım (hurma ağacı).
- Uzun uzun uzanı her ilde bir bezeni (hurma ağacı).
- Uzun uzun obalar, ağ sekelli babalar, aşağıdan su içer, yuharıdan balalar (hurma ağacı).
- Sene diyerem bir beyt, ister otı, ister get; yemişden ne yemişi , dili sümig, başı et (hurma ağacı).
- Kere eşşeg kuyrığı kazuh; kuyrığı kuparınmazsa girmez eve (kuru üzüm).
- Kişi kişi , kızzalkurtın on beşi; gedisen bazara yarım hukka et al. Ne erkek ossın ne dişi (ciger).
- Yuharı kere kere; yere düştü pare pare; elime aldım kan kimin, ağzıma koydım bal kimin (Şam dutu).
- Yumrı ‘emce yuvası, yüz elidi balası (nar).
- Yeşildi seyyid degi(değil), bayazdı hecci degi, Saçı var derviş degi, Bayaz başı milla degi, ayagı yeşil seyyid degi (yeşil soğan).
- Yeşil donlu, gümüş gerdanlı (Yeşil soğan).
- Babası kirpi, koca nenesi yaylı hatun; bacısı terlen, güzel kardaşı meze gezer.Mev ağacı (asma), (Kök, dal, yapraklar, üzüm).
- Bir kurı kafa attım refe; yemeği datlı , meymun suratlı (Hindistan cevizi).
- Hek yapıp yapısını, demir açar kapısını (karpuz).
- Dağdan ener kömir kömir, çal başına kır gemir.(ceviz).
- Deveden büyük; serçeden küçük. Zehirden acı şekerden tatlı (ceviz).
- Kabuğı yeşil, içi sarı; ge bını bil koca karı (kavun).
- Hazar hazara gider, hazar bazara gider; babası bir yaşında oğlan bazara gider (kavun).
- Bir cülhede iki su (yumurta).
- Bir kuyum var, içinde ki türlü suyum var (yumurta).
- lalam mennen ne ister, bahçam yohtı bar ister. Egilmişem bostannan teneg(tohum)siz hiyar ister (donbalan).

- Kişi kişi Allahın işi ; bir hukka et getirdim, ne erkekti ne dişi.(donbalan)
- He bestedi, bestedi; zincirli kefestedi; barı var, agacı yoh, o da bir havastadı (donbalan“bir çeşit tabii bitki”).
- Hazara, öli girdi mazara; babası bir yaşında oğlu girdi bazara (dam diregi, ter’üzi (acur).

1.2.5. Hayvan

- He mimidi mimidi; Yer altında yatan kül harmanı kimiydi (karınca).
- Elim vurdum yapıya çıktım demir kapıya (at).
- Dört tarpı turp, iki tırpıntı, bir çibin kavanı (at).
- Usta oğlu ustakar, Samandan bögrek yapar (eşek, yaptığı ters).
- Dört lap, bir küp; egri direk cüt yıldız (deve).
- Sarıydı Selman degi, dertlere darman degi. Kanatı var kuş degi, boynızı var, koç degi (uçan çevirke“çekirge”).
- Helem heleden yuharı, konıp gülden yuharı Bir ‘eceyib kuş gördim, dizi belden yuharı (uçan çevirke“çekirge”).
- Sarıdı Selman degi. Derdlere darman degi kanadı var kuş degi boynuzu var koç degi (Uçan Çevirke).
- Kardan ağ katrandan kere; pisikten kuçık, deveden üskek (karga).
- Lalam diyer güç gördim, güc ütsünde höç gördim; burnı sümig başı et,- bir ‘eceyib kuş gördim (horoz).
- Azan ohır, namaz kılmaz; arvad alı, nikeh kiymez (horoz).
- Karannuhtan kavıga çıktı, uzun boylı kuha çıktı,; zanparalığı var, dellük dellük börki var (horoz).

1.2.6. Gök Cisimleri

- Ahşam septim nohıdı, Sebbeh kahtım yohıydı (yıldız).
- Altun araba, gümüş teker , ne’ne’ şeker , nohıd töker (Güneş , ay , yıldız).
- Dıvar üstinde yarım külçe (ay).

1.2.7. Cansız Varlıklar

- Ağacı hemir ortası demir (Şiş Kebap).
- Aşağıdan kuzı var, Arvadlardan sözi var (ig).
- El yattı, ayag yattı; öli dilin uzatdı (kapı ve helek).
- Ahşama kadar bir ayag üzre durur, ahşam olı elin uzadı (kapı ve helek).
- Egildim bahtım , tıfregledim, sohtım (iğne – iplik).
- Ağ ilan ağzın açar. Kere ilan vurur geçer (iğne – iplik).
- Mende var, sende var; ağaştaki dalda var (ad).
- Kırh abdal bir yastuga baş koyar (Direkle kapanan damlar, tavanlar).
- Lalam diyer ırmaglı , Hek yolında vırmaglı; dört canlı beş cesedli , on gözli yüz barmaglı (tabutta ölü ve taşıyan dört kişi).
- Odda bişer, ete asılı (sırğa, küpe).
- O yanı tahta, bı yanı tahta ; içinde var kanlı kahpe (kılıç, hançer).
- O yanı daş, bı yanı daş; içinde var yüz elli baş (çarşı hamamı).
- O nedi, ne mavı, ne sarı. Bir güzel ağaçta biter saçları (lif).
- Uzundı, incedi, yarığdı başı. Altına serdim hamam kumaşı. Sohdihçe çekti hçe tökili yaşı geldihçe, getti hçe biter işi (pandan kalem, mürekkepli kalem).
- Kırmızıdı, kırıhtı başı; Batırram, çıhardıram ahar gözinin yaşı (pandan kalem “mürekkepli kalem”).
- Baş aşağı etsem dolar, baş yuharı etsem boşalı (Börük kılav/ gilav).
- Uzun uzun uzanı, heftede bir bezeni (çamaşır ipi).
- Evimizde bir fatı var, kere yumrı bir göti var (neft cerresi, testisi).
- İnce kız damnan bahar, şorbası gözden ahar (Merzip, oluk).
- Balacık, başında var tablacık (mih, çivi).
- Bı kel’e burcı bedendi, yeşil ekim, kırmızı çıhtı. Tap bı nedi? (kına).
- Bugün çerşembedi, gevlive düşen nedi; odı yoh, ocağı yoh. Kölgede bişen nedi? (deleme).
- Biri yer, biri durar; biri de kuyrığ bular (su, daş, kesil “ot”).
- Bir kökti on ki dalı var; On ki dalı içinde ottız yarpagı var. Ottıuz yaprağı içinde beş güli var. Üçi kölgede kisi güneşte (Bir yıl, on iki ay, otuz gün, ve beş vakit namaz).

- Bir şey çıhtı navdan , tendüresi mor mavıdan (karından çıkan yel).
- Biz biziydı, ottız iki kızıydı ; ottızkimiz sökildih, bir tahtaya dikildih (yün tarağı).
- Tap nedi?; Su içer, saman yer (çamur).
- Tap nedi, tapışı nedi; gül baharda öpiş nedi? (güzgi, ayna ile tarak).
- Hüpe hüpe yağlı küpe, süt kuyısı dere teppe (çizme).
- Daşta can, ağaşa daş; daşta can, Lalam bir diş göripti; ağaşa daş, daşta can (çerçeveli ayna).
- Daştandı, demirdendi; mayası hemirdendi (Su değirmeni).
- Tapnedi?: Su kaçır, daş dolanı (Su değirmeni).
- gider gider yerinde. Altun kemer belinde. Gece gündüz yol gider. Gene durub yerinde (Su değirmeni).
- Dolı gider, boş geli dellügive hoş geli (kaşık).
- Girer çihar yaş eder, hatırları hoş eder (kaşık).
- Dolanı dolanı diyer yenge tumanım soy (kelefçe).
- Zenbil, men söyleyem, sen bil (zenbil).
- Sesi var, canı yoh; sümigi var, kanı yoh (saat).
- Şak şakalı hamam, künbeti tamam. yünü tapanı, babası imam (saat).
- Sarıydı rengi, boğar, sıgıdı tengi. Eşşek kimin ‘ankırı, hahtan yığır mankı (atıcı yayı).
- Sudan çıhtı, kızlara mindi (tuluğ, tulum).
- ‘Ubı ‘ubanı , gezer obanı; altı kıcı, ki dabbanı (gezici bakkal terazisi).
- Kapı cırıldar, helek mırıldar, aga begim meni meni kurtar (hapishane).
- Kabugı var, içi yoh; dayagı yer suçu yoh (davul).
- Keri kerimez, boyı çürümez; keri and içip yola yerimez (ibrik).
- Karnı var, kurşagı yoh; siki var, daşşagı yoh (ibrik).
- Diz çökti, sene tökti (ibrik).
- Kala kalası, iki yüz kabırğası; içinde toplar atar başında fırkınaşı (nargile).
- Kere deve, çökti yere; buğarsığ tökti yere (kara çadır).
- Karnım karnıva , kahmışam elive (el değirmeni).
- Kepkeredi her yanı, her gün dağlanı karnı (kazan).

- Gezer gezer, geli agzı açuh (ayakkabı).
- Hep paşa, çaldım daşa (çirink).
- Hemirdendi mermerdendi, kız duvara demirdendi. Hatta oğlan gelince kız divardan enmedi (kilik ve frengi).
- Hindi, neneve mindi (aba, kadınların kullandıkları çarşaf).
- Hüsir çıhsın, küsir çıhsın; Hek babavın evin yıhsın (dögçe, döğçe).
- Yaşadıhça kısısalı boyı, bını bissev al yüz köyi (kurşun kalem).
- Yohladım belindekin, annadım gevindekin (kitap).
- Yer elin uzadıp, gök kış(ayak)ın uzadıp (minare).
- Bilmecelerin kaynakları Molla Sabır Efendinin derledikleri, yazarın derledikleri, Beşir Gazetesi ve Kardeşlik dergisinden derlenenler. Dağdan ener Ali Koca, al ayağı hınnalıca; otırı tapan dibinde, seleşi Fars diliyce (çırak).
- Yeddi döşegli yeddi buğazlı; demir barmağlı pambuğ dabbannı(çırık)
- kan kırmızı, süt bayaz; deve balasınan beyük han kapısınan geçmez (ot doğurur).

1.2.8. Canlı Varlıklar

- Bize geldi bir konağ(misafir), ögine koydih kafanağ; kafanağımızın düzi yoh, konağımızın dişi yoh (çocuk).
- Üç (dana ???) geldiler bir köpri başına. Biri bastı, bahtı, geçti; Biri bahtı, geçti; biri de ne bahtı, ne bastı geçti (Bir hamile kadın, kucağında bir çocuk).
- Özi diri, eşşegi öli (beşikte çocuk).

1.2.9. Hayvan, Bitki, Din

- Dağda diyilmeyen, Suda Sileyman; obada ‘Usman, yatar gevşer, duzsız bişer. Ağaşta gülsiz, Kur’ande mimsiz (yılan, balık, horoz, koyun, süt, incir, Kevser suresi), (Hayvan, Bitki, Din).

1.3. TERKERLEMELER

Hep bütün Türkmenler “Ehl-i Beyt” e karşı olan dini bağlılık ve saygı aynası olan evlatlarının ağızlarında sokaklarda bu şu tekerleme şarkı gibi okunurdu:

Heseniye, Hüseyiniye

Yezid'e neletim var

Yezid geli yel kimin

Her biri bir dev kimin

Heseni damadan (damnan) attılar

Kanlı kilincin sattılar

Kanlı kilinc pas tutar

Fatma ana yas tutar

Fatma ana gir hayvana

Hüseyin bulaştı al kana

Hüseyin dedi vay başım

Hanı kavım kardeşim

yezid'e neletim var

yezid'e neletim var

Türkmenlerin ruhlarında kökleşen din saygısı ve peygamber efendimiz ve ehl-i beyte karşı sevgiyi gösteren çocuklarımız sokaklarda toplu toplu, bir ağızdan bu şu tekerlemeyi şarkı ederler:

Hecile buhava buhava (Hecle hecle buhava)

Atlandım gettim ava

Avda bulamaç yedim

Mıllamda ağac yedim

Mıllam bir çini yoğırd aldı (Mıllam yoğırt getirdi)
Pisik burnın batırdı

Pisik burnıv kesissın
Kınaraya asısın

Kınaranın kılığı
Odı kakam elinde

Kakkam Hille yolunda
Hille yoli serbeser

İçinde ahu gezer
Ahuların balası

Meni gördi kıkladı (Meni gördi kık etti).
Ocağa zırıkladı

Ocadan yummag çıltı
Yummağı verdim şata

Şat mene köpik verdi
Köpigi verdim kuşa

Kuş mene kanat verdi
Kanatlandım uçmağa (cennete)

Hec kapısını açmaga
Hec kapısında bir hatun

Mehemmedi beliri (çocuğun beşiğini sallamak)
Elin hınnalırı

Gözini sürmeliri
Ya Mohammed ya Ali

Hecile buhava tekerlemesinde olduğu gibi çocuklarımız sokaklarda bu řu tekerlemeyi söyleyip eğlenirler:

Top top Mısıı keten
Bı kimdi kesek(kisek) atan

Atanı atmıyanı
Menzile yetmiyeni

Menim adım Gülli Hatun
Başımda yüz bin altun

Yüz bini de kuş oldu
Bahçaya konmuş oldu

Paşa oğlı görmiş oldu
Ohıydan vırmış oldu
Enber hanın nenesine
Kul olım mamasına

Bir çiftit hicil yaptırdım
Yolladım dayısına

Çocuklar kız oğlan kış günleri taklar altında řu tekerlemeleri okurlardı.

Yağış yağırı kurt doğırı
Oğlan nenesin boğırı
Kık kık kık

Baharda yağmurdan sonra güneş çıkınca řu tekerlemeyi okurlardı:

Güneş çıhtı, helve bişti
Yahudulara(gavırlara) kıran düşti

Bir tepme çaldım, hendeke düřti

Bayram olmazdan önce çocuklar şu tekerlemeyi okurlar:

Helli biberli kifte

Beyrama kaldı bir hefte

Helli biberli düğün

Beyrama kaldı he bugün

Ramazan geceleri çocukların okudukları tekerlemeler:

Ramazan, göti bir kazan

Elinde kefkir, kapıları gezen

Burada bildirilmesi gereken söz “kayın nene” ile “gelin” çekemezsizliktir (çekememezliktir). Şimdiki gibi oğlan baba evinden ayrılmaz birkaç kardeş gelinleriyle bir evde yaşarlardı. Evi başaran kaynananın sözü iki olmazdı. Gelin ondan korkar, yüzünde durmazlar, ama içten darılır ve acısını yüreğinde yaşadırdı. Bu özel kıskançlık(ğı), açıkça bildiren ve dedemizden kalma bu sözleri yazıyoruz.

Kız gelin olduktan sonra geçen günleri yadlar ve dilinden bu şu sözler uydurulmuştur:

Kız idim, sultan idim, adağlandım, budağlandım.

Gelin oldım, melul oldım, beşik kurdım, zelil oldım.

Gelin kaynanaya, yüreğinde bu şekilde çatarmış:

Keynene ilandı, her ne dese yalandı.

Gelin bir çiçegdi, her ne dese gerçegdi.

Kaynanalar geline darıldı mı ağır sözlerle çatar ve dilinden bu şu tekerlemeler uydurulmuştur(üretlmıştır). Belki de işidilirdi. O torununu böyle şöyle okşarmış:

Yarısı balam balası, yarısı ilan balası.

Ve bir de:

Sarımsağım soğanım, yad kızınnan doğanım

Babava canım kurban, nenev ossın kurbanım.

1.4. DEYİMLER

Kerküklüler komşularına çok bağılırlar: “ Dişiv ağırırsa çek kurtul, komşiv harâbıysa köç kurtul”. Diyerler ve komşu komşunun sıkıntısına koşar yardım eder, sevinç ve acısına karışır, belki de uzun geceler komşu uğrunda yatmazlardı.

Bayram hazırlıklarını birlikde yaparlar, “dendüç” kaynatmak hangi evin “nobat” (nöbet)’ı ise akşamdan sokakta kurulan büyük burgul (bulgur) kazanı altına ateş verirler ve sabaha kadar komşu komşuya yardım eder; sabahleyin, pişmiş bığda (buğday) “dendüç”ünden komşuların çocuklarına dağıtıldı.

Hastalık ve ölümden yorulurlardı komşudan sorulacak veya istenilecek nesneye karşılık,

“Sem savt görmemişem”.

“Sem e savt heberim yohtı”. Diyilir (denir).

Günlük işlerinde komşular birbirlerine yardım eyler ve akşamları birbirlerine “ komşu aş” da gönderirlerdi.

Komşılığ kadrini bilen komşusuna “ Kadyoda kal bastı”. Derlerdi. İki komşu arasında - büyük küçüğe karşı - kullanılan söğüş ve eylemek bu şekilde idi. Acığ (kıgınlık)’ından mehelle içinde saçını yutan kadınlar da görölürdü:

Köpek diyer, ağamın yeddi oğlı ossın, her yedisi de ağa ossın. Yemeg artuglarını men yim (Deyim).

Pisik diyer, hatunımın yeddi kızı ossın; her yedisi kör ossın, Ellerinnen et kapım. (Deyim).

Burada bildirilmesi istenen, köpeğin vefası; pisik(kedi)in vefasızlığıdır

- Aynı zamanda Kerkük’de komşular birbirlerine olan saygıdan ve sevgiden dolayı söylenen bazı hitaplar

Komşular ve akrabalar, aralarında saygı göstermek için bu çeşit (şöylece) çağırırlar: (Gül’ üzer bacı), (Gülnaz’ ete), (Gülçün dayaza), (Zübeyde kenne), (bibi nene), (koca baba).

1.4.1. Kadınlar Arasında Mahalle Ağzı Sövdüşler

- Kulağı sarı
- Ğiryetsiz
- Gözü ile görmüş
- Namussuz
- Eliyle tutmuş alçağ
- Görmemiş
- Yetimçe
- Ahır şer
- Utanmaz
- Üz hayası yohtı
- Üzünde Muhammed nuru kalmıyıp
- Ac uyuz
- Üzü keredi
- Sahtaçı
- Oyunbaz
- Cemiletine ne'let
- Levçe
- Yeri çırça

1.4.2. Beddualar

- Cigerivin kırçılıtsı burnuva gelsin
- Cigeriv dağlansın – kohsın – yansın
- Dişivden etiv parçalayasan
- Siyasat kumuna gömülesen
- Nenev borküv kohlasın
- Eliv kurru yere düşsün
- Hayatda rehet görmiyesen – görmesin
- İnşallah he hahın eline bahasan
- Ocağıy sönsün
- Avucuvda kaldırdığıv altun torpağ olsun
- Hara el atarsav boş dönsün

- Yerdigiv yolu itiresern – itirsin
- Kıyametde benim elim onun yehesi
- Diliv damağıv şişsin – çeyniyesen
- Saçıv bilegive bağlansın
- Öz günüve düşesen
- Yehevin yırtığını tiksınler
- Üzüv kere olsun
- Ezizivin kere leşi üste oturasan
- Ezizivin salasını eşidesen
- İpi kırılın piştavı dağılsın
- Dibi tökülmüş – tökülsün
- Vayıva kalasan
- Saçı kesilmiş
- Boyhane küpüne düşesen
- Kutuv kurusun
- Bir derde düşesen dermanıv tapılmasın
- Diliv lal olsun kızzalkurt
- Dert
- Yaman sancı
- Ömrüvden her görmiyesen
- Ohay etmiyesen
- Yağlı gülleye rast gelesen
- Nüzul endiresen
- Buğazıva yarma bağlansın
- Yoğun oha rast gelesen
- Arhav yere gelsin
- Köküve kibrit suyu çalın
- Teppev üstüne düşesen
- Gözüve kere su ensin

1.5. EDEDİ LATİFELER

Edebi latifelerden sözlere lugab vurmaktır. Uzun kış geceleri gençler arasında latife kılıklı söze söz ekleme ve gülme ile eğlenirlerdi. Merhum Molla Sabır Efendi aşağıdaki latifeleri toplamıştı:

Birisi diğerine “sele acam” (De ki açım), o diyince cevap verir: “açsan acug ye, degirmanda cucug ye”.

Biri diğerine der ki “söyle toham” O da deyince “tohsan tohim ye, keyin nenev pohın ye”

Kilim- arhav dilim dilim

Kazan- öli yanında uzan

Kallaş (bir çeşit ayakkabı)- ölüler yanında dolaş

Çarhı- bugazıv degirman arhı

Tava- bına min get ava

Elinde kaşug- Gözi bulaşig

Kasada(kasede) ayran- çenekeve hayran

Elinde koru- karnında borı

Tas- ağzına bas

Yasin- başıv yerden kahmasın

Nar hamiye (Ayet)- yarın gelmem camiya

Diğer latifelerden genç ve büyükler kış geceleri birkaç komşu bir evde toplanıp güzel vakitler geçirirler. Konuşmalar, tapmaca (bilmece) lar, matal (masal) lar var bir de söylenmesi güç sözlerle eğlenirlerdi. Söylenmesini güzel bilen kimse, diğerlerine, bu aşağıdakileri bir bir söylemesini sorar, Cevabındaki eğirliğe hep gülerler:

“Degirmana girdim, sildim, sipirdim, silkindim, çıltım”.

“Bı tesbihi imamalamalı mı imamalamamalı mı”.

“Şeyci seyyid şerif”.

“Aşçı Hesên aş ast, çayda su basmış karpız asanda ekli çaşdı”.

“Su basmış yaş şohım”.

“Tek dögçe, cüt dögçe ”.

“Kırh kırğılığ, kırhının da kış ayağı kırh”.

“Bı terecede de dört gün börek, o terecede de dört gün börek. O dört gün börek bı dört gün dedi, ne edisen dört gün börek”.

”Dağdan endi on beş boz eşek, beşi biner y kli boz eşek, beşi koz y kli boz eşek.

kırh k p, kırhının da kulpı kırh k p”.

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMLERİ

2.1. DÖNEMLER

2.1.1. Doğum

Kerkük’te ebeler yedi gün doğan (doğuran) kadın ve çocuğa yardım etmek için o evde kalırdı.

Seferden gelen bir adam ev çocuğuna zarar verir, ayağıyla gelen fenalık ve hastalığı önlemek için adam eve girerken oturur, iki ayağını uzadır ve çocuk kaldırılıp ayağı üzerinden üç defa atlatırlardı.

Ay başında doğan çocuk ay basmasın diye gün batmazdan (batmadan) önce dam başına bir şefilte ışık ve bir güzgi (ayna) ve bir sürmeden ve bir tarag (tarak) çıkarılıp gün batıncaya kadar bırakılırdı. Geceleyin şehir dışından havlayan çakallara karşılık “Gülnaz hastalığını apar.” diye söylerler ve öylece hasta(nın) iyi olacağına inanırlardı.

Yeni doğan çocuk(un) evine boyag (boya) giridilmez (sokulmaz). Çocuğa fenalık ve hastalık verirmiş.

Ay başında veyahut ortasında çocuk yıkatılmaz (yikanmaz). Yıkatılırsa ya ölür ya da hasta olurmuş.

Zeyistan (lohusa) kadın(ın) diğer bir zeyistan kadının evine gitmesi çocuklarına fenalık verirmiş. Bu gidiş gerekli olursa iki zeyistan kadın aralarında iğne değiştirirler.

Yedi yaşında (iken) çocuğun düşen dişi, gebe kadının damına atılırsa o erkek çocuk doğarmış(doğururmuş).

Sütü azalan veya kesilen çocuklu analar kara üzüm, kavurga karışık olarak “Şeyh Muhittin”in anası Hemin Nene’nin mezarı üzerine seper ve süt ister Hemin Nene o kadına süt verirmiş.

2.1.2. Sünnet

Erkek çocuklar, 3-9 yaşlarında sünnet edilir. Önceleri hazırlıklar yapılırdı. Düğün ve şenlikler ve şenliklerin son günü Salı günü olurdu. Dostlar o gün sünnet evine hediyeler verirlerdi. Çarşamba günü eğlence ve yemek yedirilir ve çocuk arkadaşlarıyla

tıraş edilirdi. Gecesi mevlüt okunur, Eli, Perşembe günü sabah erkenden arkadaş ve yakınlar(1) çocuğu hamama götürürler, sonra “helhele”ler (zılgıt) ve salavatlar ve maniler ve aralarında “pambuga giren” ve geçiye girenler oynar ve dünbelek çalarak eve dönerler ve artık sünnet yapılırdı. Sünnet ise çocuk bir yakını kucağına alınır, adam çocuğu “paça germe” ve sert tutar. Önünde Siirt seyidlerinden sünnet eden veya Kerküklü bir berber bulunup çocuğu okşar. Başları üstüne ipekli kumaş ellerle tutulup titretilir- silkilir- meyter (davul) çalar, helhele sesleri yükselir, çocuk ağzına bırakılan şekeri yerken sünnet yapılır ve yara üzerine dökülmüş tuz ve kömür bırakılırdı. Üç gün eğlence yapılır, yemekler yedirilir ve sadakalar verilirdi. Sünnet yapılan gün hemen bitince yere bir ipekli peştamal salınır, çocuğun babası, annesi, yakınları, dostları para atarlar. Toplanan bu para sünnet eden ustaya verilir. Arkadaşımız Üstad İbrahim Dakuki Bey son günlerde yayımladığı “ Fünun Edebi’she’bi’t-Turkmani” adlı kıymetli eserinde önemli konulardan biri de sahne oyunlarının toy ve eğlencelerimizde nasıl oynadıklarını fenni bir şekilde kabartmıştır.

2.1.3. Evlilik

Kerkük’te Evlenme ise: Adeta(çocuklukla) 18-25 yaşlarında gençler evlendirilirdi. Aranan kız(ın) namuslu bir evden olması birinci ve güzellik ikinci sayılırdı. Genç(için), refikası olack kızı görmek zor idi. Anne ve hemşire ve diğer kadınlar ev ev gezerler, su içmek bahanesiyle kızları görürler, bir de güzelletme işlerini gören ve dolayısıyla “ev girip ev çıkan” bu çeşit kadınlar, kızlı evleri anlatır, belki de birlikte evler gezerler. Namuslu, marifetli güzel bir kız görürlerse onu denerler. Ağzının kokusu gelmesin, dikiş bilir ekmek yapar evi idare edebilir, cisminde (vücudunda) bir ayıp olup olmadığını anlamak için kızı hamamda görürler. Beğenildiyse “ Kaşla göz, kalmadı söz.” İstenilmesinde telaş edilmemesi için “ Ağızdan (Ağızla) burun, kapıda durun”. Beğenilmemiş ise kaşla dudağ, yerivin gideh”. Atalar sözlerini (tekerlemelerini) kullanırlardı. Bir kızın güzelliğine “Aya diyesen (dersin) bat men çıhım” derler. Merhum Molla Sabır Efendi, kızın güzellikleri için bu(şu)nları yazmıştır:

- Mine boylı
- Fındık burun
- Ala gözlü
- Çatma kaşlı

- Kaytan dudağ
- Pembe yanag
- İnce belli
- İnci diş
- Çelebi ayag
- Kelem barmag
- Hiyar bilegli
- Şüşe(şişe) gerdanlı
- Ay suratlı
- Sırma saçlı
- Kemend hōrikli
- Sona yerişli
- Çarhma yeriş
- Ceyran bahışlı.

Türkmen kızlarında iffet ve namus davası her şeyin üstünde ve başında gelir. Zamanında kızların “Üzünü (yüzünü) gün görmiyib” diyerlerdi. Ziyaret için birlikte hayvan sırtında yolcu olan evlerde bir kız düşer, iffetini kaybetseydi. Annesi, etraftaki kadınları yüksek sesle çağırır, şahad(şahit) tutardı ve ileride bunların görüşleri sorulur ve kabul olunurdu.

2.1.3.1. Dilegçilik (İsteme)

Önce görüşülmüş sonra dilegçiliğe yani “dünür” gidilirdi. Kız evi ağır basmazsa “Biz bir hukka et satırığ”. Diyerler ve verecekleri – yola- paraya razı olurlar veya pazarlık ederlerdi. İki taraf anlaşınca bir parça altun nişan verilir. Arkasınca sözleşilen para “yol” verilirdi. Kız babası yol parasına el vurmaz(sürmez) belki de üzerine bırakır(ekler)ve kız için altun ve ağırlık alınırdı. Kebin (nikâh) akdi ise kız evinde şerbete dostlar davet edilir, molla veya kadı önünde “kebin kesilir”di. Bu anlarda düşününen inançlarımızdan biri. özel dua okumak ve bir düğün(düğüm) edilirse o düğün(düğüm) açılmayınca küreken evlenebilmez(evlenemez)imiş.

Şirincelik ise kebinden sonra bayramlarda ve diğer önemli günlerde geline gönderilen tatlı ve armağanlardır.

2.1.3.2. Cahaz(Çeyiz)

Cahaz aparmak ise kürekenin “güvey” verdiği bir davette hazır bulunan dost ve akrabalar gece küreken evinden gelin evine giderler. Hazırladıkları cahaz“çeyiz”ı güvey evine ışıklarla küreken ve arkadaşları için bazı elbiseler de dikilirdi. Evlenmeden üç gün önce bir legen hınna (kına) oğlan evinde hazırlanır. Kadınlar kınayı alıp kız evine giderler. Gelin bir iskemilede oturdulur. Bir kadın onun eline ve ayağına (kına) bırakırdı(sürerdi). Gelinin ayağı bir teşt (leğen) su içine bırakılır ve kına içine bırakılan bir parçaya altın ile biraz kına gelinin sol avcuna verilir. Bu parayı kimseye vermez. Çünkü hangi kadına verirse onun ocağı kör olurmuş (çocuğu olmazmış), diye inanılırdı. Kınalayan kadın(ın) ise evli kadın olması ve ilk çocuğu(nun) oğlan olmuş, ıtlak olunmamış (boşanmamış) “günü ag” yani evlendikten (evlendiğinden) beri sevinçle yaşamış ve dar gün görmemiş bir kadın olması gerek idi.

2.1.3.3. Hamam Günü

Kına gününün ikinci günü (ertesi) hamam günüdür. Akraba ve dost kadınları çağırırlar. Hamamda gelin yüksek bir yerde oturdulur ve dellak ile yıkatılırdı (dellağa yıkatılırdı) ve hamamdan sonra gelin evine dönüp öğle yemeğini yerlerdi. İkinci günce gecesi(ni) eğlence ile geçirirler, ve üçüncü gün, yani kına , peygamber (pazartesi) günü. yapılırsa salı günü hamam ve çarşamba düğün ve “eli”(perşembe) günü taşımak için hazırlık ve akşamleyin taşınırdı.

2.1.3.4. Düğün eğlenceleri

Büyük havlı (avlu) kırağlarında taht, iskemile ve döşekler bırakılırdı. Ortada “meyter- zurna” çalınır, “heley” (halay) tepilirdi. Özel düğünlerde bu “heleye” erkek kadın girişirdi. Maniler ve hoyratlar gökleri zilerdi. Geceleri Türkmenlerin icad ettikleri “kılınç (kılıç) - kalkan”, “pambuga giren” ve “atlı karınça” oyunları ile eğlenirlerdi. Gecele “meyter- zurna” çalınmadığı eğlencelerde “dünbeleg”ler çalarlardı.

2.1.3.5. Düğün

Pazar ertesi veyahut perşembe günleri yapılır. Öğle yemeğini oğlan evinde yerler ve ikinci kız evine giderler ve gelin bir at üzerine bindirilip arkasına aynı at üzerine bir

oğlan biner, at başı tutulur, önünde kur'an ve güzgü (ayna) taşınırdı. Yahut gelin "gecava" içinde taşınırdı. "küreken" (damat) ise iki sağdıç ve arkadaşlarıyla damda bekler (eve) gelin girerken başına para ve şeker dökerlerdi.

2.1.3.6. Gerdek

Gelinle birlikte gelen "yenge" kürekenin perde arkasına girmesini bekler. Küreken iki rekat perde namazı kılar ve perdeyi kaldırıp içeri girer. Yenge gelinin elini tutarak kürekene verir, "Al amantı" der ve dışarı çıkar. Küreken bir müddet sonra dışarı çıkar, pederinin (elini) ve kardeşleri (ile) arkadaşlarını öper ve birkaç silah çakılır. Geç çıkarsa avluda bekleyen arkadaşları tez çıkması için seslenirlerdi ve o gece evlenmezse "bağlanıp" (bağlanmış) diyerler. Bu da akitte okunan dua ve onunla bağlanan düğüm açılmazsa evlenmezdi. Bunun için de dualar yapılırdı (edilirdi). Kızın iffet nişanesini yenge kız evine götürür, hediyeler alırdı. Üç gün kız evinden siniyle yemekler taşınır, sabahleyin oğlan babası ve anası kızı "sabahlık" diye hediyeler verirler

Kerkük kızlarındaki iffet yukarıda dediğimiz gibi dikkatle aranır ve sorulurdu. İffet olmayan kız birinci sabah yahut üçüncü gün babası evine gönderilirdi. Yukarıda bildirdiğimiz "kaza ve kader" olarak iffetini kaybeden kız için görenlerden sormanın iyilikleri çok idi. Yedinci gün dostlar tarafından hediyeler getirilirdi. Yere bir cecim salınırdı. Bir yanda oğlanın anası oturur ve ilk hediyesini cecim üzerine bırakır ve karşısında oturan kız anası hediyesini bırakırdı ve arkalarınca kızı vermek isteyenler kız anasının hediyesi üzerine ve oğlana vermek isteyenler oğlan anasının hediyesi üzerine bırakırlardı ve herkesin ismini söyler ve defter edilirdi (tutulurdu). Sonra kız için toplanan kızı verilir, oğlan için toplanan borçlarına sarf edilirdi ve ihtiyaçlardan anladığıma göre gelin kız eskide bir yıl sonra babası evine gidermiş. Buna "ayağı açıldı" diyilirdi ve babasını görürken elini öper ve kucağında götürdüğü çocuğunu diğer odada gizlerlerdi. Onu göstermekte babasından utanırdı.

2.1.3.7. Hristiyan Türkmenlerde Düğün Veya Evlenme Adeti:

Kerkük Hristiyan Türkmenlerinde evlenme yolları, İslamlardakine benzer şenlikler, düğün birdir. Aralığı (ayrılığı) olan noktalar, bunlarda oğlan kızı görmüş ve beğenmiştir. Kutlu günleri Pazar günüdür. Gelin taşınır. Bir arkadaşın düğün merasiminde ilk işitdiğim Türkçe dua okunması hoşuma gitmiş ve yüzlerce yıl önceleri

bile bu duaların Türkçe okunduğunu anlamıştım. Kebin(nikah) eğlencesinde küreken için okunan dua bu(şu)dur:

2.1.3.7.1.Dua

Sen ey kürken kardaş
Kâhinlere eğilttin baş

Allahınız rabbul arş
O olsun sana muin

Yaşın ucaltsın Mesih
İki alemde kal sahih

Görmeyesen şer, kebih
Bi hekki rabbil alemin

Rabbin bereketi, nimeti ve rehmeti
Üzerinden şefketi

Eksik olmasın, Amin

Eşkere baş olasan
Düşmanın zabt edesen

Daim borçla veresen
Muhtac olmıyasan, amin

Kökin eşker olsun
İbrahim köki gibi

Rab seni mubareklesin
Yüsif şebehinde(şubhinde), Amin
Senden çıksın budaklar
Ferehle karşına çıkarlar.

Madraş dualarını kitabımız için hazırlayan arkadaşım Üstad Butrus Hindi Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

Zeytun gibi çok parlar
Sana muin olsunlar, amin

Siretin tedbir etsin
Mesih seni hıfz etsin

Her güçlükten kurtarsın
Bi salavat'il- üzerâ' ve'lkiddisin

Hemd ve temcid bir Allah'a
Rabbussmavat ve'l alemin

Medh olunsun sende
Şimdiden ve ebede kadar , amin

Kebin eğlencesinde gelin için okunan dua bu(şu)dur:

2.1.3.7.2. Dua

Allah ki mubarekler
Kedimden hep Salihler

Bu gelini ya settar
Mübarekle ya kahhar

Mehbub eyle içerden
Bezeltendir dışardan

Necat eyle her şerden
Düşmandan eyle zinhar

Mubarekler o evi
Ki dahil olur ona cariyen

“ Helene” hatun gibi
Ucalt kendini her zaman

Hanesin tedbir eyle
Kavgasız kocasıyla
İzzetin çok eyle
Mabeyin cümle kızlar

Düşemen kalsın şerif
Her vahıt pak (temiz) ve ‘efif

Canın kalsın pek latif
Nefsin olsun pek hefif

Matlubun ver kendine
Rehm artır kocasına

Elin eđit her ikisine
Düşman olsun darmadar

Ver kendine fereh kelb
Gözlerin ışıklandır ya rab

Dertten sağalt kendini
Günahın affet, amin

Sana subhan ve temcid
Kuddus ismine hemid

Şimdi ve her vahıtlarda
Ve ebedil ebedeyne kadar , amin

2.1.4. Ölüm

Bir evde ölü ölünce kadınlar “fizeh” (çığlık) çağırırlar ve sesleri yükselir ve ağlamağa başlarlar. Ölü, evinde yıkanır ve pamuklu özel sandığa bırakılır ve mihlanır ve

bu anlarda mezar kazılır. Kış mevsiminde akşam ölmüş ise geceyi ölü evinde, etrafında sabaha kadar Kur'an okunmakla geçirirler. Dost ve akrabalarla sabahleyin evden çıkarılır. Belli camide namazı kılınır, sonra mezarlığa ulaştırılıp gömülür. Mezar toprakla dolduktan sonra telkin okunur. Sevap diye, (orada) bulunanlar üç avuç toprak mezar üzerine atarlar ve üç gün taziye (fatiha) kurarlar. Bazen mezar üzerinde çadır bırakılıp cumaya vasledilir. Yani öldüğü günden ta gelecek cuma namazı (ezanına) kadar Kur'an okumakla ulaştırırlar ve evlerde kefeni hazırlayan ve zemzem suyu saklayan çokları vardır. Evlerde yıllarca bulundurulanan kefen ocaklıkta asılırdı. Ta ki saralsın (sararsın) böyle kefen ölü için iyiymiş. Hayatta iken çok önceleri ölümü göz önüne almış olduğunu melaikelere bildirmiş olur.

Ölü akrabaları ilk üç gün güneş çıkmazdan önce ve gün batarken mezarı ziyaret ederler ve birinci 'eli (Perşembe) günü ve bir de yedinci günü akşam helva edip evde veya mezarlıkta fakirlere dağıtırdı. 40 gününe kadar her Cuma gecesi fakirlere aş ve 40. gün mezar kaldırılır. Hayrat edilir. Mezara adı, ölüm tarihi ve şiirler kazılan mermer taşı eklenir. Birinci yıl dönümüyle hayrat edilir. Iskat denilen bir miktar para belli fakirlere dağıtılır. Evde pişen yemeğe uzun yıllar ölü adıyla tuz atılır. Fatiha meclisine Kerkük'te "taziye" diyilir. Üç gün, dost ve şehir halkı ölü akrabalarına saygı göstermek ve acılarını azaltmak ve ölü için rahmet sunmak için evde veya camide bırakılan (kurulan) taziyeye gelirler. Kerkük'te taziyeler özel bir nümayişle kurulur: Kur'an-ı Kerim özel hafızlar tarafından birkaç dakika okunur ve rahat için aralık verilir. Kur'an okunduğu anda gelen selam verir ve oturur. Kur'an okunmasına fatiha ile aralık verilince selamına karşılık "Merhaba" , ölü sahibi ve diğer bulunanlar söyler. O da "Merhaba" diyer. Eğer Kur'an okunmadığı anda içeri girerse selam verir, sonra oturur ve el fatiha sözünü etrafın işiteceği şekilde söyler ve hep birden gizli olarak (içinden) fatiha suresini okurlar. Arkasında(n) ona "Merhaba" söylerler. O da bunlara " Merhaba" diyer Birkaç tane bir anda taziyeye gelirlerse yalnız yaşta büyükleri El- Fatiha diyer. Taziyeden çıkmak için Kur'an okunurken kımıldanılmaz. Fatiha okunduktan sonra kalkılır ve taziye sahibine baş sağ olsun ederek dışarı çıkılır. Eğer Kur'an okunmadığı anda kalkmak istenilirse yine o yaşlı El – Fatiha diyer, okunması bitince birlikte kalkarlar ve bir bir ölü sahibi önünde durup başıv sağ ossın, kalanlar sağ ossın . Allah af etsin gibi sözlerle hatırlanır ve ayrılır. Sigara Kur'an okunmadığı anlarda verilir. Kur'an okunmasına başlanınca sigara içilmez. Acı kahve ise her vakit verilir ve içilir.

Erkekler taziye ile meşgul iken kadınlar da yas ile meşgul olurlar. Ölüye saygı ve sevgi dolayısıyla kadınlarda acı çok yükselir. Başlarına çamur sürerler ve tırnaklarıyla yüzlerini kırmışlayıp (tırmıklayıp) kanlar sızar ve saçlarını yonarlar. Âdet olan yaslarda özel okuyucu kadın sazlar dinleyenleri ağlatırlar ve bir de Kur'an okunur. Sevgilisi ölen kadın bir yıl hamama gitmediği görülmüştür. İnançlarımızdan Ölüsü ölen kırk gün kelle paça yemesi bir diğer ölü vereceklerine inanırlar.

2.1.4.1.Kerkük'te Hastalık, Ölüm, Yas Ve Taziyelerde Okunan Dualar:

Kerkük'te hastalık, ölüm, yas ve taziyelerin özel görülüşleri vardır. Hasta sorulur, yakın bir camide hasta için şifa duası okunurdu. : “Allahumme Ya Muftihul Ebbab İfteh Lena heyrel bab” iki kere “Allahumme Ya musebbibul Esbab sebbi lenal esbab” iki kere “ Allahumme ya kaziyul hacat” iki kere Allahumme ya refi'u d-erecat” iki kere “Şifa ya Allah Şifa” iki kere “bi nebiyi hayruşşifa” iki kere Ell- Fatiha.

2.1.4.2. Hristiyan Türkmenlerde Ölüm:

Kerkük hristiyan Türkmenler de üç gün otururlar. Onların taziyelerine İslamlar da gider ve “başiv sağ ossın” ederler. Burada göstermek istediğim ölüm dualarıdır. Buna Madraş diyilir. Erkek, kadın genç ve ihtiyarlar için özel madraş okunur ve onlar budur.

Erkekler için Madraş:

Necatim sensin rabbim

Gafir, affeyle beni

İşitin ya (ey) kardaşlar

Gözden akıdın yaşlar

Ölüm ki başlar, ecel yaklaşır

Kalmaz kavim kardşlar

Rabbim affeyle beni

Mevt meleşini gördüm

Anda çok hasretlendim.
İşimden kaldım.Hak, mevti bildim.

Dünyadan umut kestim
Rabbim Affeyle beni

Dahi kalmıdı çarem
Çün yolçıyam, giderem

Hakka yalvarram, gufran dilerem
Çağır yanıva varram

Rabbim affeyle beni

Birinci Madraş dualarını kitabımız için hazırlayan arkadaşım Üstad Butrus Hindi Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

Erkekler için umumi madraş:

Alem heyuladır, devleti heyula
Zevkı boşadır, zinatı heyula

Geldim aleme zinetin sevdim
Döndüm işime çok fikreyledim.

Gamlar ve vahıma göğsüme aldım
Gelmez fikrime ki nerde kaldım.

Kalbime doldu, aldı beni gam
Hiç bırakmadı bir vakit ve bir dem

Gevlin(gönlüm) söyledi ey akil adam
Gayretlen dedi boş kalma bir dem.

Alıştım san'at mal peydahladım
Na-hak ve hile çoklar eyledim.

Bu alem gibi hiç yok söyledim
Mevt ve şeriat yad eylemedim

Gençler İçin Madraş:

Ya ilahi'r-Rahman, rahimurrahman
Af eyle bu abdivi (Abdivi kulunu) ya Rabbim aman

Gençlik ümrinde oldu kendine farman
Hayatın defteri bu getürdik yek car

Hakan senin emrine olmaz hiçbir çar
Ya can, çün halın budur, kalk rabba yalvar.

Emanet sana Betül, eyleme zelul
Çün dünyadan doymadı olmasın melul

Hak divan kurulanda ol bize delil
Ni'metini bahş eyle ya Rabbel celil.

Kadınlar İçin Madraş:

Mecidli minberde ey gök sultanı
Gevrek cariyevi (cariyeni) ve mümin canı

Kıddiselerin bölüleriyle
Harisların asnaflarıyla

Kat şu cariyevi melekleriyle
Vahıma görmesün Şerife öle

Sara Hatun'a sen refik eyle
Pay ver kendine afif refke eyle

Henne elyeşu'e sen yoldaş eyle
Şerif gününde suçun bağış eyle

Genç Kızlar İçin Madraş:

Ya rabbe-Rahman ki hakdır farzın
Af et ya hennan şu bakire kızı

Alemde çıkdı hayalı, mestur
Kısmeti kalkdı vermedi sabır.

Senden emir çıkdı olundu destur
Mevti kabul etdi, meskeni kabır

Gençlik ümrinde olındı ferman
Kalmasın zindanda bir müddet, zaman

Her vakt, her günde eyledi figan
Rabbim karşıvda(karşında) olmasın pişman.

Sara Hatun'a sen yoldaş eyle
Refke geline bacılık eyle

Mart şumını ana kendine baş eyle
El- Yeşu' Henne'ye kumandaş eyle

Zenginler İçin Umumi Madraş:

Kaç Âlemden, kaç malından yorgunluktur.
Şer'i gözet hebib kardş ölüm hakdır.

Gel bana bak bu âlemde çok yoruldum
'Ecel geldi hep malımdan soygun kaldım

Boştur alem, boş yorulur çok adamlar
Günah yığar şu âlemde tamahkarlar

Ölüm vakti bir şey kalmaz, illa ef'âl
Oric, namaz heşi' toba (tövbe) ne ki çok mal.

Mezbehlerde rica eylevin (eyleyin) siz kâhinler
Ki af olınsın mathardaki ölen canlar

Ricam sana ‘azra’ (bakire) Meryem daim Betül
Hak öğinde (önünde) kalmayalım hayran, zelul

Hebib oğlın, haykırmasın beni bugün
Aflık senden Meryem Betül olsun her gün

Umumi Madraş :

Subhan olsun, rabbim sana râhimsin
Emn eyledin ben fevt oldım sen kedimsin

Ne bakırsız(bakıyorsunuz) ne sazlırsız(sızlıyorsunuz) siz cemaat
Cümlemizin yolu budur, ahır akibet

Of ölümden, ah ölümden ne acıdır.
Düşman şeytan karşım almış, diş kıcıdır.

Ölüm korkmaz ne babadan ne anadan.
Hükim eyler, hem ayırır cismini candan

Yüz çevirmez ne fakirden ne hazinden
Rüşvet almaz ne zenginden ne miskinden

Mevt eziyettir, çok çetindir ifrat acı
Hayr edemez ölüm vakti kardaş bacı

Bir Allah’dan emr olındı ey kardaşlar
Gerek kalsın göksi üzre ağır daşlar.

2.2. İNANÇLAR

2.2.1. Yolculuk İle İlgili İnançlar

Yolcu ve yahut yolculuk etmek için inançlarımızdan bazıları:

Kadının saçı, yüzü üzerine birkaç kere inerse; saçımız yol ediri, öylece yolcumuz gelecektir diyilir (denir).

Sevdiği birisini yolcu ederlerse arkasından su tökerler. Artık yolu açık(olur) ve zorluklar görmez ve çabuk dönermiş.

Sevmedikleri birisinin arkasından taş atarlar, bu da bir daha dönmemesi içinmiş.

Evden göçmek yahut bulundukları yerden uzaklaşmak için orada azcık arpa ekerlermiş. Arpanın göğermesiyle göçülürmüş, diye inanırlardı.

Yine bu konu ile ilgili diğer bir inanç, ayakkabı bir yana bırakılırken birbiri üzerine binerse onun sabahı yolcu olurmuş.

Geceleri yer süpürülürse fenalıklar gelir ve dolayısıyla ev boşaltılırılmış (boşaltılmış).

Yolcu olmak isteyen veya yapılması düşünülen bir iş için konuşulurken birisi bir kere aksırırsa sabır geldi bekle neylesin iki kere aksırırsa “cağt” geldi hayırlıdır, diye yola çıkılır, kulak cıvıldarsa (çınlarsa) gıybetimizi edirler, diyilir (denir).

2.2.2. Ay Tutulması İle İlgili İnançlar

Bu inançlardan (biri) gün tutulursa bir felaket olacağına inanırlardı.

Ay büsbütün tutulup kırmızı görülünce (görününce) savaş olacağına inanırlardı.

Kış yaz olsun ay tutulunca “ Dev ay nene(ana)ni tuttu” diyerler, büyükler inanır, silahlar açarlar; çocuklar da sokaklarda evlerde ses çıkarmak için teneke çalarlardı. Bilgili ihtiyarlar bu geleneğin eskiden kaldığını söylerler.

2.2.3. Ayna İle İlgili İnançlar

Güzgü (ayna)nün kırılması fena imiş, evdekiler bir zorluğa uğrayacaklarına inanırlardı. Çocuk güzgüye çok bakarsa çıldırmış.

Geceleri güzgüye bakılırsa(bakarsa) (kişi) garipliğ (gurbet)e düşermiş.

2.2.4. Kazanç İle İlgili İnançlar

Avuç içi gidişirse (kaşınırsa) ele para geleceğine inanılır ve gidişen el üç kere öpülür, başa bırakılır (konur).

İsteklerini kazanmak için ziyaret edilen türbelerin parmaklıklarına kilit vurulur.

2.2.5. Uğursuzluk İle İlgili İnançlar

Akşamları komşuya beyaz bir nesne gönderilmez; çünkü gönderen ev fenalığa uğrarmış, dolayısıyla, süt içine bir parça kömür, yumurta, azcık karaltırılır (karartılır) sonra verilir.

Göz kapağı titrerse fena olayın görüleceğine inanır, önünü almak için, atan göz kapağı üzerine bir çöp bırakılırdı.

Su şerbe (testi)si ağzına ekmek bırakmak fena imiş pahalılık olurmuş.

Fenalık yapan kimseden hakkını almak ve karşılık fenalığa uğraması için damlarda “ İmam Abbas” bayrağı, ak bir parça kumaş asarlardı.

Çay tilfi (posa) veya sumbak (sumak) tilfi hangi kapı önüne atılırsa o eve bir fenalık gelirmiş.

Ahir zamanda Deccal çıkar, onun eşeği hurma, üzüm pisler; arkasınca koşan çocukların boynuzları çıkar, bir daha evlerine giremezler. Deccal’in sesi, işidilmemek için (işidilmesin diye) evlerde değirmen tartması gerektir.

Ayın ilk görünüşünde Tanrı’dan dilekler istenir ve aydan ayrılan göz suya yahut ışığa bakmalıdır.

Evde soğan ve sarımsak ekilmez; çünkü uğursuzmuş. Ekilirse evden göçülürmüş ve yastık üzerine ayak basılmaz, basılırsa sahibinin başı ağrırmış.

Sıcak su yere dökülmez; çünkü cin çocuklarına zarar verir onlar da ev çocuğuna dokunmuşlar (dokunurlarmış); dökülmesi gerek ise bismillah diyilmelidir (denmelidir).

Dökülen saç ve kesilen tırnaklar gömülmelidir. İnsan ölünce gömülüyor; bu nesneler gömülmezse, kıyametde şikâyet edermiş.

yine Yeni doğan çocuğun yakınında ağlamak uğursuz imiş.

2.2.6. Evlenme İle İlgili İnançlar

Evli kadının “günü” “göni”si düşmanı olurdu. Evlenme inançlarımızdan biri , Bir erkek ikinci kadınla evlenmek için ve yeni gelin eve girerken ilk kadın günü ayağıyla basılmamak için , bir kara kazan(ı) döndürüp(ters çevirip) üzerinde dururdu. Aynı konu ile ilgili bir diğer inanç : Bir günde bir mahalleye iki gelin getirilirse birincisi basılırdı. İkincisi çocuk doğu(r)unca birincinin önünde oturur ve onun tırnağını makasla keser, artık basılmaktan çıkar ve çocuğu olurmuş, diye inanırlardı.

“ Kebini kesilen kızın saç telleri evlenmeye dek yerlere atılmaz uğursuz imiş ”.

2.2.7. Fal İle İlgili İnançlar

Cuma geceleri sala okunurken iki yolun birleşğinde aba (çarşaf)sına burulan (bürünen) kadınlar yollara birer taş atar, gelip gidenlerin konuşma ve yürüyüşlerini gözlerler ve niyet ettiği olur, olmaz diye inanılırdı.

Uşag (çocuk) isteyen kadınlar, Şeyh cücüme ve Danyal Peygamberden isterlerdi. Yıl- yıl hastalığını gidermek için “Şeyh Bahri” , “ Ba vekeşe”,” Sultan Sakı”, Baba Ketel’e giderlerdi. Deri hastalığı için “Baba Gurgur”u ziyaret ederler, suyunda çimerler (yıkanırlar) ve toprağından yerlerdi. İstek ve fal için Baba Gurgur ateşinde fal açarlardı

2.2.8. Nazar İle İlgili İnançlar

“Göz nefes”e karşı çocuğu Sultan Mevcud'e aparılırdı.. İmam Ahmed ve İmam Muhammed' de ziyaret edilirdi.

Bir de çocuğun boynuna bir mazi (selvi kozalağı) ve bir leplig(nazar) boncuğu ve bir buğum (ağaç dalındaki kabarık kısımlar) ağı ağacı ve bir al boncuk takılırdı.

Yine göz nefes için çocuğun başı üzerinde tutulan su içine yedi köz kömür bir bir atılır ve her birinde “Göz vıranın gözi çıhsın” diyerler ve şüphe ettikleri şahsın adıyla söylenir.

Bir de Çocuğun eteği altına bırakılan ateşe üzellik atılır ve dumanı elbisesine sindirilir.

Bir de “gök muncuğ”, “mazi”, ve “dü’e” çocuğun çignine (omzuna) asılır ve yine bir parça mavi bez neftlenir (gaza batırılır) sonra iki kişi dört kurna (köşe)sından tutar üçüncü , elinde çuvaldız ile kumaşı deler ve deldikçe şüphe edilen kişilerin ismini söyler ve gözü çıksın der ve sonra çocuğun elbisesi altında yakarlar.

2.2.9. Korku İle İlgili İnançlar

Çocuk korkmuş ise başı üstünde erimiş kurşun su içerisine dökülür ve sonra su da doymuş (donmuş) kurşun hangi hayvan ve ne şeklini almış ise ondan korkmuş bilinir ve sonra o hayvana karşı dua edilip çocuğun boynuna takılır. Koku almışsa eli koklanırdı.

2.2.10. Yemek İle İlgili İnançlar

Yemeklerde inançlardan, yoğurt ile balık yenirse”alaca” yaparmış.bir de diş ile kesilen lokmayı diğeri yemezse aralarında düşmanlık çıkarmış.

2.2.11. Kuşlar İle İlgili İnançlar

Kere karga” ve “bayaz karga” “arşunı götinde” gibi büyükçe kuşlar da damdan dama ve bahçelerde uçar ve geceleyin yolcu olanların üzerinde dolaşıp bağırır “title pıçag- kıla davud- tıtvan kuşu” Kerkük çöllerinde yaşar ve bu çeşit davranması “hırhize heber veri” (Hırsıza haber veriyor) denir.

Sevilmeyen kuşlardan “bayguş” yıkık duvarlara konar ve “hangi dam üzerinde konarsa o ev(in) yıkılacağı inancı Kerkük’te belli idi.

2.2.12. Yağmur İle İlgili İnançlar

Çocuklar şehir dışında bulacakları ölmüş eşek kellesini yakarlar. Onun yanmasıyla yağmur yağarmış.

Evine hiç su taşımayan bir kadın arktan bir cerre (testi) su alır, kibleye karşı olan merzib (oluk)den döker ; artık yağmur yağarmış.

Kazılmakta olan türbe (mezar)ye yağmur yağarsa o yıl yağmur az olurmuş. Onun için yağmur yağmayınca o mezarın üzerine bir satıl su dökülürse yağmur yağarmış.

Gece ay sini tutarsa yarın yağmur olurmuş.

Akşam gün batarken asmanda(gök yüzünde) parça bulutlar kızarırsa yağmur olurmuş.

2.2.13. Mekteb İle İlgili İnançlar

Mekteb konusuyla bir inancımız: Yarasa kanadında su içen çocuğun fikri açılır ve zeki olurmuş.

2.2.14. Hayvanlar İle İlgili İnançlar

“ Köpek gece gündüz avıldasa şumdı”. Yakın ise eli koyulur, veya bir ayakkabı döndürülür ve “ E’uzu billahi na’lete-llahi ele’sşeytan” denir.

Köpek evlerimizde besleniyorsa da kendisinden kıskanılır (tiksinilir). Ağız hangi kaba ve nesneye değerse “gilav” (hades) olur . O nesne “Bismil” edilir. O da yedi kere kırmızı ve pak çamurla yıkanır ve yıkanırken “bismillah” denir.

Köpek dişlemesiyle kuduran üzerine kül elenirse ölürmüş, derler.

Pissig arka çevirib oturursa ona niyet tutarlar. Falan iş olursa kalk sana et veririm, denir, kedi kalkarsa . isteği olacaktır, inanılır.

2.2.15. Masal İle İlgili İnançlar

Her kim gündüz masal derse parası pul olurmuş

Bir de bu gibi ev oturmalarında Molla Nasreddin'in kısa hikayeleri (fıkra) konuşulurdu. Bir tek hikaye söyleyene , Öz evive yeddi hikaye düştü söyleyeceksin. Söylemeyenin annesi boşanır". Diyerler ve yedi hikaye söylemesini isterler.

Gündüz hikaye isteyenlere , “ Mollla Nesreddin'in hikayesini her kim gündüz söylerse cok (boynuz)u çıkar” diyer.

2.2.16. Ehîd Ve Adak İle İlgili İnançlar

Hastaların iyileşmesi için olsun veya uşağı (çocuğu) olsun diye yahut diğer istekleri için ehîtler (adıklar) yaparlardı: “Bir oğlım olsun yedi kapı dilanırım”. Dilenmek Kerküklüler yanında büyük ayıblardandı, onun için Kerkük'te Türkmen dilencisi yokdur. Bu ayıba katlanması “ehît” için olabilirdi: Aba ve çarşafına sarılmış peçeli kadınlar yedi kapı çalar, evdekilere kendisini bildirmemek için konuşmaz, yalnız örtülü bir el uzatırdı. Onlar bunun “ehîtli” olduğunu anlarlar ve bir şeyler verirlerdi.

Diğer bir adet de yedi yaşına dek çocuk ana baba giyişlerini giymezi (ana babası kendisi için elbise almazdı). Çünkü anası, bir oğlım olsun, yedi yaşına kadar özi (kendisi) için elbise almıyım, diye ehît etmişti.

Kızını nişanlamak için gelenlere ben yol (başlık) istemem. Çünkü kızım olsun bir cigere verem, ehît etmişem diyen kadınlar da bulunurdu.

Mahallede komşulara Hasan Hüseyin(Kerkük usulü aşure) aşî dağıdan evler yine ehte bağılıydı.

Şeyh ve dindar mezarlarını cuma geceleri aydınlatmak için mumlar yakan kadınlar ehît etmişler İmam Abbas ve Karakaç sokağında ve Kale (Kerkük'te bir semt)'de Seyit Halit ve bir de Meydan Mahallesiinde ve Musalla mahallesinde ve diğer mahallelerde küçücük “ künbet” içine, yakılı mumlar bırakırlar. .

Bir de “ Hernügli İmam” var idi. Orada mum yakılırdı, Hernügli İmam(ın), Danyal Peygamber oğlu “ Camsab” olduğunu diyenler vardır. Zengin bir ana babanın bir tek oğlu bir müddet kasap şegird (çırak)ı olurdu; çünkü onlar da yine ehitli imişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FOLKLOR

3.1. GİYİM KUŞAM

Kerkük'ün erkek ve kadınları diğer şehirlerde benzeri az görülen özel giysi giyerlerdi. Erkekleri başta “börk” “erecin” ve üzerine camadanı ve “ müşki”, “çefye” sararlardı. Bu baş bağlamasında göze çarpan sol yandan camadanı ters bir sarma ile kırk bir bükülüş ve özel bir görünüş görülürdü.

“Sakav” , “salta”, “kürk”, “setre”, “dizlig”, buların birisi giyilir ve altında “zubın”, “sıhma” ve “yengicli gömlek”, “ sırma ohçırılı” ve uzun ayak donu “ tuman” , ayakta “yemeni”, giyilirdi. Kışın salta altından pamukla kalınlaştırılmış “işiliğ” ve tuman üzerinde “şarval” giyilirdi ve bele “hemyan” kurşak bağlanırdı. Erkekler ipekli yağlıg kaldırırlardı (taşırırlardı). Bıyık ve sakal tıraş edilmezdi. Bıyığın önü alınır ve sakal “kalem” edilirdi. Erkek zubınları: Kerkük'te işlenen tavlatma bezden ve bir de “çatara” ve “patiska” kumaşından yapışırdı. Erkek çocuklar ise bellerine süslü ve rengarenk” kemerçin” ve yahut gümüşden “hayasa” takarlardı. Erkeklerimiz çiğın (omuz)lerine bir dafalı aba sallarlardı. Kadınlarımız ise; “yazma” ile leçek ederlerdi ve alnını “boyama” ve “yazma” ile “albağ” ederlerdi. Bu albağlar sırma ile süslenirdi. “Zubın”, “sıhma”, “könek”, “telli fistan”, “ezye” ve entari ve uzun donlar “ayak bağları” “here teli” –idi- giyerlerdi. Kadınlar dışarı çıkırlarken yüzleri peçeli, ve başlarına (çarşaf) ve cüt aba komşuya girmek isterlerse başlarına (peştamal ve erham) örterlerdi. Evde (babuç), (kapkap) girerken dışarda (potin) (iskerepin) ve (cizma) giyerlerdi.

Kadınların düzen ve bezeg için bunları kullanırlardı. Kulaklarına “sırğa”, saçlarına “tarağ”, “sancak” boyunlarına “altun boyunbağ”, “altun tespih”, “ inciden boyunbağ” gerdana”, “altun zincir”, “silehlih” ve saçlarına “saçbağ” ihtiyarlık veya hastalıktan saçı dökülen kadınlar “eryeti” saç başlarına takarlar ve bu horig (örgü)lere saçbağ da takılırdı ve kollarına “bilezik” “kolbağ” ve “dilmiç”; bellerine “ altun kemer” , burunlarına ”altun hızma”, takmaları az görülmüşdür. Ayaklarına (da) “hicil” ve “ halhal” takarlardı.

Yüz ve ayaklar alınır, gözlere sürme ve dudaklar(a) koz (ceviz) kabuğu ile kırmızı ediler ve yüzlere “evlik” ve “kirşan” vururlar (vururlar), el ve ayak el kınalanır”karanfil”, “gülâb” suyu kullanırlardı. Saçların ak olduğu görülürse başa kına veya “kına ve vesme” bırakılırdı (sürülürdü).

Kerkük kadınlarının yüzlerinde “dekke” döğüldüğü çok az görülmüştür. Erkekler çok sevdikleri kehribar tesbih veya ablak tesbih ellerinde taşırlardı.

Kerkük’te giyilmekte olan giysi hakkında merhum Molla Sabır Efendi bunları(şunları) yazmıştır:

3.1.1.“Zubın” : Kerkük’te zubın erkekler giydiği gibi kadınlarımız da giyerdi. İki zubın arasındaki fark, Erkeklerle mahsus zubınların iki çekine ve yakasına “kurşah” (kuşak) altına kadar ve iki ceblerinin ağzına ve iki kol lehmesine “kaytan” dikilir.

Kadınlara Mahsus zubınlar ise kaytansızdır. Kaytan yerine sancaf dikilir. Kenarı(nın) dikişine “tegel” “ sancaf” tikişine “neverd” ; zıbın astarlı olursa zubın denilir ve astarı yüze birleştirmek için (yapılan) dikişe “sırıg” denilir. Astarsız zubına “sayazubın” denilir. Zubınlarda; iki “ön pişi” dört “yan pişi”, dört “hiştegi” iki kolu bir “yakası” “sincafi” iki “lehmesi” dört “çek” ön pişinde pencesi vardır.

3.1.2. Könek (Gömlek): Erkeklerle mahsus gömlekler: Bir “boy”, dört “yan” , iki “hişte”, iki “yingic”, iki “kol”, bir “yehe”, iki “çek”, parçalarından ibaretdir. Eteği ve yingici “burulur” kusuru “basırıg” adı alan şekilde “tingir (dikilir). Gömlekte “kapağ yeheliğ” vardır. Sedef şişeden gömlek rengine uyan pul dikilirdi.

3.1.3. Sıhma: Zubın altından gögsi (göğsü)örten giysidir. Kadın ve erkeklerimiz giyer. Sıhma iki nevi (türü)dir: Biri kışlık dökme “herc kaytan” ile önden kapalı (kapanır), diğeri yazlıktır ki pul (düğme) ile kapanır. Sıhmanın sol göğsünde küçük bir cep olur bura(ya) saat bırakılır(konur) saattin kordonu boyna takılır.

3.1.4. Köskilig: Merhum Molla Sabır Efendi “köskilig” hakkında bu(şu) yazıyı yazmıştır: Ketenden yapılır ”gelgif” vasıtasıyla nakışlanırdı. Gelgifte “gülbeden gerdan”, “biberi”, “sulı”, “Kınıklı”, “cüt ceyran”, nakışlanan yazlık idi. “dü’e” dü’e”, “pıçağ üçü”, “ilan ilan” , “kelemi”, “sada siyah”, “cehdeni”, nakışlılar kışlık

köskilikleri idi. Keten gelgife bend olup (bağlanıp) nakş olduktan sonra boğaz altına göre ay suratında kesulub ve beyaz kere iplikle şiraz edilib ve koltuk altından arkaya koltuk ipliği ile sindirme ile bend olunurdu. Gömlek üstünde kadınlar bu köskülüğü giyerler şimdi kalmamıştır.

3.1.5. Pilegli Gömlek: Kadınların giydikleri bu gömlekler yine zikredilen gelgife gömlek ön kısmı pilegle nakış olunurdu. Yüz miskal pileg tikilen gömlekler var idi. Ve bazı gömleklerin yengic ve yakasına yirmi miskal “tel” kırılırdı.

3.1.6. Baş Örtüleri ise: Baş örtülerine “pileg” ve “saçağ” dikilirdi. “Fıtta” Kerkük’te az kullanılırdı. “leçeg” de yine gelgife nakışlanırdı.

Erkekler ve kadınlara has “uhçır” yedi renk ipekle nakışlanırdı. “yağlıg” dahi süslenirdi.

3.1.7. “Albağ”: ise kara “marmuus”tan yapılır ve saçakları var idi. Hamam keseleri ve diğer keselerde “tel kırma” ile süslenir

3.2. HALK MİMARİSİ

3.2.1. Kerkük’ te Eskiden Ev Yapısı Nasıldı

Kerkük’te evler günlük yaşayışlarına çok elverişli bir çeşit yapılandı. Soğuk ve sıcağa dayanık, can ve malda güvenmeği (güvenliği) göz önüne alınarak planı çizilirdi. Şehrin tam eteğinde bulunan mermer madenlerinden çıkarılan “kaya” ve kayadan yapılan kireç ile yapı yapılır ve çok sağlamdı. Yine çamurdan yapılan evler de var idi. Baş kapıdan “tak altı” sonra havlıya (avluya) çıkılır. Kapı kalın ve sağlam ağaçtan yapılır ve Kerkük demircilerinin yapmış oldukları “topuz başlı” kaba (kalın) mihlerle çakılırdı. El geçecek bir delik buna “helek dellügi” ve üç dört dişli ağaç veya demirden “kilit” ve bir de “helek”i vardır. Helek düzeltilmiş kaba ve iki fut (kadem) uzunluğunda bir ağaçtır. Yarısı teklemek duvarda hazırlanan dellüğe geçer artık kapı bağlanmış olur. Kapı bir veya iki kanadlı olurdu. “Kapı tapanı” demir zincirle yere bağlanır. Aşağıda taban karşısı yukarıya da “mestere” denilirdi. “Helek”e ilave kapılarda “fırengi” de vardı, kilitlenirken drim drim ses çıkarırdı. Kapı üstünde, duvarda ceyran (ceylan) başı başı veya iki cok (boynuz) dikilirdi. Bunun bulunmasıyla artık o eve göz nefes

vurmazmış. Heviş (avlu)de su kuyusu, kirli su için kazılan “bellü’e” , “ayak yolu” , “tavla”, “samanlığ”, “ocağlıg”, “Ocaklıkda tandır; küplüg” küplügde “mehmel” ve üstünde “küp” (su küpü) ve “şerbe”, “cerre”(Her ikisi de testi çeşitlerindendir) bulunur. Bunlar “kerh olunca (sertleşince) değıştirilirdi. Bir de çiçek ve meyveli ağacları bulunan bahçesi vardı. Yağmur veya kirli su sokağa çıkmak için duvarda hazırlanan dellüğe “su dellügi” diyerlerdi. Ayak Yolu kuyuları mahallede (sokakta) kazılırdı.

İç kapıdan eve girince bugün(kü) “hol”a benzer “etebe”si vardı. ‘etebenin tavannda bulunan “ververe” -çarh- dan sallanan ipligin bir ucuna bağılı çengele et asılır, ikinci ucu çekilirse et tavana dek yükselir ve pissig ağzından korurdu.

Karşıda “dör”. Dörü ‘etebeden ayıran sağ ve solunda birer metre uzunluğunda ve yarım metre yüksekliğinde mermerden kesilmiş ve oyma zehrefelerle (nakışlarla) süslenmiş iki “dayancağ” vardı. Dörlar evlerde yatak odaları gibi idi. Burada ana, baba ve evlat yatarlardı. Dörün boyu boyunca sağ ve sol duvarlarında iki kat “tereçe”ler vardı. Alt kata giysi bohçaları bırakılır; üst kata ise her an kullan(ıl)ması gözlenen nesneler bırakılırdı. Bu tereçelerin üstünde ve ta tavana bir fut yakın ve bir fut duvardan çıkan “raft”a “fahfurı” (poselen), kâve sahn serpoş, güldan ve diğerkap kacak düzülürdü(dizilirdi).

“Raft”ın kırağına (kenarına) boyu boyunca “neşle” takılır. Bu, kumaşdan dualar şeklinde yapılan ve küçücük güzğü, oyuncak ve diğerkap nesneler birbirine tikilmişdi. Bu neşleye “kurt diş” de takılırdı ki evi göz nefesden korusun.

Dörün karşı dibinde “şakalat” yapılırdı. Bu da yerden bir metre yüksek ve bir metre eninde bir mez (masa) gibi kireçten idi. Altına dolap kapıları gibi kapılar salınırdı. Şakalatın üstüne yatak düzülür ta tavana yakın yükselirdi. “yorgan”, “döşek”, “yastuğ”, “cecim”, “ehram” ve “kuş tüki” (kuş tüyü) ve “çibinlig” ile örtülürdü.

Karşı duvarın yüksekliğinde ve tavana yapışık da küçük terecelere benzer ama daha süslü ve kireçle kabartma ve nakışlanmış göz göz olup bunlara “lukıldan” denilirdi. Buraya süslü şişe, edevat ve diğerkap kıymetli gümüş ve mis takımları bırakılırdı. Dörün sonunda ve sağında bulunan kapı “sırhana” kapısıdır. İçerisine göz önünden gizlenmesi gereken nesneler bırakılırdı. Sırhananın arkası yazacağımız haznenin arkasıyla birleşir. Aralarında yalnız ince bir duvar vardır. Dörde tereceler arasında

marangozun yapmış olduğu süslü ve rengarenk boyanmış kazıklar dikili idi. bunlara giysi, soyulunca asılırdı.

İç evde ve ‘etebenin sağında “hezne ögi” vardır. Etebeden bir fut yüksek olur ve “hezne”nin kapısı buradadır. Hezne ve arkasında dörün boyunca uzundur (uzar). Hezne ve sırhananın üstü “köşkdür. Bura(ya) birkaç paya merdivenle çıkılır. Köşkün kapısı vardır. Heznede kış zahiresi bırakılırdı: Buğda, arpa, burgıl, yarma, döğme, keşem, kurut, herişte, mercimek, hortman, bakla, soğan, sarımsak, sumak, pirinç, tamata suyu (salça), tarhana, un, tuz ve diğer nesneler burada “çuval, haral, kendi, dağarcuğ, tulug, küpe” ve kiselere bırakılarak dizilirdi. Uzun yaz mevsiminde evlerde beslenen “besleme” güzde kesilir ve eti kavurma edilip küpeye bırakılır. Kışda ondan aş ederlerdi.

Her evde dörde kazığa asılı bir “kavlıg” bulunur. Kise gibi kumaştan yapılmış içerisine iğne, iplik, düğme, iskif, mazi, ve diğer hılı heşek(yaramaz eşyalar) bırakılırdı. Evlerde gül suyu, keddeh suyu, sirke yazın hıyar turşu; kışın sazık, şalgam turşu(su), doşab (pekmez), tahin, kuru üzüm, koz (ceviz), badam(badem), ballut(pelit) ve birçok atar(aktar) dermanlarından yapılmış “sufuf” ve “ağız dermanı” ve diğer nesneler vardır.

‘etebenin solunda ise “ yan göz ögi” bu ‘etebeden yüksek değil, onunla beraberdir. Buradan yan göze ve merdivenle köşkine çıkılır ve bir diğer merdivenle “zerzemi” (bodrum)ye inilirdi. Yan göz ve köşkü evlenmiş oğulların yatak odaları idi. Her evde bir veya iki “çıraglıg” vardı. Kerkük’deki evler çokluk bir katlı idi. İki katlı olan evlere “şanaşın” denilir.

Sokaklarda yolun bir yanından diğer yanına yapılmış taklar da vardı, görmüşdük. Üzeri(ne) odalar yapılırdı. Kale’de Meydan Mahallesinde iki, Hamam Mahallesinde birkaç böyle taklar vardı. Piryadi’de “cüt tak” ve Şah Kulı mezarına yakın, Musalla’ya giden yol boğazında bir ve diğer yollarda var idi.

Dam tavanları olsun, taklar olsun “kemer, balıg beli, sini” adlı çeşit kapadırlar ve dam üstleri diğer evlerden “ sittara” ile ayrılırdı.

Duvarlara yağmur suları inmemek için dam üstü düzlüğünde ve sittaranın altından duvara üstüne bir fut uzunluğunda bir çıkış yapılır, buna “korhılıg” denirdi. Dam üstü kırmızı çamura saman katarak birkaç gün “hel” edip sonra özel sıvağçı(sıvacı)lar tarafından “sıvag” (sıva) edilirdi. Kerkük evleri rengarenk boyalarla zehref şekilleri ve diğer nakışlarla nakışlanırdı. Lokıldan ve terece üstleri kireçden

kabartma şekiller ile süslenir ve boyadılırdı (boyanırdı). Kerkük’te nakkaşlık bir sanat idi. Kerkük evleri kışın halı, kilim, keçe, ve hasır gibi nesnelerle döşenir ve bugün bulunmayan bu(şu) hacetlerden çırığ, dibek, el degirmanı ve çırçır her evde bulunurdu.

1. ‘Etebe
2. Dayancag
3. Dör
4. Şakalat
5. Sırhana
6. Hezne ögi
7. Köşk merdivanı
8. Hezne
9. Yan gözü ögi
10. Zerzemi merdivanı
11. Yan göz

3.2.2. Ev Eşyaları

Kerkük evlerini aydınlatmak için zamanında “balla” adıyla tanınan hayvan pisliğinden uzun parmak gibi kurutulur, neftle batırılarak yakılırdı. Sonraları lampa, cücelampa, çırığ ve fanus bulundu. Komşu komşuya gitmek için ellerde yanan şefilte ve yahut “çırığ” (çıra) taşınırdı. yerindedir desek, Kerkük sokaklarını 1296’da aydınlatan birinci vali Münir Paşa’dır. Rahmetlinin, bundan başka birçok hizmetleri vardır. Yeri gelirse onları da zikr ederiz. Münir Paşa’yı öğen Kerkük şairi Abdullah Safi Efendi’nin şiirini merhum Molla Sabır Efendi’nin eserinden aldım:

Muhlis veş şehri ser-ta-pa münevver eyledi.
Her taraf fanuslarla ol vezir-i bi-misal.

Yazın “yelpize”(yelpaze) kışın “mankala”(mangal) dolu kömür ateş her evde kullanılırdı. Yaz geceleri damlarda taht üzerinde yatılır.

*

*

Evlerde “güzgili sandıklar” gayet neşeli idi. Üzerine yine yatak dizerlerdi. Bugün yok olan “çay sandığı “ vardı ki “istikanlar ve korı (demlik) ” buna bırakılır, muhafaza edilirdi.

Evlerimizde kadınlar kışlık yüng(yün) elbise ve halı ve diğer yün nesneleri “give” (güve) yememek için yazın “tütün hurdası ve tozu” ile kaldırırlardı.

3.2.3. Mutfak

Ekmek Kerkük evlerinde yapılırdı. Komşular birbirine yardım eder, “ac hemir” (aç hamur) verir ve hangisi önce “tandır salırsa” yani kızdırırsa diğer komşuları çağırırdı. Tenürler saman, fişkı, tezek, taptapa, kıyyıg yandırmasıyla kızdırılırdı. “kesev” adlı uzun demirle tandır ateşi karıştırılırdı. Tendürün aşağısında, içerisine yel geçmek için bırakılan deliğe “kilve” / “gilve” denirdi. Evlerde iki çeşit elek vardı. Bunlarla un elenirdi. “Külçe” unu “tefte elek”le elenirdi. Elenen un “incana, teşt”te ac hemiri maya edip yoğururlardı. Kışda ekmek yapılırken çocuklar tandır üzerinde oturup analarıyla konuşur ve kızınırlardı. İhtiyar “kenne” “bibi” de onlarla oturup bazen çocuklar için masal söylerdi. Çokluk, ekmek gün batdıktan sonra yapılır. Ekmek bitince tandıra elbise silkilirdi. Ateşe düşen bit tıkıldardı. Gece sıcak tandır boş bırakılmazdı. “Dize” ve içine nohut, bakla, kelle, tandıra gömme bırakılır. Erkenden yenirdi. Evler buğday arpa ekmeği yerlerdi. “sac ekmeği” , “yuha” da yaparlardı. Yuha “yayvan” üzerine bırakılan “künde, ohlav (merdane)” ile yufka açılır. Sonra sac üzerinde pişirilirdi. Kerkük çarşısında ekmek ve bir de tendürde (tandır) pişirilen yufka “levaşa” satılırdı. İnançlardan biri “Ekmek yapılırken künden bir parça hamur atılırsa bir yolcunun geleceğine inanılır.

3.2.4. Türkmenlerde Yemek Adları

Kerkük evlerinde öğle yemeği pişmezdi çünkü adamlar çarşıda olsun, tarlada olsun evden uzakdı. Akşamları eve dönerler ve birlikte yemek yerlerdi. Çarşı adamları “çeşit” vaktinde kırmızı “merheme” - yağlıg, çevre- dolusu et, sebze ve diğer ev isteklerini (ihtiyaçlarını) şegird (çırak) başında eve gönderirlerdi. Babalarımızın seve seve yedikleri birçok yemekler bugün yapılmamaktadır. Bunlardan “kurut aş, tarhana aş, cırbıl, kere harman, mıstafa, yoğurt aş, sütli pirinc, bulamac, pencer aş, sütli buğda aş, deleme, dögmec” ve bugün az yapılan ve ileride unutulacak yemeklerimizden

“keşem aşı, keşkek, helise/herise (Kerkük usulü aşure), döğme, termiye (hurma helvesi)’dir.

3.2.5. Hamam Kültürü Türkmenlerde

Kerkük evlerinde hamam olmadığından bütün için olan hamamlarda kadın ve erkekler yıkanırldı. Kadınlar için özel hamamlar olduğu gibi erkek hamamları da öğleden önce yine kadınlara verilirdi. Kadınlar değışilecek giysi bohçası ve hamam kutusu ki içinde “ life, çatlankuç sabını, hamam daşı” , hamam taşı, hamam legeni, hamam döşegi, kestem peştamal, havlı (havlu) ve bir de altın hişilini giyer, kendileriyle hamama götürürlerdi. Erkekler de değışilecek iç elbise, life, sabun ve peştamal aparıldı. Hamamlarda yerli olmayanlara verilmek için “peştamal ve life” bulunurdu. Yerliler öz (kendi) peştamallarını kullanmakla hamamlarda yaşaması ihtimali olan “pislik” adıyla tanınan deri hastalığının önünü almışlardı.

Hamamlarda kapkap (takıya) yakanlara dağıdır. Bacak ve koltuk tüylerini gidertmek için “darman” adlanan zırnık ve nura’dan yapılan nesne kim isterse küçük “çini”de verirler. Hamamın özel bir köşesinde küçücük odalarda darman kullanılır. Orada beklenir, tüyleri yoklar, dökülürse yakarlar.

Kerkük hamamları yüksek kümbetle kapalı, ortada, büyük su havuzu, değirmi duvar kırağında “sekkü”ler üzerinde giysi soyulur. Peştamal kullanır, iç hamama geçer. İç hamamda yine yüksek bir kümbetle kapalı ortasında “cehennem “ “sekkü”sü, terlemek için üzerinde otururlar. Kırağlarda küçük havuzlar ve boru ile sıcak su, kazandan havuzlara gelir ve burada yıkanırldar ve son olarak, kazan kapısında oturur, tasla kazandan su alır ve gasil çıkarır. Kazan içine girip çimenler de olur. Hamamlarımızda “delleg” (tellak)ler bulunur. İsteyenleri yıkarlar. Kerkük’deki hamamların sayısını “Kamusu’l-A’lam (C 5 s.3846) sekiz göstermiş. Biz ise 12 olduğunu aşağıda adlarını tesbit ediyoruz:

- Yaka(Karşıyaka) Hamamları :
- Piryadi Hamamı.
- Bulak Hamamı.
- Cüt (Çift) Hamam.
- Dede Hemdi (Hamdi) Hamamı.

- Kel'e (Kale) Hamamı.
- Hindiler Hamamı.
- Şor Hamam.
- Hec Bakı(Hacı Bakı) Hamamı.
- Hec Hesên (Hacı Hasan) Hamamı.
- Korya Hamamları:
- 'Eli Beg (Ali Bey) Hamamı.
- Korya Hamamı.
- Saray Hamamı (Mecidiye bahçesinin yerinde).

3.3. ÇOCUK OYUNLARI

Kerkük sokaklarında çocukların sevdikleri şeker, şamdarı (patlamış mısır), fırfıra, şâvır (düdük) satanlar ve bir de sakız, iğne, iplik, muncığ (boncuk), pilek, mâzı ve diğer nesneleri iki sandığa bırakıp eşeğin sağ, soluna yükletmiş;

Sokaklarda çocuklar ellerinde kuşvıran (sapan) tutup duvarlar, ağaçlar üzerine konan serçeleri vururlar (vururlar).

Çocuklarımızı ilgilendiren büyüklerin ata binmeleri cirit kovmaları idi. Benzerini çocuklar sokaklarda kamışa biner, koşma (atışma, yarışma) yaparlardı.

Çocuklar havlı (avlu) ve sokaklarda birçok oyunlar oynar: Evelleme develleme, muncığ gömme, göz yumma, kâpı tapânı piştım tâkı, peş peş, tekmele cüt, âşuğ, mizreh, gülle, cüceleplüğ, kere kere, göde, deve deveçi ve diğer oyunlarla çocuklar güzelce eğlenirlerdi.

Ramazan geceleri sahurda, sokaklarda toplaşan (toplanan) davul zurnayı görmek için uyak (uyanık) bulunan çocuklar sokaklara koşarlardı.

Istambula bahân sokaklarda gezer, sesini işten çocuklar dışarı koşar sandık içinde el ile çevrilen resimlere büyüdücü camlarla kapalı dellüglerden (deliklerden) bakar ve eğlenirlerdi. (Bu oyuncak) Bugünkü sinema yerini, çocuklar için almıştır.

Kerkük oyunlarında birinci başlayan “kak” adı alır. “ Men kaksam” veya “ Menim matımdı” diyerler.

Kerkük'te çocuk ve büyüklere has oyunlar da vardır. Bunlardan ;

3.3.1. “Muncığa Gömme”: İki kız çocuk karşı karşıya oturur, aralarında bulunan yumuşak toprak arasına sokduğu bir muncığ (boncuğ)u:toprakda “gizletmek” için bulaştırır sonra toprağı iki kısma ayırır ve hangi kısımda muncığ olduğunu ikinci kıza sorar. Bularsa (bulursa) muncığ kendisinin olur. Birisi diğerine hile yaparsa o : “ Târı zagala vermez” diyer.

3.3.2. “Göz Yumma”: Ev içinde birisi gözünü kapar. Diğerleri kendilerini muhtelif yerlerde gizlerler. Gözü kapanan biraz bekler sonra aramağa başlar. Hangisi tutarsa mellef adıyla tanınan yere döne döne ulaştırır ve sonra onun gözü kapanır ve öylece çocuklar eğlenirler.

3.3.3. “Kapı Tapanı”: İki kız arka arkaya verip kol kola sarılırlar. Birinci öne eğilirken ikincisi arkaya bükülür. Sonra ikincisi öne eğilirken birincisi arkaya bükülür. Öne egilen kız “ Kapı tapânı” diyer, arkaya bükülen “sumbak suyu” der ve öylece tekrar edip eğlenirler.

3.3.4. “Piştım Takı” : Yukarıda “ Kapı tapanı” oyunu gibi iki kız çocuk arka arkaya dayanıp ellerini geriden biri birine sararlar ve öne arkaya kırılırlar ve bu(şu) tekerlemeyi okurlar.

“Piştım takı “-” sabınım reki”

“ Havada ne var?” – Gök muncığ”

“ Yerde ne var?” – “ tıkıllag”

“Nenev ne dogdı?” – “ Bir oğlan”

“Adı nedi ? “ – “ Mehemed”

Mehemmed'e salavat

Oyun tekrar edilir ve eğlenirler:

3.3.5. Miçeg Oyunı: Sıra ile birisi uznr, el ayağından dört arkadaş kaldırır. Sağa sola sallanırlar ve bu (şu) tekerlemeyi okurlar: “Çignim çignim çiçegi, hara attım miçegi? ve azcika yüksekte yere atarlarken “ bir ağızda bıra attım miçegi?” diyerler.

3.3.6. Uştı Uştı: Kış geceleri birkaç komşu bir evde toplanır. Kız ve erkek çocukları halılar üzerinde değirmi oturlar aralarında yaşlı olan usta olur. Hepsi baş parmaklarını halı üzerine bırakıp kalan parmaklar yumulur. Usta “ Uştı uştı , uştı” diyer ve tekrar eder ve hep parmaklarını sağ ve sola halıya sürterler. Ustanın diyeceğini dinlerler. Usta bir uçan kuş adı söylerse: “ Uştı karga, uştı” Hep parmaklarını yukarı kaldırmaları gerekir. Eğer uçmayan bir ad verirse parmaklarını kaldırmamak gerektir şaşan başı aşağı (üzü kuyru) (yüzü üstü) bükülür, eller ustanın eli üzerine bırakıp beline ağırtmayarak döğerler ve usta “zire zire (zara zara), zanbura, hek başında tanbura , kelem traş ya maksal? Ustanın, bir parmak kaldırırsa kelem traş, iki parmak kaldırırsa makas. Bularsa (bulursa) oyun bir daha baştan oynanır, bulamazsa onun beline (belini) bir daha döğerler.

3.3.7. Eveleme Develleme: Küçük yaşlı kız ve oğlan değirmi oturur. Ayaklarını uzadırlar. Biri usta olur, bu(şu) tekerlemenin her parçasını uzanan ayaklarının birisine el bırakır, okur. Son parça hangi ayağa uğrarsa geri alınır(o ayak geriye çekilir). Tekrar edilir. Tek kalan ayak kimin ise o üzü kulu yatar ve yukarıda “ zire zire zanbura “daki gibi oynanır. Tekerleme: eveleme develleme igne igne üçü düğme koz ağacı kotur geçi, yerine yurdına su içer kurtına(yurtlar, su içer, kurtlar)

3.3.8. Göz Bağlama: Birisinin gözünü bağlarlar ve etrafında diğerleri dolaşp fırsat buldukça kendisini hafifçe döğerler. Hangisine eli değerse onun gözü bağlanır.

3.3.9. Tekmele Cüt: elde munciğ bırakılır ve karşısı tek veyahut cüt (çift) olduğunu bilirse kazanır.

3.3.10. Aşuğ Oyunı: Mafsallarda bulunan ve “aşuğ” adı alan sümik (kemik) ile oynarlar. Aşuğ sırasıyla dizilir ve gülle vurup utarlar. (kazanırlar) Yahut sıra ile dizilir ve yine aşuğ ile vurulur.

3.3.11. Kurna Kurna: Dört çocuk havlı(avlu) köşelerinde beşinci çocuk ortada, köşelerdekiler yerlerini değiştirirken ortadaki hangisine dokunursa kazanır ve onun köşesine yerleşir.

3.3.12. Çiziğe Atma: Birbiri içinde üç daire çizgi olur. Uzaktan “leplig” – ifka ve değirmi çim daşı- atarlar ortaya düşerse yahut diğer iki çizgiden hangisine düşerse ona göre “koz” veyahut para alır.

3.3.13. Çukura Atma: Duvar dibinde kazılan çukura belli yerden koz veya ‘eccüg – erik çincigi- (kaysı çekirdeği) atılır. Çukura tek girerse utuzur (yenilir), çift girerse onun adedi kadar karşısından alır.

3.3.14. Kurtana Kapan: Çocuklar değirmi dururlar. Birisi kurt olur ikincisi koyun olur. Tutmak için kurt cevelan eder (dolaşır) “Valla kurtam kaparam.” Hangi kızın yakınında ise cevap verir. “Valla neneyem, vermerem” ve eğlenirler.

3.3.15. Kere kere: On yaşından yukarı erkek çocuklar iki kısım olurlar. Birisi “kere”adı alır, ikinci kısma görülmemek(görünmemek) için sokaklarda gizenirler. “Kere”lerin ustası diğer tarafla dolaşır ve öz(kendi) arkadaşlarını haberdar etmek için “Kere kaç, kere geldi”. Diyerek bağırır ve uzun mahalleleri dolaşırlar

3.3.16. Cüce leplüg: yuvarlak çim taş(a) “cüce”, değirmi çim taş”leplüg” diyerler (derler). Cüce taşını belli yere ulaştırmk için Leplügle nişan alınıp vurulur. Hangi cemaat erken ulaştırırsa onlar kazanırlar.

3.3.17. Danguz Tepme: Bir tek ayak üzerinde dolaşıp diğerlerini yüksek ayağıyla vurmağa çalışır. Onlar da bunu (onu) düğmeğe çalışırlar. Hangisine ayağı değerse o dolaşmağa başlar.

3.3.18. Mizreh: Ağaçtan yapılan ve herem“piramit” şeklinde olan mizrehin ince ucuna dökme şeklinde mih takılmış ve mihden başlayarak üzerine sarılan iplik, mizreh süratla yere vurulurken iplik salınmaz ve öylece mizreh yerde mihli başı üzerinde dolandır. Diğer bu vurmak için mizrehini sallar birkaç genç bu şekilde eğlenirler.

3.3.19. Gödde: Kış günleri yumuşak ve çamurlu yerde”çubuk” iki fut (adım) uzunluğunda kazık şeklinde ağaç (sopa)la oynarlar. Kuvvetle yere ağacını vurur, sivri ucunu yere sokar. İkincisi arkasınca gödesini vurur teki (gibi) yere gömülsün bu vuruşta birinci gömülen kazığı yıkarsa kazanır. yıkmazsa üçüncü genç vurur ve tekrar edilir. Öylece hangi ağaç yıkılırsa utuzur (yenilir).

3.3.20. Gülle (bilye) oyunu: Gülle ile birkaç çeşit oyun oynanır, kazılan çukurlara atmak. yahut biri diğerinin güllesini nişan alarak vurmak yahut kış geceleri karşı karşıya iki çocuk oturur biri diğerinin önündeki gülleyi nişan alır, parmakla öz (kendi) güllesini iter vurursa (vurursa) kazanır, kazanmazsa diğeri nişan alıp iter. Öylece eğlenirler.

3.3.21. Hellük/g Çubuk: Erkek gençlerimiz ve çocuklarımız 4-6 inç uzunluğunda küçücük ağaç parçası iki başı tıraş edilmiş yerdeki “hellüg”e eldeki çubuk ile bir başına çalar (vurur). (Yerdeki hellüğün bir ucuna vurarak havaya yükselmesini sağlar) Parça yükselir ve çabuk ikinci vuruşla hellüg uzaklara atılır atılan yer ölçülür hangisi daha uzaklara atarsa o kazanır.

3.22. Kâğıtkuşı: Erkek çocuklar ve gençler kâğıtdan tayyare edip uçururlar büyük yaparlar ona kâğıtdan fanus ve yanık mum bırakırlar, kedi yavrusu uçurdukları da görülmüşdür.

3.3.23. Tek adım, Üç Adım: Bahar günleri çöllerde çayır üzerinde bir adım veya birbiri arkasınca üç adım atlarlar hangisi daha çok atarsa o kazanırdı.

3.3.24. Al Yeşil: Genç çocuklar daire yaparlar. Arkalarında gezen usta hangisine bir yumruk vurarsa (vurursa) o, ustanın elindeki mendil hangi renkte olduğunu bilirse mendili eline alır ve diğer çocukları döğmeğe çalışır ve onlar da kaçarlardı ta ki usta; “Tas nefesin kes” diyince bir daha daire teşkil ederler ve usta değişir.

3.3.25. Kol Kesme: Daire teşkil ederler ortalarında ve hariçlerinde diğeri olup ortadaki “Buradan kesim” yani dışarı çıkıp hariçtekini tutsun sonra “yazıkdır” diyer, geçer arzu ettiği yerden çıkmak isterse “Karnına demir kazuhdı” , dışarı sıçrar ve mulaka yani malum noktaya kadar onu kovalar. Tutduysa döğerek arkadaşlara ulaştırır ve tekrar ederler.

Deve deveçi: Çocuklar sıraya dizilirler birinci sonuncudan sorar ;

“Deve deveçi” o cevap verir “Can deveçi”

“Devev hardadı” “ Kere dağda”

“Devev ne yer” “ Hurma”

“Ne sıçar?” “ Burma”

“ Kimlerden kimin toyıdı” “ “Ekrem’in toyıdı”.

Artık Ekrem’in elini aksi(ters) tutarlar ve bir iki kere tutarken ;

“ Ekrem ne geldi başıva?” “ Kolbaka (kurbağa) sıçtı aşıva”

Birlikte söylerler ve tekrar ederler eğlenirler.

3.3.26. Tımı Tımı: İki sıra olur iki tarafın ustası ortada durar(durur) ve birlikde kararlaştıktan sonra birinci usta ikinci sıraya sorar: ;

“Tımı tımı”

Onlar cevap verirler

“Narıncı limi”

“Bir ceyran kestim, nesin yesen?”, “cigerin.” (ciğerini)

Dedikleri doğru ise karşının omzuna binerler bir dönerler, yanlış ise onların omuzlarına biner bir dönerler ve tekrar ederler.

3.3.27. Mehelle Kıрма Oyunı: “ Mehelle Kıрма” dediğimiz oyun hakikatte tanzimatlı savaş oyunudur. Mehelle kıрма oyunu Kerkük’ün iki mehellesi arasında başlamasına iki taraf kararlaşırlardı(karar verirlerdi) ve her taraf diğer mehellelerle birleşir ve yardımcı diler. Bu bir gün önce biter, belli saatde ve çoklukla öğleden sonra başlar. Malum yerde iki taraf askeri plan gibi tanzim edilip “mehelle kıрма” başlar. Önce uzun mesafeden “supan” ile biri diğerine taş atarlar. Mehelle kırmaya adeta 15 yaşından büyük gençler iştirak eder bazen 40 ve 50 yaşlarında adamlar da işe girer ve savaşırlardı.

3.3.28. Güreş: Türkmenlerin dünya ölçüsünde şöhret kazandıkları “güreş” oyunu Kerkük’de de zamanında kuvvet ve erkeklığe dayanan oyunlardandı. “Şor Hamam” adıyla tanınan hamamda özel bir “zorhana” yeri var idi güreşi sevenler orada oynar ve idman yaparlardı.

3.3.29. Peş Peş: Bir iki yaşlı çocukları eğlendirmek ve onları şen ve sevindirmek için çocuğun parmakları açılır ve avcu içi parmakla sağıatlanır sıvazla. “peş peş peş “ deyip ortasında parmak durdurulup “ Bırda bir cüci kuş kondı”diyer. Sonra çocuğun parmaklarını bir bir bükerek: “Bı kesti, bı ötledi , bı bişirdi, bı yedi” diyer ve beşinci parmağını tutarak : Bı dedi, hanı benim payım?” ve iki parmağını ayak gibi kolu üzerinde yürüdür ve “gıd gıd gıd” deyip göğsünü hafifçe gıdıklar: “Bırdadı” diyer ve çocuğu güldürür.

3.3.30. Hollac: Birden beş yaşlarında çocukları sevindirmek için yapılır baba veya kardeş arka uzanır çocuğun iki elini tutar ve ayaklarını (çocuğun) göğsüne dayar ve yukarı kaldırır. “ Hollaca” diyer ve indirir ve tekrar eder ve öylece çocuk eğlenir ve çokluk çocuk ister, “ Meni hollac ele”diyer.

3.4. HALK HEKİMLİĞİ

Kerkük’te eskiden beri tanınmış birçok hastalıklar var idi ve tedavisi de bazı ihtiyar kadınlar ve berberler tarafından yapılırdı. Bu hastalıklardan “ıska”, “dik”(verem hastalığıdır).

Atalar “em olmuş “ hasta çocuğun başında gemzigini tıraş ederler ve üzerine dökülmüş kisir nisir ve kına yahut “yer kurtı” bırakırlardı.

Basılmış diye hasta çocuğu “ ‘Eli (Ali) Beg hamamı” külhanından yüzü karayla nişan ederler. Alinin hamamı suyunda yüzü yıkanır.

Yunus Peygamber değirmeni çırak hisinden allını, karayla nişan edilir ve ondan emziğine vurulur ve suyundan atlatılırdı ve Baba Fethi mezarı ziyaret edilir ve Seyyid Hıdır ocağına götürülürdü.

Öskirme(öksürme): Çocuğu “öskirme deliği”ne götürürlerdi.

Vakitsiz ağlayan “teb’eli” çocukların teb’elerini kesmek için seyidlere dua ve İmam Ahmed çırağından yüzü karalanırdı.

Delileri ve yürek sıkıntılarını gidermek için “Ebu ‘Ellüg” ve “Ümer Menden”i ziyaret ederlerdi.

“dalag” (dalak) hastalığından kurtanmak(kurtulmak) için “ Şah Dervişler” ziyaret edilirdi ve kör gözün açılması için “İmam zeynelabidin” ziyaret ederler.

Geceleyin şehir dışından havlayan çakallara karşılık “Gülnaz hastalığını apar.” diye söylerler ve öylece hastanın iyi olacağına inanılırdı.

3.4.1. Kan kusmag: Verem hastalığı ile bağlı yahut diğer sebebden olsun kan kusmak tanınmış ağır göğüs hastalıklardan biriydi.

3.4.2. Ölet: En yaman bir hastalık ölet(Taun) (veba) hastalığıdır. Kerkük’e birkaç kere hücum etmiş ve her kere binlerce insanı topraklara götürmüştür ve 1246 hicrideki ölet Kerkük’de çok korkunç olduğu söylenmektedir.

3.4.3.Kara Yatalag: Tifo hastalığıdır.

3.4.4.İsitme (ateşlenme) Ve Titretme: Melerye hastalığıdır, cuma namazında imamın minbere çıkışında kendisine uzatılan iplik üzerine okur, üfürür, bu iplik hastanın sol bileğine bağlanırdı.

3.4.5. Vurgun, Nüzul: Sekte kalbiye yahut damagda (beyinde) batlantıdır.

3.4.6. Sancı: Karın ağrıları hastalıklarıdır. .

3.4.7. Kızalkurt: Tedavi hiç fayda vermeyen içten tutuşan saratan (kanser) hastalıklarıdır.

3.4.8. Sıçan Oynağı: Deri üzerinde görülen ve delikler yapan bir hastalıktır.

3.4.9. Çiçek: Avrupalılar çok geri oldukları günlerde çiçek hastalığından yılda binlerce ölü verirlerken İslam aleminde bu hastalığın önü alınmış idi. Çiçek aşısının İbtida zuhuru Anadolu Türklerinde görüldüğü sabittir.

Osmanlı Devleti nezdinde İngiliz mukiminin zevcesi olan Madam Montegu Edirne’de muhsinatını görüp hatta kendi çocuğuna dahi tecrübe ve buna dair 1130 hicri senesinde (1717 M) İngiltre’ye bir kıta mektup yazmışdı. Madam Montegu

mektubunda diyor ki allıl ve emraz bahsinde size bir şey söyleyim ki bizzat burada bulunmaklığınızı arzu ve temenni etdirir. Bizim beynimizde (aramızda) gayet vahimu’l – akibe ve umumi olan çiçek illeti burada aşî tabir olunur bir iş ihtira’iyle (icadıyla) bütün bütün zararsız bir şey olmuştur. Burada bir takım kadınlar var ki bunu sanat ittihaz edip yazın şiddetli sıcakları geçtikden sonra güz faslında eylül ayında icra ederler... Onbeş onaltı kişi bir yerde ictimâ’ etdiklerinde bir ihtiyar karı, bir ceviz kabuğu içinde on ev çiçek çıkarmış olanlardan birinin çiçeği cerahatini götürüp – aşîlar-Fransa elçisi diyor ki bizlerde eğlence için eğencelerde gidildiği gibi burada dahi herkes çiçek çıkarmağı bir tefrûc ittihaz ediyor. İşlenip de telef olan hiç yoktur ve bu tecrübelerin neticesinden bana ne derecelerde emniyet gelmiş olduğu kendi sevgili çocuğuma yaptıracağım . Dediğimle sizin dahi malum ve meczumunuz olur. Zamanında Kerkük sokaklarında dolaşan siirt seyidleri ve Kerküklü berberler çiçek aşısını yaparlardı.

3.4.10. Kızanbug: Çok görülen korkusuz hastalıktır.

3.4.11. Ay Başı: Çocuklarda görülen bir hastalıktır. Çocuk ağlar veya hulksuz (takatsiz), baygın, çelimsiz halleri görülen çocukları “ay başî” tutmuş diyerlerdi. İkinci ile akşam arasında çocuk birkaç belli yelere götürülür ve kendisi için dua yapılırdı. İmam Abbas, Seyyid Hıdır Ocağı, Ebu Elluk, Şeyh Cümcüme, Yünüs Peygamber, değirmenin suyundan atlatırlardı ve önünden ve çırag (çıra) karasından çocuğun yüzü nişanlanır. Sonra Ali Beg cami havalisinde havuz suyundan atlanır ve yüzü yıkanır ve eve dönderilirdi(döndürülürdü).

3.4.12. Al Apardı: Kadın doğumunda bayılır ve bayılması uzun sürünce ona “ al aparmış” diyerler. Kerkük’de tedavisi belli adamlar nefsi (psikolojik) yollarla tedavi yaparlardı. Çay mahallesinde Bezzar Seyyid Aziz Efendi’ye bu tedavi büyük babalarından kalma olduğunu söylemektedir. Dedesi, evlerinde hamile bir kadın doğurup da baygın bir halde yatarken, diğerlerinin görmedikleri gayet hilkatsiz pis kadın, elinde kanlı bir ciğer taşıdığını görmüş, yaradılışı beşere benzemeyen bu kadın al nenesi olduğunu anlar, yakasına çuvaldız sokar artık al nenesi daha kaçamamış yedi yıl evinde hizmet ettikten sonra kıyamete kadar onun evlat ve ahfadına yaklaşmamasına ve erkek oğulları hangi bir hastaya giderlerse ölümden kurtaracağını söz almış, çuvaldızı

yakasından çıkarmıştır. Tedavisi ise her evde mevcut üç ocak taşından birisini su kuyusuna atar çünkü al nenesi doğuran zeyistan kadının ciğerini kuyuya indirip yıkar(yakar), taşın kuyuya düşüşüyle dedeleri adını diyerek ve evlatlarının geldiğini söyler al nenesi işitince ciğeri hastaya döndürür (geri verir).

Ve bir de hastanın ağzı el ile yahut demir kaşık ile açılır, sonra kadına acı verici dayak atılır. Saçı çekilir işte bu hallerden sonra hasta iyi olurmuş. Aksi takdirde eceli gelmiştir diyinir. Doğmasında geçleşen(doğum yapmada geciken) kadınlar için yakın bir camide minareye çıkılıp yüksek sesle bu(şu) dua okunurdu: “ Ferec Ya Allah, Ferec ferec ya Allah, ferec” işidenler de “ Ya rabbi feracını veresen .” diyerlerdi

3.4.13. Delilik: Meşhur hastalıklardandır. İlk önce tanınmış Ömer Menden ziyaret edilir. Sonra bir seyyit evine götürülür orada birkaç gün ve gece kalır. Üzerine okumak, bağlı bırakılmak ve seyidin kendisine rehimsiz (merhametsizce) atdığı dayaklardan sonra iyi olup salavatla evine döndürülürdü(geri götürülürdü).

3.4.14. Bel Kulunç Hastalıkları: Romatizma hastalığı için hamamda kulunç ağacı, darçın, biber ve diğer maddelerden yapılmış dermanla yağlanır ve “Vekeşe” , “Sultan Sakı”, “ Şeyh Bahri” ziyaretgahlarında çimilirdi.

3.4.15. Baş Düşmesi: Ağır baş ağrısıdır. Baş bir iplik iğne ile dört cihetden ölçülür hangi yandan iplik uzun görülürse o tarafı düşmüştür diyerler. Sonra baş bir kumaşla örtülür üzerinden bir kumaşla bağlanır sonra bir yağ kaşığı yahut ağaçla burulur ve baş pek çok sıkılır sonra başın düşmüş olmayan taraflarında kumaşın uçları sertce silkinir ve çekilir ve sonra albag açılır ve baş elle avulur bir iki gün tekrarla baş iyi olur ben başımda tecrübe etmişim.

3.4.16.Göbek Düşmesi: Ayaklarında takat kalmaz süratle yorulur hasta arkasına uzadılır ayakları bükülür. Göbek yan gittiğini anlamak için ellenir ve o yandan karın avulur(ovulur) ve öylece tedavi edilirdi.

3.4.17.Öskirme(Öksürme): Şayi hastalıklardandır. Yağlı kahve, pişmiş soğan, tarçın çayı, biberli aş gibi yemekler hastaya verilir.

3.4.18.Hora: Burun içinde görülen yara ve hastalıklardır.

3.4.19.Göze Su inmek: Göz ağırimadan kızarmadan görmemesidir.

3.4.20.Hıyarçuğ: Bacakta budun(baldır) sonunda hıyar şeklinde şişen ve baş verip kan ve cerahat veren deri hastalıklarındandır ve berberler tarafından merhemlerle tedavi edilirdi. Kulbaka (kurbağa) hayvanı yarıp üzerine bırakılırdı bu hastalıktan kurtaran(kurtulan) azdır. Merhum dayım “Muhammed Abdullah” bu hastalıkla öldüğünü gördüm.

3.4.21. Keçel: Başta deri hastalıklarıdır. Bu da Kerkük’de pek az bulunurdu ve berberler tedavisini iyice bilirlendi.

3.4.22. Çuban: Cismin (vücudun) muhtelif yerlerinde görülen çubanlardır. Berberler bu hastalığı tedavi ederlerdi.

3.4.23. Kılbaşı: parmaklarda ve diğer yerlerde görünen bir nev çubanlardandır.

3.4.24. Yağ Yarası: Açılması uzun süren büyük ve vasi’(geniş) çuban

3.4.25. Bağdad Kanı: Yüz ve ellerde görülen meşhur çubandır. Bağdat hurması yemesiyle hasıl olur akidesi (inancı) vardır adeta dermanı yoktur. Zamanla bitenirdi.

3.4.26. Diş Ağrısı: Bu hastalık vaktinde (zamanında) berberler tevdisine ve çekmesine kalkarlardı.

3.4.27. Pislik: Bacaklarda gidişme (kaşınma) hastalıklarıdır. İntişarı (yayılması) hamamlard olurdu. Etekleri örtmek için kullanılan hamam peştamallarının hastalığın diğerine geçmesinde büyük rolü var idi. Bunun önü güzel alınmış, hamamlarda kuşanacak kurutacak peştamal ve havluyu Kerküklüler kendileriyle aparırıldı.

3.4.28. Gidişme (Kaşıntı): Parmaklar arasında veyahut cismin diğer yerlerinde görülen tanınmış deri hastalıklarındandır. “Bava Ketel” ve “Baba Gürgür” suyunda çimer ve toprağından yerlerdi.

3.4.29. Kotır(Uyuz): gidişme ile sulanan çubanlı deri hastalıklarıdır. Kerkük’de az görülmüşdür.

3.4.30. Göz Ağırığı(Ağrısı): Gözlerin“Şurbuhu” akar. Özellik ve kırmızı boya kaynadılır ve göze damladılır ve terciyle yakın “ocak “ dinilen ziyaretgaha götürülürdü.

3.4.31. Singil(Siğil): Yüzde, elde görülen singileri gidermek için 7 arpa üzerine yedi Çarşamba akşamı hususi ayet okunur ve toprağa gömülürdü. Arpalar göğerince singil gider. İncir ağacı ve yapraklarından çıkan süt şeklinde su birkaç gün siğil üzerine bırakılırsa onu giderir ve bir itikada göre, kırk nohut, 40 mercimek, 40 habbe tuz, 40 habbe bakla, 40 habbe buğday, 40 habbe arpa, yedi yolun üstünde mevcut arıh dibinde gömülür ve yüzünde singili olan atlayıp ve suyu da atlar ve eve arkaya bakmaz, singil gider.

3.4.32. Buruğ: Şimdi “dizantri” ismini alan “buruğ” hastalığı Kerkük’ün tanınmış hastalıklarındandı, tedavisi çift ve kurumuş nar kabuğunu döküp çay şeklinde kaynadırlar üç gün, üçer fincan içer, iyi olur.

3.4.33. Kusak: Kolera dediğimiz bu hastalık Kerkük’e her girişinde binlerce insanları yok ederdi. 1249 H. de Kerkük’de bir kusak hastalığı görüldüğü söylenmekte ve 1288’de ise Büyük Kusak ismiyle tanınmış ve Kerkük büyük şairi Abdullah Safi Efendi olayı şöyle vassf etmiştir:

Düşüp ol bahura tesadüf gününü

Galiba şiddet girmeye bulmuştu kolera

Ölümdü gerçi, ölmeden, bitmeden gösterdi.

Geçerek her kime kim azca sürüşdü kolera

Meleku’l- mevta elinden azdı can kurtardı.

Geldi galip nice canlarla uğraşdı kolera

Bakarak birçok ahaba bu tarihi dedim

Yakdı çok canı gelip Kerkük’e düşdü kolera

1319 H.de son kusak Kerkük’de pek çoklarını öldürmüştür. İhtiyarlarımızdan merhum Hıdır Lütü Efendi söylemişti.

3.5. KERKÜK’TE BULUNAN SANATLAR VE MESLEKLER

Kerkük’de sanatlar ise zamanında ulaştırma vasıtaları hayvanlar sırtı olduğu için, birçok yaşayış istekleri(ihtiyaçları) yerli sanatkarlardan beklenirdi. Çiftçilik, tarla işlerinde, ev köprü, cami binalarında, giysi ve diğer ihtiyaçlar Kerküklü sanatkarlar tarafından hazırlanırdı. Bu sanatlardan

3.5.1. Demircilik

Kerkük’de, zamanında demircilerin yaptıkları nesneler şunlardır: orağ, çift demiri, bel, kerki, cancar baltası, balta, tokmak, mecrefe, demir kazuk(nal) mih, şiş, ,bıhav, zincir ve diğer nesneleri

Demircilerin kullandıkları edevat ise küre, ocak, çekkuç (çekiç), zindan, kelbetin(kelpeten) yan çekkuç, kabak başı çekkuç idi.

Kürelerde maden kömürü veya kömür yakılırdı. Kürede kırmızı olan demiri kelbetin ile çıkarırlar zindan üzerine bırakıp kendisi ve karşısında halfesi (çırak) döğerek istedikleri nesneyi yaparlar ve “incene” içindeki suya batırıp soğudurlardı.

3.5.2. Naccarlık (marangozluk)

Kerkük’de marangozluk, zamanında ilerlemiş ve bugün en son modrn işler yapılmaktadır. Tarla için havcar, cancar, yaba, bel, balta ve kerki sapları; ev için kapı, iskemle, taht, pencere, nakışlı sandık yaparlardı. Bugün Kerkük kapkap (takunya)ları Irak’da nam kazanmışlardır.

Naccar hacetlerinden: buhçı (bıçkı), kerki, çekkuç (çekiç), rende, iskana, bilav, kelbetin (kerpeten), günye (çuval), kettuh, tiz, mıgnatıs, iskence, fut (metre), mastara (cetvel), diril, çarh, egedir.

3.5.3. Cülhe

Kerkük’de dokumacılık zamanında pek çok ilerlemiş bir sanat idi, Kerkük’de dokunan işler ise

Bez ve tavlatma: Çırığ (çıkırık)larla pamuk, iplik olur Sonra cülher, bez ve tavlatma işlerlerdi. Bu kumaştan iç ve dış giysi çokluk yapılırdı.. Cülhenin işlediği bez

ve tavlatma “kazzaz” denilen diğer sanatkarlar tarafından ak şekline bırakılırdı. Bu da Kerkük çöllerinde “ biten” (çoğan) kurutulur sonra kumaş onunla yıkanırđı.

Cülhenin yapabileceđi diğer nesneler:

- **Kefte / Gefte:** bez gibi pamuktan işlenir bezden daha şaş ve mesamat (gözenek)ları daha fazla idi. Yazın kadınlar bundan entari yaparlardı.
- **Katma Aba:** Halis yünden işlenirdi, kadın ve erkekler için özel yapılırdı.
- **Yüng Corab:** Rerngarenk yün iplik ile işlenirdi, evlerde Kerküklü kız ve kadınlar boş dururken işlerlerdi.
- **Çerşef:** İpekden veya pamukdan yapılırdı. Kerkük’ün özel sanatlarından idi.
- **Cecim:** Kalın yün katmadan cülheler rengarenk ceve ceve nakışlarla işlenirdi.
- **Namazlık:** Namaz kılmak için cecim gibi işlenirdi.
- **Çereke:** Namazlık kadar olup kadınlar ev ve tarla işlerinde kullanırlardı.

3.5.4. Kondıraçı (Kunduracı)

Sanatlarımızdan kunduracı ustalarımız kundura potin, çizme, gibi sanatları yaparlardı. Kullandıkları mevad (maddeler):

Gön, sıhtıyan, dabban (taban), keten, gelesi, kuderı, çiriş, mih (çivi) ve istimal ettikleri edevat ise çekkuç (çekiç), kelbetin (kelpeten), dişli, pıçah (bıçak), mesat, biz, eğe, ütö, sıksal, respe, çengel, mığnatıs (mıgnatıs), tehtedair, zımba

3.5.5. Babıççı (Pabuççu)

Kadınlar için özel pabuçları babıççı ustaları yaparlardı.

3.5.6. Yemençilih (Yemenicilik)

Osmanlı devrinde istimal olunan ayakkabılar: yemeni pabuç, labçindir. Bunlar Kerkük’de yapılırdı. Yemençilih Kerkük’ün en parlak sanatlarından idi. Altı gön, yüzü sahtıyan, pervazı meşinden yapılırdı. Müellifin büyük babası Hacı Sait zamanında

Kerkük’de bu sanatta en ileri gelen idi. Sanatı yüzünden pek zengin ve memlekette şöhret kazanan bir sanatkar olup dört evladı da bu sanatı öğrenmiş ve mahir derecesinde oldukları halde sanatın nihaiyyen (tamamen) ölümüyle onlar da ölmüş gibi olmuşlardı. Merhum Molla Sabır Efendi bu sanat hakkında bu yazıyı yazmıştı.

Yemeni: Janan (Jnnan) , haric battal, günye, kırığ, cıgır, papaçan’dır. Bu isimler hecimlere göre verilmiştir. Kullandıkları edevat: dezgah, muşta, buhçı, daş bilav, kelip (kalıp), daban kiş, sen havval, kalıp üzerine gelip “def” yani saf eder. Sünger, tağara, me’cene, iplik, biz. Yemeninin altı gön , üstü sahtiyan ve pervazı, meşinden olur. Yemeninin astarı altı pervazı üst burnı, daban, pençe sağ ve sol yemenileri daban ucundan birbirine “üc” denilen iplik takılır ve asılır.

3.5.7. Tökmeçi

Pirinç madeninden edevat yaparlardı. Madeni eritib kalıplara döker, ince sanatlardan bugün yokluğa yüz çevirmektedir.

3.5.8. Pıçahçı (Bıçakçı)

Çok eskiden beri bir silah diye kullanılan hençer (hançer), kiliñç (kılıç) Kerkük’de yapıldı. Bıçak ise, ev ve günlük işlerinde kullanılan bıçaklar olduğu gibi tıraş için yine itti (keskin) bıçaklar da yapıldı.

3.5.9. Kazançı

Bakır sanatlarımız zamanında şayan-ı takdir bir sanat idi. Yaptıkları nesneler, Kazan (burgul kazanı), sehen serpuş, tava, süzgeç, çemçe (çömçe), kab (tabak), kaşuğ, gümgüm, kefkir (kevgir), sehen (sahan), tas, hamam tası, legen, hamam legeni, göt legeni, hamam kutısı, legen ‘ibrik ve diğer nesneler idi.

3.5.10. Sabınçı(Sabuncu)

Bu sanat Kerkük’de çok eskiden beri bilinmiş ve ilerlemiştir. Sabun için büyük mameller de (fabrikalar) da bulunurdu. Pim ve kelyeden yapıldı. Kelye sabunu , pim sabunu, namları alırdı. Yeni çeşit sabunlar yapılırca eski sabunlar Kerkük sabunu diye tanındı. Sabun kazanları dibinde toplanan toplantı alınır, Kadınlar bununla yüzde

görülen lekeleri aparmış. Yıkanmak için sabun ise “kazvan” yağından yapılır ve “çaklankuç” adıyla tanılır.

3.5.11. Ne’lbend

Ne’lbend Kerkük’de meşhur sanatlardandı çünkü ulaştırma işlerinde kullanmakda bulundurulan hayvanların tırnakları ve ayaklarını korumak için nallatırlardı ulaştırma işlerinde kullanılan hayvanlar at, katır, eşek, idi. Merhum Molla Sabır Efendi Bu sanat hakkında aşağıdaki malumatı yazmıştır:

Ne’lbend Hacetleri: “Kelbetin”, “nalalma”(küçük bir çekkuçdur), “yunacag/yonacag” tırnag yonar, “Karacag” tırnağı keser. “Ege” “top” tırnak altına bırakılan tahtadır. “Mih”, “zından” idi. Zamanında nalbandlar hayvan hastalıkları işlerini de görürlerdi.

3.5.12. Küzeçi

Kerkük’de parlak bir sanat idi. Küze işlerine ilave “ehék” de yapılırdı. Merhum Molla Sabır Efendi bu sanat hakkında şu bilgiyi yazmışdı: Küzeci dükkanında şu nesneleri görürüz: küp, cerre, şerbe, su tası, melken, tağara, me’cene , ‘ibrik, yazı şerbesi, incene, Leylan cerresi, neft cerresi, kuyu celhesi, Musul celhesi, dize, kazan kapağı, dünbelek, pühernek, sağrağ, boyahana küpi, gül sahsı, fis kelibi, , etek küpi, bakla celhesi, bada.

Küzeci’nin kullandığı edevat (aletler) ise “çarh” ki parçalar, teker, ortalıh, bugaz, gertik, milder. Diğer edvatlar ise dazgah, mis kırtab, ağac kırtab idi. Yağmur ve sellerden kalma kurak toprağa “bakam” denilir. Bundan çamur yaparlar. Bakama bir miktar kum ve “çegen” katılır, bir gün ibinir (ıslatılır), ikinci gün ayakla basılır hal edilir üçüncü gün yine hal edilir ve üz/öz atılır. şegird (çırak)lerin işe göre çamur hazırlayıp buna “sarmıg” denilir ve usta eline verir. İşe göre çamur iki çeşit olur: samanlı ve beyaz çamur ki samansızdır. Çamur tağaraya bırakılırdı. Usta nezle üzerinde oturur, “çarh”(çark)ı ayağıyla dolandırır(döndürür), çarkta kaide (taban) üzerine sarmığı bırakıp (koyup) “carıt” ile “givde” yapar. İki saat güneşde bırakıp(bekletip) “başa gelmiş” ise şegird getirip usta ona baş yapar. Kalfa da ona kulp vurur ve ibriğe “lüle” vurur. İkinci gün bir daha iş başına getirilir “ Kırtab”la tıraş edilir. Sonra göt

yapılır, birkaç gün güneşe bıraktıktan sonra küreye indirilir. kürenin ateş yanan yeri “kürenin altı” bu kısmın ağzına “ “birdem” ve yukarı ağzına üst birdem denir. kürenin tütününü(dumanı) dört “zuvana”dan dışarı çıkar. kürenin üst kısmını gözleyen şegird bu dört zuvananın hangisinden tütün çıkmazsa bağırır, Samanı sağa samanı sola çal, diyer. kürenin üç nefesliği vardır bunlardan güreye hava girer.

3.5.13. Boyagçi (Boyacı)

Cülheler tarafından dokunan bez, ehram ve diğer kumaşları boyacılar istenen renklere boyatırdı. Merhum Molla Sabır Efendi boyacı hakkında şu malumatı yazmışdır: Boyacı dükkeninde “boyacı küpeleri”, altında bulunan kilveden ateş yakıp küpe (küp) içinde boya eridilir ve “mehlek” ile karıştırılırdı. Çemçe ile su bırakılırdı ve küpe önünde mermerden yapılan “sekkü” üzerinde boyanan kumaş bırakılır “dögeç” ile döğölür ve su küpüne batırılır ve tekrar dökölür ta çirişi gitsin.

3.5.14. Çiniçi

Çinicilik sanatı Kekük’de çok eski sanatlardandır. Kerkük’de çiniciler isminde bir mahalle de vardır. Çarşıda çinici dükkeninde “çini küpe”, “renkli gül sahsı” ve diğer nesneler göreriz. Her evde “yağ küpesi” , “doşab (pekmez) küpesi, “turşu küpesi”, “kavurma küpesi” ve enva’ çiniler bulunurdu. Merhum Molla Sabır Efendi bu sanat hakkında bu yazıları yazmışdır: çininin içi kaburgası, kırığı, geri vardır. Çinci ustası tezgah üzerinde oturur, “taraş” ile kırmızı çamuru keser ve doğurlar (düzeltir) ve tezgah çanağındaki su ile çamuru yumuşadır. Çarkın bir “paça ağacı” ki iki metre uzunluğunda ağaç veya demirdendir ve birde çamur basanı vardır. Çamur tağraya bırakılır. Çininin dibi “ “mişte” ile saf eder, kırığını da “ keyiş” (kayış) ile saf eder ve taraş ile etrafını tıraş eder ve dizilir. Çiniler birbirine yapışmamak için “soba” kullanılır. Çini me’melinde (atölye) üç oda vardır:

Çark odası: Burada işlenir.

Dolyan: Bu odada boya hazırlanır.

Samanlıg Odası vardır.

Çini ve küpeler iç kısmı “gök” veya sarı boya ile boyanır ve dış kısmı ise yalnız at parçası boyanır. Boya ise bu şekilde hazırlanır: “ Beyaz çakmak taşı” ve “kelye”

kürenin “nav” tesmiye edilen kısmında yakılır. Ona “beyaz tuzlu taş” denir ve “mis” yalnız tartılır ve onunla karıştırılır. “gök boya” elde edilir. Sarı boya ise kurşun ve kalay birlikde özel gürede yandırılıp toprak olur ve değirmenle döğülür ve bir daha “tenger”/“tenker” hükmüyle/hikmiyle eridilir sarı boya yapılırdı.

3.5.15. Sebilçi

Tütünün kullanılmasıyla Kerkük’de sebilcilik sanatı görülmüşdür. Ama “şavıl” ise Kerkük’de eskiden beri yapılmakta idi. Sebil yapmasına başlanınca “sebilçi” namını aldılar.

3.5.16. Burnotıçı

Tütünün Kerkük’de kullanılmasıyla burun otu da yapılmaya başlandı, yapanlar özel sanatkarlardı.

3.5.17. Saatçi

Kerkük’de özel bir sanat idi. Saat yapmak değil, saati yalnız doğurlar(tamir) ederler.

3.5.18. Nakkaş

Kerkük evleri, camileri rengarenk boya ile süslenirdi. Bu işi gören özel sanatkarlardı son çağda bu sanatta nam kazanan Usta Ali ve Usta Hasan’dır.

3.5.19. Kirşan Yapmak

Kadınların süs için kullandıkları ve çarşıları pudralar doldurduysa da Kerkük kadınları bu özel nesneyi kullanmaktadırlar ve Kerkük’den gönderilen kıymetli armağanlardandır yapılması ise “Kalay”, “cava”da yakılır ve kirşan olur.

3.5.20. Berber

Kerkük’de berberler baş tıraş eder ve cerrah ve hasta tedavilerini de yaparlardı. biğ (Bıyık) önü alınır, Sakal kalem edilir. Berberlerimizin kullandıkları hacet (malzeme) ise makine , tarak, mankas (makas), fırça, ustura, keyiş, bılav, güzgi, peştamal, tas,

sabun, şeb, şeb suyu ve kokulardı. Tıraşlar; nizami tıraş ve kabak tıraş diye baş tıraş edilirdi, inançlarımızdan “Salı günü tıraş edilmez, edilirse o adam sonunda başı kesilerek ölürmü, diyilirdi”.

3.5.21. Terzi

Kerkük’de giysi konusunda yazılan giysileri özel sanatkarlarımız terzi tikerdi (dikmek). Terzilik Kerkük’de parlak sanatlardan idi. İnançlarımızdan Salı günü uğursuzdur kumaş biçilmez (kesilmez) Çarşamba ve Perşembe günleri ise uğurludur ve makas boş yere ağzı açılıp yumulmaz çünkü bu, düşmanın dilini uzatırmış.

3.5.22. Sarac

Kerkük’de saraçlık ince sanatlardan idi. Yaptığı nesneler kubır kablığı (tabanca kılıfı), fişegliğ (kurşan), kurşag (kemer), saat kablığı, dirbin kablığı, sigara kutusu, fitik keyişi, boyuntırlık, melege, para çantası ve yartahımdır. Yartahımın parçaları kaltah, üzengi, serzin, nermezin, kolan, kuşkun ve üzengi keyişidir”. Saracların hacetleri ise buhçı, pıçah, mışta, dizge, zımba, pırgal, biz, bılav daşı, çengel, cüt igne, ağac mihat, çekkuç, kelbetindir.

3.5.23. Kaltakçı

Saracların yaptıkları yartahımın kaltak parçasını yapan yegane yegane sanatkarıdır. İşi ince sanatlardan sayılırdı.

3.5.24. İrgat İşi

Kerkük’ün ev ve cami yapıları şayan-ı takdirdir. daş ve kireç ile yapı işlerine “yırgat” denilir. Yırgat işleri Kerkük’de ince sanatlardandı. Usta eli işler dili de durmaz. “Ver babam.” “Ver daş ver, kirec ver”. “Yalla ver, babam ver, di babam”. Diyerek isteklerini anlatır. Ara sıra “yoğırma, dur, yoğır sulı yoğır, ayran yoğur, Cıbına /cebine yoğır, mehmer yoğır” Hangi çeşit isterse havarlanır. Kireç “ Mehmer ele”, “imşah ele” diyer, daş verene daş olaştır, hurda ver” diyer. Kireç yoğuran kürekle teşti kaşar usta eline veren kalfaya “kürle usta” diyer. O da daşlar arasındaki delikleri kireç ile doldurur yapı bitince “çırpılır ve kapmal” edilir sonra “ağartılar” ağartmada malnıc kullanılır.

Yırgat işindeki hacetler: Mastara, şavıl, terezi, günye/gönye, het, mih, test, kürek, külinik, kazma, demir kürek, iskele, balta, kerki, malınc, sumba, ölçidir.

Eski evler ağartmak istenirse “nakar” edilir.

3.5.25. Keyyeçi (Kayacı)

Yırgat işlerinde kullanılan taş hazırlayan ve kireç yapanlara denilir. Bugüne dek kayacılık parlak bir sanattır.

Kerkük kayası ve kireci işte çok sağlamdır. Danımda birkaç fut delük “keskü” ile yapılır. Yarım İstanbul hokkası barut doldurulur. Bir ince şiş delüğe indirilip taş hurdasıyla doldurulur. Şiş dışarı çekilir. Yerine barut doldurulur ve delükden biraz uzaklara kadar barut dökülür. Bir iz yapılır, ince şiş yerine ve delükden uzağa uzanan barut izine “ağız otu” denilir. İşte bu ağız otuna ateş verir ve uzaklaşır. Ateş delük içindeki baruta ulaşınca yanar ve patlar büyük ölçüde çevresini yıkar kayayı dağıtır. (ölçü birimlerine dikkat)

Kayacı malzemeleri : top, madar, meydan, küre, küskü, kaşuğ, şiş, burgı, tel, barud, balta tohmagı, büyük küskü, külüng, tokmak, kalem zembil, hurda külüng, mecrefe, meydan ortalığı, madar daşı, madar ağacı, şilte, mehmel, kutu, eşek ve katır.

Bir maden, üç katır, iki daş kıran , dört zembil çeken, iki mardacı ve hizmetçi bir kirenc çeken ve sekiz eşek ile idare edilir ve böyle bir maden yedi dalya kirenc verebilir. Her dalya altı kutudur bu da 100 geviç olur (ölçü birimlerine dikkat) bir kutu 18 hokkadır yani 3 batman, Bu da iki geviç sayılır. Bir küre (8 – 12) saat yanması gerekdir ateş için (Zibil, saman, kara petrol kullanılır. 1939 senesine kadar 100 geviç kireç beş dinara satılırken 1950’de 18 dinara satılmakta idi.

3.5.26. Dabbag(Dabak)

Yemenici, kunduracı ve saracların işlerinde kullandıkları “gön, sahtiyan, meşin” Kerkük tabbaghanelerinde hazırlanırdı. Zamanında Kerkük’de dört tabbaghane vardı. Merhum Molla Sabır Efendi bu sanat hakkında şu yazıyı yazmıştı. Gön: camus derisi tabakhaneye gelince bir gün suda bırakılır. İkinci gün yassı tahtaya “gön etleyen” aletleri ile demirlenir ve suya bırakılır, her gün suyu değişir, Yumuşayınca deri üzerinde görülen et alınır ve sonra tahtadan koparılır. “tağra” denilen çukura batırılır. Tağrada arpa unu su ile karıştırılıp yoğurt gibi olur ve aşlık adı alır ve deri 20 gün bu aşlıkta kalır

sonra çıkarıp bir daha tahtaya demirlenir ve tük demiri denen aletle tıraş ederler ve yıkanır ve tahtadan açılarak yeni hazırlanan aşığa bırakılır ve her gün “el olur” ve on gün sonra dışarı çıkarılırlar. Bir daha tahtaya demirlenir ve kaşanır. Sonra etrafı kesilir ve on gün “mazi çürümü”ne bırakılır ve her gün el olur ve dört gün birkaç adam deri üzerine ayakla çıkıp taptar ve yassılar. O derece devam eder ki mazının hükmü kalmaz. Deri çıkarılıp el ile mazi suyunu sıyırıp “çürüm duvarına” atılır ve sonra iki gün tuz içinde el olur üçüncü gün çıkarılıp serilir ve gön olur.

Sahtıyan ve meşin ise koyun ve keçi derisinden yapılır deri yıkanır ve bıçaklanır. Sonra asılır suyu gider derinin iç yanı ehglenir ve “suhala”da ayran gibi hazırlanan ehek içine bırakılır ve çıkarılıp tahtaya demirlenir ve bir gece kaldıktan sonra “pervelenir” ve sonra yünü yonulur ve artık deri “kedde” adı alır. Keddenin kanı alındıktan sonra “ehgden” denilen çukura ehek ve sudan yapılan ayran içine bırakılır. Dört günde bir çıkarılıp “berkenar” denen ehgden duvarına dizilir. Bir saat sonra bir daha ehgdene bırakılır. 15 gün devam eder sonra ehek değişir. Yeni ehek içinde on gün kaldıktan sonra yağı alınır ve içinde buğday kepeğinden ayran yapılan ve çürümede bulunan ayranla “kedde” yaşlanı (slatılır) ve tahtaya demirlenir ve her gün el olur sonra ayran halini almış kepek ve su ile dolu aşığa bırakılır. Yedi gün sonra çıkarılıp çürüme bırakılır üzerine su bırakıp ayakla taptanır (çiğnenir). Pak (temiz) olunca mazi çürümüne bırakılır. Onra çıkarılıp tuzlanır sahtıyan ve meşin olur. Tabakhanelerdeki su kuyuları derin olmadığından çarkı yoktur. İpek başına bağlanan dolaka (sürahi)ya “ohtur” denilir. Suhalada hazırlanan ehek “mala” denilen yünden top gibi yapılan nesne ile ehklenir. Son olarak “sile” içinde deri puhta olur ve mazi çürümü yerine hurmalık dahi denir.

3.5.27. Kılçı

Kılçılar “haral, hegbe, çuval, reşke” gibi nesneler yaparlardı. Kılçılar pazarı da Kerkük’de vardı.

3.5.28. Şişçi

Bu sanat hakkında merhum Molla Sabır Efendi’nin şu yazısını alıyoruz. Şişçi Hacatı (malzemeleri): çekkuç, kelbetin (kelpeten), kür, zından, egedir. Yaptığı nesneler ise çakmak, mih (çivi), nal, çuvaldız, çırığ şişleri. Bu sanat bugün ölmüştür.

3.5.29. Palançı

Merhum Molla Sabır Efendi bu sanat için şöyle yazmıştır: Ulaştırma için kullanılan eşek, katır ve diğer hayvanlar sırtına yük altından bırakılan kumaştan ve diğer nesnelerden “palan” ve “çul” yapan palançı ustası palanın yüzünü eski kilim ve astarını keçeden yaparlardı. “nalg altı” denilen günye (çuval) bırakır ta ki keçe sağlam olsun. Palan döşenir, potu yığılır, hazne yarılr, orta ipi geçilir ve potunun yanından katma ip geçinir. Sonra hurmalığı döşenir eteğine yani kaburga ve gerisine “sırıg” edilir. “Kuşkun” için cebi yarılr ve kulp vurulur. Bu kulpa kuşkun bağlanır. Palan bir de “karın bağı” ve “aşirtma” ile hayvan belinde durar Palanın balağ (paça)ı cil (talaş) ile dolar ve “kaşnı” yapar ve üzerine bir “şapalag” yapar ve sonra “kinarlıg” tikilir.

Palancı malzemeleri: Çuvaldız, pi yağı, ceylan boynuzu içinde, kefe, bıçak, ege, ve haşıyedir.

3.6. KERKÜK’TE TİCARET

3.6.1. Çağırın Satıcılar

Bir de gıl, topalag, satanlar da dolaşırdı. Sabah erkenden yine sokaklarda kaynamış nohut, loby (börölce), bakla satanların sesleri gelir, birçok evler alır, anaştalıg (kahvaltı) ederler.

Omuzda büyük bohça ile kumaş satanlar da mahallelerde dolaşırdı.

Sokaklarımızda bir de pıçag ittiden gezerdi. Kör bıçakları çarka vurur (vurur) ittirdi.

Kış mevsiminde “sığırçın” (sığırçık), ilk baharda “biçin kuşu” ve yazda “kıllıg-kırgılıg” kuşu Kerkük’te çoğalır ve avcılar tor, tuzak ile büyük ölçüde avlarlar, çarşıda diri veya kaynatırlar, “kite tiki” eti, (diye) çağrılarak satılır.

3.6.2. Kerkükte Eskiden Pazar Nasıldı

Pazar denilen Kerkük çarşıları zamanında oldukça tanzim edilmiş gibi idi. Naccar (marangoz)lar, çarşısında marangozlar, helvacılarda, helva ve tatlı, yapanlar, Kazancılar pazarı, demirciler, bıçakçılar, Kayseri’de bezirgan (manifaturacı)lar, terziler, zılk (pazı)çılar pazarında sebze, yemeniciler pazarında yemeni ve ayakkabıları katma pazarında ve iplik pazarında karı (yaşlı) kadınlar dükkenler önünde oturur, katma ve

iplik yumaklarını yere bırakır satarlardı. Bir de Karılar pazarı vardır burada yine kadınlar ellerinde yüng çorap, life, börk (kılav) satarlardı. Tuzcular pazarı, at , katır, eşek eşek meydanında satılırdı, Palançılar pazarı Boyacılar pinacılar ve diğer isimlerle tanınmış pazarlarımız vardı.

Kerkük'ün en eski pazarı (çarşısı) Kale'de Meydan Mehellesinde Topkapısına yakın yıkıklar yerinde idi. Katma Pazarı ismiyle tanınırdı karşı karşıya yirmi küçük dükkenden oluşan, üstleri kapalı kayseri (bedesten) idi şimdi topraklara gömülmüştür.

Koyun, keçi, sığır, inek canbazlar tarafından Büyük Musalla'da satılır. Bakallar ve diğer sanat işleri satanlar çarşılarda dağınık idiler. 19. asrın sonlarında Kerkük'den geçen John T. Newman Kerkük çarşısında gördüklerini yazarken diyor ki Kerkük çarşıları bol yumurta, tavuk, bulgur, inek sütü, taze veya kurutulmuş meyve ile dolu idi. (Kaynak: Kerkük'de çıkan beşir gazetesi) Yağ, pirinç doşab (pekmez), hurma cümle olarak hanlarda satılır. Buğday, arpa ve diğer zahire Buğday Meydanı'nda satılır. Meşhur Vali Münir Paşa 1299'da Kerkük'de buğday meydanı'nı ve birkaç boyacı dükkanlarını yaptırmış olduğunu bize merhum Abdullah Safi Efendi şu şiirleriyle bildirmektedir. Bunu merhum Molla Sabır Efendi'nin eserinden almışım:

Evveli tam ve sonu safi mücevher bi'-zarur

İki tarih eyledim inşad çıktı sal, hal

Eşbu boyahane, bu kahve bu dekakin-i sededde (1299)

Çok güzel yapıldı bak bir de bu meydan-ı gılal (1299)

Çok şehirlerde Ticaret Odası olmadığı anlarda Kerkük'de kurulmuş idi. İdaresini Kirdarzade Hacı Mahmut Lütfullah Efendi görürdü.

Çarşılarımızda satılan nesneleri sanatlar konusu ile bildirmişdik burada bildirilmesi gereken dükkanlarımızda satılan diğer nesnelerdir. Bunlardan;

3.6.3. Kasap

Çay Mehellesi hasa çayı kenarında kasaphane var idi. Şimdi o yerde kalmamıştır. Kasplar burada kendi hesaplarına keserlerdi. Geceleri kesilir, sabah erkenden dükkenlere götürülürdü.

3.6.4. Bakkal

Kepen ve daraba ile kapanır ve açılırken daraba, daraba ağacıyla kaldırılıp durudurulurdu. Merhum Molla Sabır Efendi Bakalar hakkında şu yazıyı hazırlamıştı:

Kerkük'te bakallık iki kısımdır: “Kuru bakkal”, “ yaş bakkal” .

3.6.4.1. Kuru Bakkal

Yaz kış kuru nesneler satarlar, pirinç, kuru üzüm, kuru tut, sumak, patates, fasulye, tuz, hurma, badam (badem), kişmiş, letke (kuru kaysı), nohut, bakla, kuru soğan, mercimek, Loby (börölce), makaşar, havinc, koz, yağ, doşab, bal. Bu maddeler tabaklar içine konur ve “sedr” denilen tabakların bırakılan yeridir.

3.6.4.2. Yaş Bakkal

Yaz günü yaş meyve ve sebze satan bakkaldır. Bir kısmı kışın kuru bakkallık ikinci kısmı “melkencilik” yapar. Melkençi: yoğurd, doşab, pendir (peynir), deleme, bal, yumurta, helva. Yaş bakkal: yaz mevsinde, Yaş soğan, kaysı, bamya, patlıcan, domates, taze fasulye, kabak ıspanak, zılık (kara lahana), şalgam, lahana, yer kökü (havuç).

3.6.4.3. Yaz Bakkalı

Bu bakkal, hayvan sırtında köylerde satmak için nesneler götürür. Köylerde buğday, arpa ve diğer nesnelerle değişir.

3.6.5. Attar

Vaktiyle eczahane vacıbatı gören çeşitli yerli derman ve diğer nesneleri satan attarların dükkeninde bulunan atariye nesneleri adlarını çok kıymetli Molla Sabır Efendi kaleme almış ve bunlardır: mermeki, ketremki, misteki, sinemeki, revend içi, Basra limisi, kardaş kanı, topalağ, anason, mehlem, datlı buy, hel, darçın, sarı kök, kebabiye, zencefil, biber, keranfil, nanuha, kulincan, sulincan, Hüsnü Yusuf, sarı kükürt, kere kükürt, kükürt makavi, şora, çiriş, yorgan pohı, ağaç, fîfil, ketenti, kere helilec, gebli helilec, sarı helilec, zencefil, za'faran, misk, enber, “cayfa/coyfa”, bayaz buhur, kere

buhur, cavi buhur, cin alması, üzerlik, kesne, silib kozı, coz bava, güle mahdum, gil
ermenı, heleb kırşanı,

Alboyağ

Merdesing

Ravın Rühi

Ereb Çoğanı

Ezrut

Hıyar Çenber

Burıg Agacı

Baraza

Tenger

Suda

Kışnic

Nebat

Kene Kine

Göz Daşı

Şeb

Sandal

Derya Köpigi

Heve Cive

Tire Mendi

Ecci Sakız

Şirin Sakız

Udilkeh

Pis Ot

Sürme

Dara

Mamiran

Leme

Risik

Sıçan Otı

Ecci Mercimek

Kakula
Amula
Mehmüde
Basbasa
Batbat Tohımı
Hiyar Tohımı
Teretüre Tohımı
Hıtmı Güli
Catra
Peyan Kökü
Mazı
Kurs Kemer
Mumya
Gündüz Yağı
Zeytun Yağı
Zencefil Yağı
Cedene
Zift
Kir
Mort Tohımı
Mort Yapağı
Verek İl Hind
Ala Külink
Zırnık
Zulnebat
Hedre
Belengü (Bermenek/Bermenk)
Berteng
Haşhaş
Ecezve
Sabır
Hecerilyahud

Sehlebe
Ciger Otı
Keri Saçı
Kuş Üzimi
Ravınd Rumi
Şekrük
Bağdad Havıncı
Heyve Tohımı
Beleleg Tohımı
Narınc Kabuğı
Nar Köki
İnnab
Tutya / Tütıye
Berte Daş
Berte Mili
Kohı Kesen
Koidih Çarası
Sendelüs
Gene Gerçek
Ecem Ziresi
Karga Bügin
Mavı Gül
Ecci Buy
Karnı Yarılı
Margahi
Balıg Zehiri
Heb Tütiz
Dırnağ
Çin Dırnağı
Çedene
Kudüs
Usta Kudüs

Sünbil
Darı Püskili
Leplig
Hardal
Yarpaçan
Dene Kine
Ecci Ağac
Egri Ağac
Hına(Kına)
Vesme
Kere Zağ
Kibrit Rühi
Sabın
Ev Sabını
Rakı Sabını
Sürmeden
Milden
İskif
İgne
Çuvaldız
Dögme
Dögme Kaytan
Kere Mirekkeb

3.7. KERKÜK'TE ÖLÇEK VE ÇEKİ

Eskiden milletler, şehirler birbirinden ayrı özel ölçek ve çeki kullanırlardı. Tecim bakımından bunun zorluklarını gören milletler bir hal çaresini bulmak istediler. Ölçek ve çekileri birleştirmek için 1791de Fransada bir özel heyettin teşkili ve bu uğurda çok düşünüldü. Don Krek ile Parslok arasındaki aralığı gündüzün yarım kavsın uzunluğunu korumak için Delamir ve Mişin adlı biginlere bırakıldı. Diğer ameli ve feni işlerden sonra (kotub) ile hat istive arasında mesafe tain edilip bunun on milyonda bir paraçasını (metre) denildi. Metr esas tutularak (gram, lira, frank) tain edildi. Bu kıyasların fayideleri göze alınarak devletler tarafında kabul edilmiş ve 1312 H - 1896 da Osmanlı Devleti de kabul edmişti. Osmanlı Dveleti'nin bu uğurda atmış olduğu adım bu devletin geniş ülkelerinde suratla yapılmadı. Öylece şehirlerde bu iki ölçekler kullanılmakla beraber eski yerli ölçek ve çekiler de kullanılmakta kaldı.

Kerkük'te çeki ve ölçekler bunlardır:

3.7.1. Hukka (Okka)

Kerkük'te iki çeşit hukka kullanılır. :

İstanbul Hukkası = 400 dirhem = 1,282 bin, 945 kgdır.

Kerkük Hukkası = 2 İstanbul hukkası 2,566 kg = 56,536 paundır.

3.7.2. Batman

Kerkük batmanı: = 6 Kerkük hukkası = 15,396 kg Satışda batman üzerine rübü (çeyrek) hukka bırakılır(konur). Öylece = 16, 03455kg = 35,335 paundır.

3.7.3. Kireç Çekisi

Kutuyu esas alan bir çekidir.

1 kutu: 18 Kerkük hukkası = 3 batman = 2 gevidir.

3.7.4. Daş (Taş) Çekisi

Çeki esas tutularak

1.Çeki = 16 batmandır.

3.7.5. Hububat İçin

Gevicin esas tutulan bir kutu ölçөгüdür:

Buğday gevici = 6,5 Kerkük hukkası, 13 İstanbul hukkası = 16,678 kg = 36,748 paundır.

Tağar: Buğday: 30gevic = 390 İstanbul hukkası = 500,350 g = 1102,45 paundır.

Arpa gevici: 5,5 Kerkük hukkası = 10 İstanbul hukkası = 12,939 kg = 28,268 paundır.

Arpa Tağarı: 30gevic = 300 İstanbul hukkası = 384,883 kg = 448 paundır.

3.7.6. Yoğurd

Kurutulmuş kabaklar dolar satılırdı.

3.7.7. Süt

Şerbeler dolar satılırdı.

3.7.8. Sayı

Kavun, karpuz, terüzi (acur), dam diregi, kelyer, kabak, Patlıcan, hep sayıyla satılırdı. Şimdi çeki ile satılmaktadır.

3.7.9. Yüng

“Şedde” (bağlı) dediğimiz bir ölçek edilmişdi. İki çeşittir:

Biri = 6 şedde 1 Kerkük batmanıdır.

İkini: = 8 şedde = 1 Kerkük batmanıdır.

3.7.10. Neft

Kerkük’de neft ölçeği olarak Leylan cerresi kullanılırdı.

1 Leylan cerresi bir ayar olarak kullanılmış dört galon kadar neft tutardı.

Her sehme (hisse)e “gün” denilir ve bir taksim kıyas olmak için bir ay = 120 gün idi.

3.7.11. Kumaş Ölçeği

İki çeşit arşun(arşın) kullanılmaktadır:

- a. Heleb arşunu: 6,862 cm
- b. Şah arşunu = İngiliz yardı = 0,9144 metredir.

3.7.12. Yer Ölçüleri

Mimari arşun =24 parmak

1 parmak = 12 hat

Öleg= 400 mimari arşun murabbai (karesi)

Eski dönüm = 4 ölektir.

3.8. TÜRKMENLERDE HAYVANCILIK

Ev tavlalarında at, bir iki inek ve cüt (çift) için birkaç katır ve sığır ve koyunlar bulunduğu gibi su taşımak için de eşek bulunurdu. Zeve / Zive’den arık suları cerrelere dolar ve eşik üzerine bağlanan mahmele asılarak evlere taşınırdı. Evlerde bulunan kuyu suları ise sulamak ve çamaşır yıkamak için kullanılırdı. Şehir abluka edildiği vakit kuyu suları içmek için kullanılırdı. Beslenen inek ve sığırı “nahırcı” sabahları toplar, nahıra aparır akşam döndürürdü. Kerkük evlerinde bir de tavuk, horoz, kaz, suna (ördek) beslenirdi. Tavuk yuvasına “kullab” denilirdi. Kürk (kurk) tavuklar altına yumurta bırakılır ve cüce (civciv)ler özel olarak beslenirdi. İlk yemeği “ommac” / “ümmecc” idi.

Kerkük evlerinde yoğurt yaparlardı. Evlerimizde “kallankuç” (kırlangıç) tavanda “hecileklek” (leylek) yüksek damlarımızda yuva eder.

3.8.1. Kerkük'te Bulunan Hayvan Adları

Yılan ve akrep Kerkük evlerinde eskiden çok görülürdü. Duvar ve tahtalarda çamurdan uzun ve kapalı yollarda yaşayan “kurakay irimiz” da var idi. Bir de duvarlarda “kızlar yoldaşı” (kertenkele) dolaşırdı ve buna benzer ama çöllarda bulunan hayvana “kemçi kuyriğ” adı verilmiştir. Yaz mevsiminde gün batarken evlerde tütün yükselirdi. “Miçek” (sivri sinek) akınlarına karşı havlıda (avluda) saman yakılırdı. Çöllerde ise “keçel kerkez” kuşları, şehirden sürü gelip atılan laşeler(leşler) üzerine konar. “Şohım” (pirinç tarlası) arasında “malacura” ve “çiçide” kuşları ve ev bahçelerinde kara renkli “bağ tavuğu”, “bibisu” (kumru) ve çoklukla söğüt ağacında dolaşan “söğüt kuşu”.

Sona gölünde “çöl sonası” (yaban ördeği) yüzer ve su kırağlarında “balığ çin” kuşu görülür. Evlerimizde kafeslerde “bülbul”, “kerküklik”, kuşlar beslenir. Seilmeyen kulşlardan “bayguş” yıkık duvarlara konar ve “hangi dam üzerinde konarsa o evin yıkılacağı inancı Kerkük’de belli idi. Kerküklü avcılar uzak tarla ve çimen ve köy ormanlıklarına gider, “durrac, “durna” “sükse” gibi kuş avlarlardı. “kere karga” ve “bayaz karga” “arşunı götinde” gibi büyükçe kuşlar da damdan dama ve bahçelerde uçar ve geceleyn yolcu olanların üzerinde dolaşıp bağırarak title pıçag- kıla davud- titvan kuşu Kerkük çöllerinde yaşar ve bu çeşit davranması “hırhize heber veri” (Hırsıza haber veriyor) diyeler ve bir de Geceleri damlar arasında ve tavlalarda ve hanlar havlısında (avlusunda) “kör yarası” uçardı. Arıhlarda “tospaka”, “ılan”, “ilankaç” küçük balık “ılan balığı”, “kolbaka” (kurbağa) “çömçe ‘ene” yaşar. Ev ve bahçelerimizde yaşayan böceklerden “çibin”, “miçek”, yataklarda “bire” (pire) Ağaçlar arasında ve çiçek dallarında çocukların seve seve avlamalarını istedikleri “cennet kuşu” ve “yellepe” (kelebek) ve baharda geceler çocukların eğlencelerini yaratan “alma kurtu” parmaklar arasında ışık saçan bir böcek ve buna benzer ama ışık sıçmayan “bagdadkaç” parmağın ucuna varınca uçar. Bahçelerde “bızvburnı” ve “kırmızı kurt” toprak altında yaşarlar. “Kırkayak” kulağa gireceği düşünülür ve öldürülür. Bir de geceleri “çırçıra” sesi üzücüdür. Çok yıllar tarla ve sebze bostanlarına hücum eden “çevirke” (çekirge) çok ziyan vermiş ve bahalıklar da yaratırdı ve buna benzer ve ayakları ve boynuzu uzun

“tarıdevesi” ve baharda rengarenk tüklü iki inç uzunluğunda “çobanyastığı”, kurtlar ve sırsıra (hamam böceği) benzer ama güneşde renkler veren “kazıla bazıla” ve diğer böceklerden “hebelül” le çocuklar eğlenirlerdi. Hıyar güllerini yiyen “maşit” maçık haşeresidir.

3.8.2. Kerkük'te kuşbazlık

“Kuşbazın şهادeti kabul degi” sözü Kerküklüler ağzında yaşadığı gibi (halde) birçok evlerde cana yakın gügerçin kuşları beslenir ve sevilir. Kerkük’de kuş diyince isteği gügerçin (güvercin) olduğu bellidir. Kuş(un) renk ve biçim bakımından adları vardır. Arkadaşımız rahmetli Molla Sabır Efendi bu adları böyle (şöyle) bildirmiştir:

Kuş adları

Taklabaz: Ayağı tüklüdür.

Çahmurlu: Gözü kara ve kırmızı olur.

Toran: Ayağı çıplak. Bununla para üzerine “merc” edilir (bahse girerler). 14 telenegi koparılır. Kalan altı kısa telenegle üç saat mesafeden salınıp erken ulaşan kuş kazanır. Bu çeşit kuşlara “igıt”(yiğit), “merc kuşı” diyerler, iki çeşittir:

Dağ Toranı: Gül renkli gözü kara dimdigi (gagası) ak, göğsü sarıdır.

Kuyu Toranı: Gök renkli, gözü kırmızı boynu yeşildir.

Hammam : İki ayağı tüksüz, burnu etlidir.

Urfa Kuşu: Ayağı tüksüz, göğsü yırtılı.

Bursa kuşu: Ayağı tüksüz, gök renklidir.

Basra Kuşu: Taklabazdır. Ayağı tüksüz, gözü ak olur.

Yahu Sileymanı Kuşu: Ayağı tüksüz. Çeşitli renkli olur.

Bağdat Kuşu: Ayağı tüklü, boynu beyaz, cesedi kırmızı

Şam Kuşu: Çok iri, ayağı tüksüz.

Musul Kuşu : Ayağı tüklü, gözü ak, çok taklabaz olur.

Kıtlı / Kitli: tükü bürüm bürüm

Alemeyin Kuşu : Başı göğsüne dek şapkalı olur.

Renk bakımından da bu(şu) adları vardır:

Atlas:

Ak

Kara

Nallı: Her ne renk olursa olsun, belinde bir tamga (damga) olur ve renge göre ad alır (sarı nallı, kırmızı nallı, beyaz nallı, siyah nallı, demiri nallı, gök nallı).

Miski: Sabuni renk ve üzerinde nokta nokta sarı vardır.

Anberi: Çay rengine biraz koyudur. Küllü deke, beyaz ve üzerinde hurda (ufak) nokta nokta ak vardır hal (ben) gibi.

Buzag: Rengi sarıya çalar, kanadı üzerinde iki çizik vardır.

Blluti- Zembeki: Bulaşık (alaca) renkli.

Fenerli: Ak kuyrukludur.

3.9. KERKÜK'TE BULUNAN BİTKİ ADLARI

1957 miladide güzel bir bahar günü yüz metir (metre) gibi az bir parça yerde renkleri ayrı ve kokulu, kokusuz 25 çeşit gül ve çiçek ben saymışdım. Kerkük Çöl Bahça, yayla tarla arh (arık) kırağında (kenarında) sebze ve ota benzer yeşillikler göğerir, bir kısmı yenilir, bir kısmı da derman için kullanılır:

- Sırtmag
- Kenger
- Mırçalıg
- Topalag
- Çigden
- Yarpız
- Şikeyik
- Kulaga Giren
- Deve Dabbanı
- Sütligen
- Kever
- Kuzı Kulagı
- Kalhana
- Tütürük
- Turşaka
- Bagdad Hevinci

- Donbalan
- Şepellüh
- Hernük
- Hebellük
- Pencer
- Payan
- Kocabaşı
- Çedene
- Üzerlik
- Kuşüzümi
- Paşayemişi
- ‘Eccikavığ
- Şakıldag
- Şişmilla
- Kereviz
- Gelinbarmagı
- Perpene
- Turpakâ
- Şekerem
- Göbelek
- Kazyagı
- Gömeren
- Pisot
- Teretüre

3.10. KERKÜK’TE KULLANILAN İNSAN ADLARI KISATILMIŞ HALDE

Kerkük’de kullanılan adlar sevinç için (ve)ya ağza uygun olsun (diye) böyle küçüldülür:

- Emine > Emne
- İbrahim > İbav
- Ahmed > Hemed

- Ekrem > İlav
- Bakir > Bakav
- Tefik > Tufa
- Celil > Cellev
- Cafer > Cevher
- Hüseyin > Hüske
- Halil > Hellev
- Hurşid > Hurşe
- Hadice > Hece
- Rauf > Rafa
- Rıfat > Rafav
- Reşid > Reşev
- Zubede > Zıbav (Zebav)
- Seit > Se'ev
- Şakir > Şakav
- Semin > Sime
- Şukriye > Şevke
- Süleyman > Silev
- Şehnaz > Şanaz
- Şahbaz > Şabaz
- 'Ebdissamed > Samav
- Sabriye > Sabav
- 'Eli (Ali) > 'Ellev
- 'Abdilla > 'Aboş
- 'İzeddin > 'Ezev
- Kadir > Kedev
- Kadri > Kede
- Mehdi > Miti
- Murtaza > Mirtaz
- Mıstafa > Mıçav
- Mehyeddin > Mehev
- 'Ebdilmecid > Mecev

- Mehemed > Memed
- Nazım > Nazav
- Nuri > Nuke diyerler.

3.11. KERKÜK'DE ESKİDEN KULLANILAN DİĞER GÜZEL ADLARDAN

- Ekber
- Allaverdi
- Birdene
- Hunça
- Sakı
- Semin
- Kenber
- Gözele
- Gül'izer
- Gülnaz
- Gülbahar
- Gülderen
- Merden (Merdan)
- Vali
- Yaşar
- Yeter
- Gülçin
- Gülendem
- Naringül
- Pembe
- Devlet
- Dursın
- Zeynelabidin adları idi.

3.12. TÜRKMENLERİN BAHAR ŞENLİKLERİ

3.12.1. Çerşembe Sür

Kerküklüler, Bahar günleri ulu Tanrı'nın Kerkük'e verdiği sevimli yeşil yayla ve rengârenk gül ve çiçeklerden (çiçeklere) doymak için haftada bir gün şehir dışına çıkar ve öğle yemeklerini zümrüd yeşil çayırlarda yerlerdi. Bu güne Farslardan kalma ve düğün anlamında olan “Çerşembe sür” diyilir (denir) ve dört bağ anlamında Farisice “Çarbag” “Mari Yusuf” “Gavırbagi”, “Mılla ‘Abdilla tepresi”, “Sona göli”, “Tisin Bağları” da süslü, bezenmiş halk ile dolardı. Gençler diğer yerlerde göremedikleri kızları uzaktan olsun bile görmeğe çalışırlardı, bu da çerşembe sürde olabilirdi.

Yan yandan, sevdalı yüreklerde gizlenmiş iç duygu ve sevgiler, gür ve keskin seslerle fışkırır ve çok anlamları anlatan koryatlar (hoyratlar) uzaklarda işidilirdi. Sevdalı ve yangın gençlerin iç ateşlerine bir ayna olan bu koryat ne canlı bir sözdür:

Çıhdım Kilse dağına
Bahtım dörtler bağına
Gözüm yar yerin gördi
Döndi kan çanagina

Çarşamba sürde halaylar, oyunlar, üç adım, mizreh (topaç), dengüztempe, gülle, hellüg çubug, Oyunları oynarlar. Çocuklar kagıtkuşı da uçururlardı.

Rengârenk dağınık sarı semaverler, yeşil çayırlar üstünde güneşle parlar, koru (demlik)lar da halk arasında birer çiçek gibi görülürdü. Çayı, dem alınca istikânlara boşaldırlar ve iştih ile içerler. Erkekler bir yanda ma'niler diyerlerken kızlar da şarkı söylerlerdi. “ hay havar degirmançı bestesi” beste (türkü)si ruhları okşayan seslerle değirmençiden buğda (buğday)sının çabuk dartılmasını isteyen kıza “Olmaz hatunım, olmaz” cevabına yalvarmaya katlanan ve “saçbag”, “hicil” (halhal) ve uzun hörük (örgü) saçlarını vermek istediye de ağır basan ve kızı bütün olarak elde etmek isteyen delikanlı değirmenciye karşı “Canımı verem sene” demesi ve sevdalı ruhları okşayan bu sözler ihtiyarları bile içten sarar ve ruhlar için gıda halini alırdı. Diğer toplu erkekler bir ağızdan ; “ Selevin seyyid kızına” ve diğer bir yandan sevdalı gençler ; “altun üzük, yeşil kaş sallana sallana. Çifte abalı dostım, yeri gideh seyrana” Gelen sesler arasında “Bir bölük gügerçinim harmandadı” ve “Gün gördim, güller gördim” ve beşir de “Aman

dede, can dede” ma’ni (türkü)leri arasında canlar uzun yorgunluklarını giderir, yeni ruh ve varlık ile akşamları evlerine dönerlerdi.

Kerkük baharında esnaflar da gezintilere çıkarlardı. Neccar (marangoz)lar, yemençiler (yemenici), bakallar, demirciler, saraclar, küze (testi)çiler ve diğerleri toplu toplu belli günler kır ve çayırlara gider oyunlar oynarlar eğlenirlerdi.

3.12.2. 14 Eylül Şenlik Gecesi

Kerkük’de 14 Eylül gecesi bir şenlik gecesi olur, sokklarda, damlarda çocuklar “Sayadan ilan çıhmaz kayadan” diye bağırırlar, Kerkük havaları artık soğuklaşır bundan böyle damlardan inib heyvan (eyvan) ve odalarda yatarlar bu gece ise damlardan atarak eski şerbe ve cerre (testi)leri kırarlar, damlarda, sokaklarda ateş, şefilte (meş’le) yakarlar, bu gelenek Kerküklü Türkmen hristiyanlardan gelmedir. Çünkü onlar bugün salib (haç)in bulunması bayramı yaparlar ki Melik (kral) Konstantin’in annesi, Heleni Hz. İsa’nın haçını aramak için Filistin’e adamlar göndermişler ve Filistinden İstanbul’a dek yol boyunca birbirlerini görecektepe ve dağlar başında yakınacak odun ve petrol (gaz yağı) bırakıp ve bu yakınan ateşlerle salibin bulunduğu aynı gece anlaşılsın 14 Eylül’de bulundu. Türkmen Hristiyanlar bu bayramı yaparlarken Kerküklü genç ve çocuklar da o geceyi şenlik yaparlar ve eğlenirlerdi.

3.12.3. Kerkük’de Ramazan Ve Kurban Bayramları

Kurban ve Ramazan Bayramları Kerkük’de sevinçle beklenir. Bir müddet önce giyimler ve diğer güzellik nesneleri ve şekerler, şerbetler hazırlanırdı. Çocuklar yeni giyimlerini bayramdan önce giyerlerse “Beyram istive sıçar” sözlerini alayla söyler ve çabuk soymasını isterler.

Bayram hazırlıklarını birlikte yaparlar, “dendüç” kaynatmak hangi evin “nobat” (nöbet)i ise akşamdan sokakta kurulan büyük burgul (bulgur) kazanı altına ateş verirler ve sabaha kadar komşu komşuya yardım eder; sabahleyin, pişmiş buğda (buğday) “dendüç”ünden komşuların çocuklarına dağıtıldı.

Hurmalı, şekerli, dırnahlı “külçe” , iskif, tarag dişleri, aşug ve diğer nesnelerle nakışlanır, bayramdan bir gün önce “Arafat” ve bir gün sonraya “Beyram göti” adı verirler. Arafat (arife) akşamı Büyük Musalla, “Şeyh Muhiddin” , “Mılla ‘Abdilla

tepesi”, “Eli Paşa- Şehidler” ve “Seyyid ‘Ellev” mezarlıkları ağlayan kadınlar ve Kur’an okuyan erkeklerle dolar.

Kadınlar bayram gecesı, bayram için yemekler yaparlar, Bunlar arasında “letike”(kuru kayısı) aşısı olmalıdır. Bayram sabahı erkekler namaza ve kadınlar mezarlıklara giderler. Eve dönüşlerinde sofrası salınır, birlikte yemek yilinir (yenir). Sonra rengarenk giyinilip, küçük(ler) büyüklerin ellerini, büyükler küçüklerin gözlerini öper ve bayramlaşırlar ve büyükler küçüklere bayramlık verirler ve ilk gün hükümet konağının bulunduğu karşı yaka (Korya semti)da bulunan dostlarını görmek üzere oradaki ev ve divanhanelere gidip oturanlarla görüşür ve bayramlaşırlar. İkinci gün Korya semtinden bu yakaya gelip ziyaret ederler. Taziye varsa ilk gün taziyelere giderler. Kerküklüler ağzından “Seyrana gideh” sözleri işidilir , bu da eğlence yerlerine gitmek idi.

3.12.3.1. Bayram Günleri Seyran Yerleri

Cüt hamam öğı

Mısilla’ya yakın olan açıklık ve Korya Külligi idi. Buralarda çocukların cepleri külçe kavun tohumu” kavurga” ve çevirke (çekirdek), heb nohıt dolu olur. “Sallankuç beşik”, “çarhfelek”, “göt”, “dolama”ya biner ve eğlenirlerdi. Kadın ve erkekler de bu şenliği görmeye gelir, bu eğlenceleri temaşa ederlerdi. Bu cümbüşlerde “meyter zurna” sesleriyle erkekler “halay” teperlerdi. Bu “kalabalık”lık görülmeğe değer idi. Eskiden Kerkük bayramlarında öğleden sonra at koşmaları “cırıt” (cirit) yapılarıdı. Kerkük’de bu koşma meydanına “Cırıt Meydanı” diyerler ve bu adla bir mehelle de var idi. Bu eğlenceyi yüzlerce kadın ve erkek görerdi (görürdü).

Bayramın ikinci ve üçüncü günleri Kadınlar “Danyal Peygamber”i ziyaret ederler. Camiinde uzun saatler geçirirler havlı (avlu)sında oturan kadın ve çocuklar külçe yer ve çevirke kırarlardı. Kadınlar boş olurlarken sakız çiğner ve aralarında konuşurlar. Denyel Peygamber'i ziyaret için iç kapıdan içeri girmek isteyenler kilig dara para vermeli gerekdir.

Kurban Bayramında ikinci ve üçüncü günler evlerde hayrat için, “dehye”ler (kurban) kesilir. Bu boğazlanan cönge (inek) ve koyun etleri komşu ve fakirlere dağıtılır. Kerkük bayramları gayet şen ve süslü idi.

Kerkük’de hayır diye şenlik diye mevlüt okutulur. Yazın havlılar ve damlarda, kışın ise kapalı yerlerde özel okuyucular okurlar. Evlerde okunan mevlütler uzun sürer, gecenin sonunda koryat ve maniler okunurdu.

3.13. KERKÜK’TE KAHVEHANELER, DİVANHANELER VE HANLARI

3.13.1. Kahvehaneler

Kerkük’de dinlenmek ve görüşmek için yerliler boş vakitlerini kahvehanelerde geçirirlerdi. “Cüt kehve” en çok nam kazanmışdı. Birbirine birleşik iki kahvenin birinde kültürlü tüccar, sanatkar ve büyük adamlar otururlar, günlük olayları konuşurlardı. Yanı başında diğer kahvede geceleri yapı işinde çalışanlar otururlardı, yarın yapacaklarını ve iş sahipleriyle görüşür karalaştırırlardı. Bu hal şimdi de öyledir. Sabah erkenden yine burada toplanır, kalfa (şegird), ustaların arkasına düşer işe giderler. Şehrin her mehellesinde birkaç semt kahvehaneleri de vardır. Orada geceleri yakın olanlar toplanır, Cütkahvehanede olduğu gibi buralardada “Rüstem Zal” , ”Battal Gazi” , “Teberdar” , “Fuzuli eşarı” , “Harzemin” ve kitaplığında bir nüshası bulunan “Yusuf u Züleyha” hikâyesi okunurdu.

Kahvehanelerde “mankala” , “şatranc” , “dama” , “tavlı” , “kagıt - papaz” oynarlardı. Semt kahvehaneleri Ramazan geceleri büyük eğlence yerleri olurdu, otuz gece “sini zerf” oyununda “bat” ve arkasında sükut başlar usta bir zarfları atar ve gül vurunca tambuzunu (topuzunu) siniye gayet sert vurmasından çıkan ses, oynayan ve görenlerin yüksek sesleriyle karışır ve kahkaha arasında kahvehane ziler (yüksek ses).

Ramazan geceleri sini oyunları için semtler arasında yarışlar yapıldı. Korya’dan Çay Mehellesine Zeve’dan Mısalla’ya, Bulak’tan Begler’e, Avcılardan ahir Hüseyin’e, Meydan Mahallesinden, Çukur’a ve diğer mahalleler her gece bir semtte vakit geçirirdi, bunula yetinmeyip Kerkük’ten Erbil’e ve Tavuk’a giderlerdi, Sahur vaktine dek kalırlardı. Burada bildirmesi istenen büyüklerin bulunduğu kahvelere gençler giremez utanırlardı. Kahvehanelerde acı kahve, şeker, koz hurma ve diğer nesneler verilirdi. Çubuk, nargile ve sebil (ağızlık) ile tütün içilirdi. Bir iki haşışe (haşaş) içilen kahve de vardı.

3.13.2. Divanhaneler

Divanhaneler ise bugün Nadi (kulüp)ler gibi toplantı yerleri burada kültürel, çiftçilik, tecim ve günün özel olayları, matal (masal) ve bazen de kitap okunur. Şair yeni düzmüş olduğu şiirleri veya diğer konuşmalar konuşulurdu. Fakirlere yardım, gelmeyenler aranır, hastalar sorulurdu.

Divanhane sahipleri bilginli, cömert ve büyük sayılan yerlilerdi. Şehre gelen gariblere (yabancılar) yemek verir ve yolcu çevirirlerdi (alıkoyarlardı). Cömerdlik yolunda nam kazanmağa çalışırlardı. İhtiyarlardan işitdiğim bu (şu) sözler büyük anlam anlatmaktadır: Kadı Abdülkadir Efendi divanhanesinde otururken bir iki meşhur ırgat ustaları içeri girmiş, selam vermişlerdi. Bunlar divanhanenin planını görmek için amcazadesi Derviş Efendi tarafından gönderildiklerini anlatınca Abdülkadir Efendi, Oğlum, gidin Derviş Efendi'ye söyleyiniz o benim divanhanemin ölçüsünü almasın. O benim sinimin ölçüsünü alsın demişdi.

Meşhur müverrih Mahmud Alusi “Kitab neşveti şumul fi sefer ila İstanbul” adlı kitabında Kerkük’de misafirperverlikden edeb ve belagat lisaniyla konuşmuş. Demiştir ki Altunköprüde Kerkük Valisi Ali Paşa’nın oğlu Abdurrahman Bey bizi ziyaret etti. Vali babasının selamını ulaştırdı. Beraberinde bulunan Neftçizade Ömer Bey behemehal Kerkük’de misafiri olacağımızı istedi. İlhamına (ısrar) karşı itizar diledim. Eski naib Abdülkadir Efendinin elçisini gördü ona söz verdiğimi anladı. Artık itizarı (özü) kabul etti.

Kerkük yanar ateş ve petrol kuyularına ulaştık ve Kerkük çayını atladık. Sadık ve sevgili Abdülkadir Efendi’nin evine ulaştık. Zaten o bizi uzaklardan karşılamış, yolcular arasında bizi bulmuştu. Abdülgani Efendi’nin adamı geldi evlerinde konmamı istedi. Özür diledim. Yanıma kendisi geldi itab (sitem) etti. Gidişde evinde konacağıma söz vermişdim. Gece gündüz bizi ziyaret edenler çoğaldı. Bu da Kerkük büyüklerinin ve bilginlerinin Bağdahlılara karşı özel durumları ve Kerküklülerin asaletlerindendi. Alusi Kerkük Evkaf memuru “ Süleyman efendi Müftü”nün davetini vasf ediyor. Onu İbrahim alyhisselam efendimize benzediyor. Altun ve gümüş tabaklarda özel ve tatlı yemeklerden konuşmuşdur.

Divanhane sahipleri kabul edeceği büyük ölçüde yolculara has olan hayvanlarına da yem verir, bayındıracak (barındıracak) tavla (ahır)ları da vardı. Ramazan otuz gün divanhanede iftar ederler ve gece teraviha namazı cemaatle kılınırdı. Her divanhane

sahibinin özel imam işini göreni vardı. Gedikzade merhum Baki Ağa bir bayram karşı yaka Korya’da 63 divanhaneye gitdiğini topladığı şekerden bilmiş, olduğunu bana söylemişti.

3.13.3. Hanlar

Kerkük’de zamanda otel yokdu. Şehre gelen yolcular bilginli ve tanınmış olan divanhanelerde konarlar, diğerleri de hanlarda yatarlardı. Kerkük hanları o zamanın isteklerine (ihtiyaçlarına) elverişli yapılmışdı. Üst katdaki odalar yatak için, alt kat ise hayvanlara tavla ve yüklere anbar idi. Hanların adı bunlar (şunlar)dı:

- Kadı Hanı
- Hurma Hanı
- Belediye Hanı
- Gümrük Hanı
- Esat Beg Hanı
- Gülbanı Hanı
- Çukur Han
- Gavırlar Hanı
- Nasıh Beg Hanı
- Abdullah Mıslavı Hanı
- Hemdi Beg Hanı
- Taha Beg Hanı
- Dede Hemdi Hanı
- Şeyhler Hasan Hanı
- Evkaf Hanı
- Hacı Sıdık Oteli
- Sadık Sarraf Hanı
- Seyyid Ömer Hanı
- Korya Hanı

3.14. YAĞMUR DUALARI

Bahalı(lı)k Kerküklülerin gözlerini kırmışdı . Yağmuru az yıllarda Allah'a yalvarır ve bu çeşit yağmur duaları yaparlardı.

Yağmur duaları ayrı ayrı çeşitlerle yapılır. İhtiyaç büyük olunca memleket hep iştirak eder. Üç gün ahali oruç olur son gün pazar kapanır, hep şehir dışında belli yerde toplanırlar, kurbanlar kesilir, büyük kazanlar kurulup “yağmur aş” yapılır. Dua merasimi iki rekat namaz kılınır. İmam vazifesi gören müftü veyahut Kadı, cübbesini ters giyer ve cemaat hep baş açık namaz kılarlar. Namazdan sonra imam dua edip etrafında binlerce halk “Amin” diye seslenir. Sonra da oruçlarını “yağmur aş” denilen aşla iftar ederlerdi ve herkes 100 hurda (ufak) taş toplayıp ve her taş üzerine (insanların bütün ümitlerini yetirdikten sonra yağmru indiren ve rahmetini yayın o'dur. Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamda lâıyk olan o'dur) Ayet-i kerimeyi okur ve ark suyuna atar. Akşama yakın salavatla eve dönerlerdi. 1952'de yapılan son yağmur duasıydı.

3.14.1. Köse Geldi: Ulu Tanrıya karşı küçükleme yoluyla dilektir. Yüzünü karalar (karartır), keçi derisi giyer, başına boynuz bırakır (takar) ve boynuna “kankavır” (çingirak) takar. Etrafını gençler alır, salavat ve dualar arasında gece, mehelleleri gezerler ev kapılarını çalar ve hep birlikte şu tekerlemeyi okurlardı:

Alla bir yağış ele
Dam divarı yaş ele

Paşa oğlu geçende
Kondırasın yaş ele

Açın anbar azgını
Verin yağış payını

Vereni hatun ossın
Vermiyen ketir ossın

Artık kapısına ulaşan “köse geldi”ye kapı açılır, para yemek, yağ, pirinç, bulgur ve diğer nesnelerden verilir. Açılmayan kapıyı döğerler: “Köse geldi, kapımı kırdı”

diyerlerdi. Açılan kapıdan yahut damlardan bol bol sular kösenin başına dökülür ve hep dua ederlerdi.

Toplanan eşya bazen çok olur hayvan sırtında taşınırdı, ikinci gün mahallede büyük kazan kurulur, toplanan nesnelerden “yağış aş” yapılır ve yoldan geçenler bu aştan tadar ve dualar ederlerdi. Yağmuru az böyle günlerde birçok camilerde, tekkelerde ve diğer su bulunan yerlerde genç ve ihtiyarlar biri diğerini kaldırıp giysileriyle suya atarlar ve kimse darılmaz, gülünçler arasında Allah’a yalvararak dua ederlerdi.

3.14.2. Çemçe Kız: 7 - 10 yaşlarında çocuklar gece veya gündüz öz mehellelerinde iki ağacı haç gibi birbirine bağlayıp ve elbise giydirerek kapı kapı gezdirirler. “çemçe kız”ı kaldıran (taşıyan) çocuk yüzünü kara yapar ev sahipleri ekmek, un, hurma ve bazen para verirler ve bir tas veyahut bir satıl (kova) dolusu su “çemçe kız”ın ve bazen çocukların üzerine serperler. Gülünç (gülüşmeler) ve dualar arasında bu çocuk toplumu diğer kapıya yüzleşirler. Dolaşmalarında bu “çemçe şarkısı”nı da söylerler:

Çemçe kızım aş ister
Allah'dan yağış ister

Açın anbar ağzını
Verin yağış payını

Vereni hatun ossın
Vermiyen ketir ossın

İkinci gün çocuklar tarafından toplanan para ve diğer nesnelerden mehellede bir kazan kurup aş ederler. “Yağış aş”ndan yolcular tadar ve dua ederlerdi.

Küçük yaşında çocuklar ise gündüzün toplu halde ve önlerinde, birisinin elinde küçük bir “çemçe kız” tutup sokaklarında öz kapılarını dolaşır (Kendi mahallelerindeki kapıları) dolaşır ve birlikte şu tekerlemeyi söylerler:

Alla bir yağış ele
Dam divarı yaş ele

Paşa kızı geçende
Kondırasın yaş ele

Ve tekrar ederler. Komşu ve yakınlar kendi çocuklarını güzelce karşılar ve onlara şeker ve külçe ve diğer yemekler verirlerdi.

3.15. KERKÜK'TE EĞİTİM

3.15.1. Cami Tahsili Ve Medreseler

Kerkük şehri eski çağlarında Allahlar şehri, krallar payitahtı, medeniyet ocağı idi. Öyle bir şehirden ilim, irfan, kültür ışığı çevrimine saçmış; bölgesini aydınlatmışdı. İslam çağında özel yeri ve namı vardı. Irak'ın şimalinde Musul, Erbil ve Kerkük şehirleri belli ve kültürel şehirlerdi. Kerkük şehri-i zor bölgesinin kültür merkezi idi, çok okulu ve pek çok bilginleri eli altında binlerce öğrenciler ders almış ve yetişmişlerdi. Hristiyanlığın yayılışında kiliseler, sonra İslamiyetin girişinde cami, mescit ve tekkeler dini ibadet yerleri olduğu gibi birer medrese idi. Meryem Ana medrese idi. Arkasıya, diğer medreseler kurulmuş, kültür ve bilgi ışıkları burada saçmağa başlamışdı.

Kerkük'de bilgi ocakları ikiye ayrılırdı:

A. İlkokul:

B. Hep cami ve mescitlerde kurulmuşdu. Kerkük'ün birçok mehellelerinde evlerde kadınlar bu işi görerlerdi. Komşu ve mehelle çocukları onun evine gelib öğrenirlerid. İlk öğrenim için şu dersler okunurdu: Kur'an-ı Kerim, Hz. Ali'nin 100 kelimesi ve tercümesi, mevlid-i nebevi-i şerif, Ahmediyye kitabı, Muhammediyye kitabı, Mahmudiye kitabı, Siyeri Nebi, Siyer-i Veysi, Tuhfe-i Vehbi, İlmihal, Küçük İnşa, Büyük İnşa, Gül Deste Hazine-i mekatib, Gülistan, Hafız-ı Şirazi, Burma (Muhtelif hat ve mektubler birbirine yapışdırılmış ve burulmuş), meşk, hüsni hat ve diğer Türkçe kitaplar okunurdu. Ana baba çocuklarını mollaya götürürlerken: "Mılla Efendi oğlımızı sene teslim ediriğ. Terbiye ve edeb için eti size sümigi bize" diyerler ve çocuğun okumasını gözlerlerdi. Molanın birkaç kalfsı yani ilerlemiş öğrenciler vardı. Bunlardan her biri birkaç yeni öğrenciyi öğretirdi. Öğrenciler birer minder üzerinde oturur önünde bir küçük çekmece sandığı ve çekmecedeki "divit, kamış kalemler, mürekkep kurudan"ı ve daima üzerinde Kur'an-ı Kerim bırakılan bir rahlesi vardı.

İslam için dünya ve ahiret düsturu olan Kur'an-ı Kerim okuyup bitiren çocuklar için özel hatme töreni yapılırdı. Birkaç gün önce hazırlıklar ve arkasıya hatme günü öğrenciler rengarenk yeni ve güzel giysilerini giyer, Molla tüklü moruz postu üzerinde oturur, hetim eden öğrenci Mollanın önünde ve elinde Kur'an-ı Kerim Al-i İmran suresinde yedinci ayet "Hetme Allah..." okuyunca birisi çocuğun borkünü başından kapar, anasına götürür, muştuluk alırdı. Salavat başlar ve hetme töreni yapılırdı. Önde "def elem", Kur'an-ı Kerim ve arkasınca hetim eden çocuk sağ ve solunda iki arkadaşı ve diğer çocuklar dorutır dizilip camiden eve yüzleşirler, kehelfelerden biri şu hetme duasını okur ve çocuklar "amin" derler.

İlahi, Ya ilahi, Ya ilahi , amin

Ki sensin padişahlar padişahı, amin

Havada kuşların nutku hakkıyçin, amin

Dahi ol kabenin köyü hakkıyçin, amin

Helil'e verdiği kurban hakkıyçin, amin

Hem ol Adem, Safiyullah hakkıyçin, amin

İlahi Ahmed-i Muhtar hakkıyçin, amin

Hem ol Musa Kelim hakkıyçin, amin

Dahi Kur'an ve Tevratın hakkıyçin, amin

Dahi İncil ve Zeburun hakkıyçin, amin

Hem İbrahim Hlilullah hakkıyçin, amin

Hem İsmail Debihullah hakkıyçin, amin

Hem ol Yakub-ı Kenan hakkıyçin, amin

Dahi Yusuf cemali kevun hakkıyçin, amin

Hem ol Eyyub Sabır hürmetiyçin, amin

İlahi Ayaetel Kursi hakkıyçin İlahi İsm-i Azam hürmeti için, amin

İlahi Arş-ı Azam hürmeti için, amin

İlahi ol nebiler hürmeti için İlahi ol veliler hürmeti için, amin

Dahi aşıkların aşkı için, amin

Dahi sadıkların sıdkı için, amin

İlahi levhi kürsi hürmeti için, amin

Zemin ve asman hürmeti için, amin

İlahi Sure-i Meryem hakkıyçin, amin

İlahi sure-i Taha hakkıyçin, amin

İlahi sure-i Yasin hakkıyçin, amin

Seherde ağlayanlar hürmetiyçin, amin

Şafakta yalvaranlar hürmetiyçin, amin

İlahi Tur-ı Sina hürmetiyçin, amin

Dahi Geşti-i Nuh'un hürmetiyçin, amin

Muhammed mu'cizatı hürmetiyçin, amin

İlahi haşr u neşrin hürmetiyçin, amin

Sırat-ı Müstakimin hürmetiyçin, amin

İlahi kebş-i İsmail hakkıyçin, amin

İlahi nar-ı nemrud hakkıyçin, amin

İlahi Adem Havva hakkıyçin, amin

İlahi Hazreti Musa hakkıyçin, amin

İlahi hazreti İsa hakkıyçin, amin

İlahi hazreti Cibril hakkıyçin, amin

Dahi Davud ve Salih hakkıyçin, amin

İlahi Hz. Nuh'ın hakkıyçin, amin

İlahi cennetil me'va hakkıyçin, amin

İlahi cennetil Firdevs hakkıyçin, amin

Velilerin hakkıyçin ya ilahi, amin

Nebilerin hakkıyçin ya ilahi, amin

İlahi ol Muhammed hakkıyçin, amin

Ol şafaat kanı Ahmedi hakkıyçin, amin

Göz yaşı hakkıyçin aşıkların, amin

Bağrı başı hakkıyçin sadıkların, amin

Biz günahkar asi mücrim kulları, amin

Yarlıgagil kim günahlardan beri, amin

Sana layık kullar ile hem dem et, amin

Ehl-i derdin sohbetine mehrim et, amin

Affedib isyanımız kıl rahmeti, amin

Ol Habibin yüzü suyu hürmeti, amin

Bu tören (alay) eve ulaşır. Kapıda ve havalide “helhele” (zılgıt)ler verilir. Şeker, şerbetler sunulur Kur’an okurlar . Baba varlı (varlıklı) ise öğle yemeği verir ana baba kutlanırdı.

Çocuklar hetmedinceye kadar mollalarına birçok hediyeler sunarlardı. Bu da Mollanın isteği ile olurdu. Çocuk Kur’an okurken, Molla ayetlere göre sözler düzer ve hediye isterdi. “hemze elif, uzun elif”, Mollanın yerine dörine bir lengeri helva, “tasın mas ya İmam Abbas” Bu ilk başlangıçda çocuk Kur’an’da “İnnehu kane tevvaben” ayet-i şerifesine ulaşip okuyunca Molla “Bir kere tavığ savaba” diyer, öğrenci bir tavuk veya para hediye getirirdi. Çocuk “Ke asfin me’kul” diye okuyunca Molla “Geti bir çenge pul” çocuk para verir. Çocuk “Ve yemne’un el maun” deyince , Molla “Geti bir kelip sabın” Sabun aparır. Çocuk “emhilhum ruveyda” deyince Molla Paşa kızı saraydan, bir cüt babbuç paraydan, geli gider bir aydan , babıcın teki aydan”. Bu söz üzerine Molla’nın karısı için ayakkabı alınır. Çocuk “elem tere” der, Molla “Geti para , getirmesev üziv kere” para verirdi.

Merhum Molla Sabır Efendi bu şairdeki latifeleri yazmıştır: Bir öğrenci bir harf söyleyince ona karşılık diğeri bit latife (tekerleme) söyler .

ELİF : Allah aşkına

BE : Belava düşesen

TE : Tabutıv kaldırım

SE : Savhavı yahım

CİM : Cigeriv çıhardım

HA : Helvevi paylıyım

HI : Öli heberiv getirim

DAL - Zal : Bir kaşug bal, Sebbeh ye ahşam geber.

Bu latife tekerleme diğer şekilde de olurdu:

Çocuklar birlikde “elif - ekmek, be- biber, te- tütün, se- sumbak, cim- ciger, ha-helve, Hı- heber, dal , zal- bir kaşug bal, sebbeh ye ahşam geber, diyerlerdi.

Burada bildirilmesini istediğim Kerkük’de görmelerin’in okumalarıdır. Bu uğurda merhum büyük hafız Molla Muhammed Efendi’nin çok hizmetleri (hizmet) var idi. Merhum Molla Muhammed ilmi ve zekasıyla meşhurdu. Kerkük’ün çok belki de

zamanındaki hep göremler eli altında Kur'an, hadis ve diğer bilgileri okumuşlardı, şehirde hürmet edilen özel bir yeri vardı. Hacı Ali Kırdar Allah'ın rahmetine kavuşurken vasiyeti arasında Molla Muhammed Efendi'nin mezarı kendi mezarı yanında olmasını istemişti. Halefi aziz arkadaşımız merhum Molla Sabır Efendi kıymetli babasına tedrisde yardım ederdi ve özel olarak ilm-i tecvid okuturdu. Göremler yurtdaşlarına pek çok hizmetleri vardır. Kur'an okuyanları, hetme edenleri, taziyelerde okuyan, mevlütleri başaran, eğlence ve toylarda bile güzel sesleriyle dinleyicileri şenlendiren göremlerdir.

1952'de Kerkük'deki Göremler şunlardı:

Molla İbrahim Muhammed
Molla Cafer Efendi
Molla Tevfik Ahmed
Molla Nureddin Hurşid
Molla Necim Faris
Molla Sait İsmail
Molla Muhammed Hasan Kadir
Molla Abdurrahman Hacı Ali
Molla Ali Muhammed
Molla Abbud Meded
Molla Cuma Zeynel
Molla Salih Muhammed Emin
Molla Muhammed Fethullah
Molla Musa

Yukarıda bilgi ocaklarının ikiye ayrıldığını ve ilk okuldan konuştuk. Yüksek öğretim ise özel bilginler nezdinde okunurdu. Dersler ise,

İlm-i Sarf
İlm-i Nahv
İlm-i mantık
İlm-i Hikmet
İlm-i Bedi

İlm-i Beyan
İlm-i Meani
İlm-i Kelam
İlm-i Aruz
İlm-i Hadis
İlm-i Heyet
İlm-i Hisab
Usul-i Hadis
Fuzuli Divanının Şerhi

Ve diğer divanlar ve kitaplar okunurdu. Bu dersleri birkaç bilgili molla verirdi. Herkesin kendisine has ihtisası var idi. Bu yüksek öğretimi bitirene “icaze-i ilmiye” verilirdi ve icaza alan on iki ilim tanınırdı, bu gibi icazesi olanlar Müderris, vaiz, hatip, kadı, müftü ve diğer yüksek vazifeleri işgal ederlerdi. Kerkük’de Şeyh Abdurrahman Ettalabani ve Şeyh Ali Ettalabani zevatın icazeleri çok muteber idi. İcaze özel törenle verilirdi, davette bulunulur, Kur’an-ı Kerim okunur. Peygamber Efendimizin medhiyeleri, berdiyye kasidesi, makam ve tenzile okunduktan sonra icaze veren Molla ortada oturur, öğrenci önde, birbiri arkasınca kendisine mollasına ve onun mollasına icaze verenleri sayar, ta hazreti Muhammed Aleyhisselama ulaştırır ve sana icaze verdim deyip imzaladığı şهادetnameyi kendisine uzatırdı. Salavatlar okunur ve şerbetler içirilir, şeker dağıtılır. Son olarak Kur’an-ı Kerim okunur ve tören sona ererdi.

Kerkük’de medreseler çok idi. Bu medreselerde öğrenciler yemek ve yatmak temin edilirdi. Bu medreselere çok gelirli vakflar bırakılmış olduğunu evkaf defterlerinden anlaşılmaktadır. Geliri yerinde kullanılmadığından ihtiyaçları ödemezdi. Öğrenciler sıraya tuttarak her akşam biri, mehelledeki evlere gidip kapıdan “fakı” geldiğini sesle söyler, onlara ekmek, aş ve diğer nesneler ve bazen para da verirlerdi. “Kerkük’de İlmi Medreseler” adlı kitabımızda medreselerin kuruluşlarını, ders veren bilginlerini ve diğer ilgili konuları içine almışız. Burada Kerkük’deki özel medreseleri ve onlarla ilgili bazı bilgileri bildireceğiz:

3.15.1.1. Şah Gazi Medresesi

Meryem Ana Kilisesi ile beraber kurulmuş Kerkük’de ilk hristiyan medresesi idi. Kilisenin ilk binası birinci yüzyıl miladide olabilir. Sonraları tecdid ve tamir edilmiştir. İslam çağında kilise camiye dönderilmiş, her cami bir medrese olduğundan burada İslam dini şeraiti ve Kur’an okunmakda idi. Medrese diye 1067 hicride, Kerkük Valisi “ Şah Gazi Şahsuvar tarafından yapılmış artık bu adla şimdi de bilinmekdedir.

3.15.1.2. Saray Medresesi

Şimdiki Hanka Caminin bir kısmı bu medresenin yeri idi. İlk yapılışı 1049 H. 'de Vali Mehmet Paşa yaptırmışdı.

3.15.1.3. Meydan Medresesi

Vali Kerküklü Hasan Paşa Firari (Kesici) tarafından 1113 H yılında kurulmuştur, şimdiye kadar Hasan Pakiz adıyla tanınmaktadır. Sonraları 1205 H.'de Ferhad Zade Hacı Mahmut Hal tarafından binası yenileştirilmiştir.

3.15.1.4. Eyyubi Ahmet Paşa Medresesi

Kerkük Valisi Ahmet Paşa tarafından (1127-1136H)'de bina edilmişdi. Son çağlarda vakfiyesi ve tedrisi Sahrani evladları elinde olduğundan Sahrani Medresesi diye tanınmıştır.

3.15.1.5. Gavsıyye Medresesi

Helvacılar Çarşısında Hacı Mehmet Gavs Efendi 1173 H.'de bina ettirmiştir.

3.15.1.6. Hacı Ahmet Medresesi

1223 H.'de bina edilmiş. 1301 H.'de tecdid edilmiştir.

3.15.1.7. Müslim Medresesi

Müslim Cami ile birlikde 1256 H.'de Neftçizade Kaymakam Ahmet Bey tarafından bina edilmiştir.

3.15.1.8. Tokatlı Medresesi

1299 H.'de Uçuşluzade Hacı Salih bin Molla Abdurrahman tarafından son tecdidi yapılmıştır.

Kerkük resmi medreseleri hakkında muhterem üstad Muhammed Efendi Güldan bir kitap hazırlamıştır. Basılırsa çok kıymetli olacaktır.

Kerkük’de Basın ve Basım başlıklı yazı 141 - 146 sayfaları arasında olup folkloru doğrudan ilgilendirmemektedir.

Kültür konusuyla ilgili birçok konular da vardır. Bu kitap için Kerkük manilerini toplamışdım. Son günlerde Avukat Ata Terzibaşı yayımladığı “Kerkük Havalar”ı adlı kitabıyla kendi topladığı Kerkük manilerini sunmuş ve artık toplamış olduğum manileri buraya geçmeğe lüzum kalmadı.

Atalarsözleri konusu ise yirmi yılda Kerkük’de topladığım bu vecizelere Telafer, Erbil Altunköprü, Dakuk, Tazehurmatı, Tuzhurmatı, Beyat köyleri, Kifri, Kızılrat, Mendeli, Hanekin ve diğer kasaba ve köylerdeki Türkmenler ağzından topladıklarımı da üzerine bırakıp 1800 sayı atalarsözünü 98 sayfa arasına alan “Irak Türkmenleri Ağzında Atalar Sözü” adlı eserimiz Tışrin (Ekim) 1961’de basılmıştır. Öylece Irak’da ilk olarak atalarsözünü toplayıp basdıran bendeleridir.

Bir asır önce Kerküklü büyük şairimiz merhum Abdullah Safi Efendi Atalarsözünün ilk toplayanı sayılır. Merhum, bir “Emsile Kitabı” izahatla hazırlamış olduğunu “Irak Türkmenleri Ağzında Atalar Sözü” Kitabımızın ön sözünde yazmış ve kaybolduğunu bildirmişdik.

Kerkük hoyratları ise birçok münevverler tarafından toplanmış ve birkaç çeşidi basılmıştır. Burada işaret etmek istediğim nokta büyük hafız Molla Muhammed Oğlu Merhum Molla Sabır Efendi’nin bu uğurda sarf etmiş olduğu gayretlerdir. Merhum Topladığı binlerce hoyrattan “elif ve be” harflerinin bir kısmını üç cüz’ kitaba yerleştirib hayatda iken basdırmıştır. Bendelerine emanet olarak bıraktığı eserleri arasında binden fazla hoyratlar da bulunmaktadır. Basılması en önemli işlerimden ise de muvaffakiyet Allah’dan beklenir.

3.16. KERKÜK’TE EKONOMİ

Daha un makineleri olmadığı çağda Kerkük’de özel değirmenler ile buğday ve arpa tartılırdı. Bunlara su değirmeni diyerlerdi. Osmanlı zamanında köyünde benzerini

görmeyen bir Türk askeri Kerkük’de bu değirmenleri görünce bu nasıl memleket, su kaçar taş dolanır, yaprak yaprak un atar. Söylemiştir. Şehrin muhtelif çevresinde bulunan değirmenlerin bir minaresi vardı. Dışarıda şiddetle “nav” a anan su , ağacından yapılan top ve topa eklenen pervaneleri dolandırır ve dolayısıyla demir şiş döner ve dönmesiyle yukarıda değirmen taşı döner ve un dartar. İsmi geçen şeyin ucu alt taş ötesine geçmiş “ayağ”ın ortasında bulunan ve polatdan (çelik) yapılan “muhre”nin ötesinden geçer ve üst taşın ortasına geçen “balta” da yerleşir. Dolanınca üst taş da dolandırır (döndürür) ve iki taş arasına düşen buğday dartılır. Zamanında dartmaya karşılık dartılan nesneden alırlardı. Buğday ve arpa çarşıda pahalı olsaydı dartılan buğdayın %5’ini ve ucuz olsaydı, %20’sini alırlardı. Kerkük değirmenlerinin adlarını merhum Molla Sabır Efendi şu şekilde tesbit etmiştir. (Orta Değirmen, Mikail Oğlu değirmeni, Ölüler Değirmeni, Yahudular Değirmeni, Cinniler Sakin Degirman, Sakka Ahmed Değirmeni, Gelen Değirmeni, Eşekçi Değirmeni, Şahbenfer Değirmeni, Hızır Zende Değirmeni, Gavur Degirmeni, Şihan Değirmeni, Cift Değirmeni, Handak Değirmeni, Neftçi Zadelers Değirmeni, Peygamber Değirmeni, Tisin Değirmeni, Küçük Degirman, Büyük Karabaş, Köşklü Degirmen Küçük, Büyük Mulla Kasım, Canib Degirmeni, Kabalice Değirmeni, Cibrail Değirmeni, Mazı Değirmeni, Dervişe Kuta, Silav Değirmeni, Ömer Paşa Değirmeni, Tendürelî Değirmen, Zeynel Hindile Değirmeni, Zeytunli Değirmeni, Kırmızı Değirmen, Receb Değirmeni, Hacı Bekir Değirmeni. Bu 36 değirmenin Kerkük gibi bir şehirde bulunması buradaki yaşayış tarzının yüksekliğine bir delil olabilir.

“Burgıl” (bulgur) “döğme” , “yarma” ve diğer kış zahiresi hazırlamak için pişmiş buğdayı döğmek için kullanılan “dink” Türkmenlerin fikri düşüncelerindeki bulma (icad) kabiliyetini gösteren bir delildir. Zamanında bir ihtira’ (icad) sayılan “dink” yerden bir buçuk metre yüksekliğinde, daire şeklinde bir “sekü” üzeri mermer taşla döşenmiş ve ortasında amudi (dikey) dikilmiş demir üzerine ufuki (yatay) bir kaba ağaç “direk” ve bu direğin kısa ucu değirmen taşı şeklinde ve tegere benzer. Bir taş amudi olarak tesbit edilmiş (saplanmış) ve direğin diğer ucu bir katır sırtına bağlanmışdır. Katır sekünün etrafında dolanınca bu ağır teger taş da sekünün üzerinde dolanır ve tesadüf ettiği buğdayı döğer. Kerkük’de azından on sayı dink bulunmaktaydı.

3.16.1. Kerkük'te Tutum (Ekonomi) Durumu

- Neft (petrol) Baba gurur ve neft hikayesi: Çıkarılması, kullanılması, mikdarı Neft hakkında 1196 H tarihli ferman.
- Kerkük suyu: Hassa çayı, arhlar su ağası ve su tavzi takları . Kehrizler, bahalılıklar, toprak , bitki, sürü, 955 H – 1548 M tarihli kaunun fermanı.

3.16.1.1. Kerkük'te Neft (Petrol)

Kara altun dediğimiz neft Kerkük'ün kuzey-batısında ve kaleden 7 km uzak “Baba gurur” adıyla tanınan mevkide çok eski çağlardan beri yer yüzüne fışkırdığından dolayı insanlar tarafından tanınmış ve kullanılmışdır. Buraya yazdığım bu yazıyı daha basılmamış “Kerkük’de Neft” adlı mufassal kitabımızdan aldık. Petrol beşerle beraber yer yüzünde bulunduğu söyleyenler vardır.

Nuh (a.s) meşhur tufanında bindiği sefine (gemi)nin yapışında “zift” kullandığı gibi Musa (a.s)ın anası da Nil nehrine atdığı sandığı ziftlemişdi. Milaeden 220 yıl önce Çin imparatorlarından biri tuz bulmak için her yanda kazdırdığı kuyuların birkaçında neft bulunmuşdu. Eskiler yanında ilim, fen ve sanatta tanınan “Büyük Bilinyus” Tarih-i Tabii kitabında Babililerin neft maddesini yollarda döşeme ve düzeltme işlerinde kullandıklarını bildirmektedir. Nitekim “Ahdi’l-Kadim”de Danyal Peygamber’in esfarında yanar kaynakların Babil diyarında bulunduğu işaret etmektedir. Nebuhad nassar, Danyal Peygambere darılırken iki arkadaşlarıyla birlikte Baba Gurgur yanar ateşine atıldığını söylenmektedir. Milattan 68 yıl önce Roma Bahriyesinin (lokolus) kıyadesinde fırat sahilinde, (simisat) şehrine akın yaparlarken bu küçük şehir kutlu Roma donanmasına karşı, sahil su yüzünü nefetle doldurub ateş yakmışlar, dolayısıyla gemiler sahile olaşmamış dönmeye baş vurmuşdur. Sircan Melik’in İran tarihinde büyük İskender şerefine Kerkük’de yapılan şenlikler arasında geceleyin Baba Gurgur’dan şehre dek yol neftlenmiş ve yakılmışdır. Kerkük’de neft(in) eskiden beri kullanıldığı belidir. Ev konusunda geçen “balla”, sonra fitilli lamba ve fanus (fener)

ile evlerimiz aydınlandı. Kerkük petrolü önceleri ellerinde bulunan neftçi ailesi Osmanlı devrinde de yine kendilerine bırakılmışdı. Bu hususda 1049 H 'de bir ferman ve 1196 H. 'de ikinci ferman verilmişdir. Bu son fermanda diyor ki Kerkük Kadısına ve Kerkük Mütesellimine Neftçizade’lerden İsmail ve Hüseyin Ağalar Sedde-i Saadetime arz-ı hal edip Ba- berat-ı alişan kadimu’l-eyyamdan berü tasarruf ve intifa edegeldikleri

Kerkük sancağında vaki' Baba Gurgur нефти ma'deninden ahariyin alakası olmayıp kimsene tarafından dahl ve taarruz olunmak icab etmez iken bazı kimseneler tarafında dahl (karışmak) ve taarruz edildiğın bildirüp keyfiyet, Divan-ı Humayününden sual olundukda Kerkük sancağında vaki Baba Gurgur нефти ma'deninin Neftçizde'lere ihsan olup şarkan Edhem Çayı - Kerkük'de Hassa Çayı- kastedilmektedir ve kıblesi mezkur çaydan tarık-i gibrayı katederek Behlül çıkılma varınca ve garben Behlül çıkıldan Kızlar Mezrasını katederek Mera Deresine varınca ve cenub şimalisi Mer deresinden Saib'e dağı ve Musul sınırına kadar kimsenin dahl ve taarruz eylememesi indet'tevakku' sabit olup o suretle 1049 senesi Muharremu'l- haramının evailinde ferman-ı alışan ısdar olunduğu bildirilüp siz ki kadı ve mütesellimi muma ileyhimsiz malum ola ki işbu ferman-ı alışanım vasıl olıcak ol vechile mezkur нефти madeninin tasarrufuna ve sınırına Neftçizade'lerden gayrı ahirin dahl ve taarruz def' olunmak ferman-ı alışanım olduğunu bilip mucibince amel idesiz. Evasıt-ı Rah 1196(1) Kerkük'de нефти çıkardılması ve satışı bu şekilde olurdu. Musul Salnameleri, çıkan нефтин senevi (yıllık) miktarını 100.000 kaya göstermektedir. İki üç metre derinlikte kuyularda нефти su ile sızar ve yüzünde toplanır. Büyük bir parça eski(bez) ile toplanan нефти toparlar ve bezi bir dışta sıkırlar ve sonra hayvan sırtında mahmele takılan cerrelerle şehre getirirlerdi ve bazen tulumlarla taşınırdı. Hesap bakımından ise her sehme "gün" / "gön" ve bir taksim kıyas olmak için 120 gün bir ay itibar olunmuş ve Leylan cerresi bir ayar kabul olunmuşdu. Bu cerre dört galon kadar нефти alırdı. Yaz gününde 15 cerre (testi) ayda $15 \times 120 = 1800$ cerre –ayar- toplanır kışda ise günde 25 cerre , ayda $25 \times 120 = 3000$ cerre ayar toplanırdı. Sebebi kışın satışı çok olurdu. Hükümet ise "resm-i saray" diye sümünini (1/8) vergi alırdı.. Neftden gelir her üç ayda bir paylanırdı (paylaştırılırdı). Kara нефтин tasfiyesi için özel ocaklarda gülub çıkarıldığı gibi tasfiye edilirdi. Irak нефти şirketinin çalışması ile 14 Kasım 1927 'de birinci kuyudan fışkıran нефти, dereleri doldurmuşdu. Neftçi ailesi eskisi gibi kuyularından 1943 M. yılına dek нефти çıkarırlardı. Terk edildi ve 1948'de bir daha çıkarmasına başlandı ve son olarak terk edildi.

(1) Kerkük'deki Neft Madenine Dair, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri, (967-1200), Devlet Matbaası , İstanbul 1931 M.

3.16.1.2. Su

Kerkük'ün, çiftçiliğe elverişli münbit toprağı var ise de Hassa çayı zamanında bol su taşır ve Kerkük'ün yakın yukarısında ikiye ayrılıp biri bugünkü asıl mecrasında akar, ikincisi şehrin şarkından Kırmızı Kilise ile mezarlık arasından geçer, şehri şark (doğu)dan abluka edip aşağıda bir daha birleşir, savaşlarda şehri baskınlardan korurdu. Bir de çok münbit toprağını sular, buğday, arpa ve diğer bitkiler yetiştirdiği gibi büyük bağ ve bahçeleri de yaşadırdı.

Huriler çağında bu bölgede zeytin bahçeleri bulunub zeytin yağıyla alış veriş etdikleri, Kerkük'de elde edilen yazı tablolarından anlaşılmıştır. Yine bu yazı tablolarından anlıyoruz ki bu bölge büyük ölçüde buğday ve arpa vermekde idi. Bu ülkede diğer Huri ülkelerinde olduğu gibi toprak satılmazdı. Yerliler buna bir çare bulub satmak istedikleri kimseyi kendilerine evlat yaparlar sonra toprağı ona beleş (ücretsiz) verer, o ise karşılık olarak bir mikdar para verirdi. Bu, şahitler önünde yazılırdı.

Çağ geçdikce sular azalıyor son olarak artık Hassa çayı akmaktan duruyor. O cennet bakışlı (görünümlü) bahçeler yok oluyor, altın toprak ise yalnız gökden inen suya bağlanıyor, yağmur artınca hayır hayrat artar; azalınca kıtlık olurdu. Kerkük'ün ara sıra yağmur muaddel (ortalama)i 760mm olduğu gibi muaddel 1916 - 1917 yılında 280mm kadar az bir seviyeye ulaşmıştır. Artık şehre akan yalnız ince su arkları idi. Bu arıklar: Korya arhı, Tisin arhı, Bılava arhı Zive arhı idi. Bu arırlar suyu yalnız şehir ve çevresindeki bahçeleri sulamaya yeterdi. Su azlığından bahçesi olanlar arasında kavga çıkar, kanlar dökülürdü. Önünü almak için hükümet işe el koymuş, bahçelere belli mikdar su verilmesini düzmüştür. Kerkük Evkaf Dairesinde elde ettiğim (belgelere göre su) bu çeşit dağıdılırdı : Her tak iki saat olarak 80 tak diye hesap edilmiş bu da 39,5 tak yerlilere 27,5 tak evkaf dairesine ait ve 13 takı da Mirinindi. Bu işi görmek için “su ağası” vardı. Arada çıkan anlaşmazlıkda buna baş vurulurdu.

3.16.1.2.1. Yerlilere Ait Su Takları

- Süleyman Devlet: 2
- Bektaş Mekri 1
- Hanım 1,5
- Yusuf Ağazde Veli 2
- Kadir İslam 1

- Maruf Bağı 1,5
- Muhammed Hanif 1,5
- Gelhur Oğlu 1
- İsa Musa 2
- Hidayet Alemdaroğlu 1,5
- Kara Vali Ağa 2
- Mehdi Oğlu Zeynel 1
- Çalık Oğlu Mahmut 1,5
- Ömer Ağa 2
- Sarı Kadir 1,5
- Kadire Pis 1,5
- Kemalzade Lutfullah Ağa 1,5
- Naibzade Mahmut Efendi 1
- Boşnak 5
- Abdulkadir 6
- Hacı Mahmut Bağı 1,5
- Ceman 39,5 tak

3.16.1.2.2. Evkaf Dairesine Ait Olan Taklar

- Hacı Salih Bağı: 1,5
- İmam Kasım Aleyhirrahme: 2
- Vakıfbaz Eşref Geylani : 2
- Seyyid Server : 2
- Salih Ağa Bağı: 2
- Ferhad Oğlu Bağı : 2
- Derviş Hıdır Bağı : 3
- Zeynel Ağa Bağı : 3
- Mihri Oğlu Bağı : 1
- Nalbandzade Ömer Bağı : 3
- Naibzade Cami Vakfı : 1
- Ceman : 27,5 tak
- Miri'ye Ait : 13 tak

Bu arklara ilave Kerkük çevresindeki köyleri sulayan dört kerhiz suyu da var idi.

- Hacı Habib Ağa Hürmüzlü Kehrizi Köşklü değirmeni şarkında Hassa'dan su alır Şerike (Petrol Şirketi) önündeki Makbere Tepesi önünde yer yüzüne çıkar.
- Kırdar Kehrizi : Bor dağından su alır, Şorca'da yer yüzüne çıkar.
- Avcılar Kehrizi: Yıkılan Kerkük taş köprüsüne yakın çaydan su alır, Tisinde yer yüzüne çıkar
- Sarı Kahyalılar Kehrizi: Çaydansu alırdı. Bu kehrizde büyük babam merhum Hacı Said'in de sehim (hisse) itibariyle payı olduğunu merhum Nazım Beyden öğrenmişdim.

Bu arh ve kerhiz suları yalnız içmek ve bahçeleri suvarır (sulamak) tarlaları suvarmaya yetmezdi. Artık toprak yağmur sularını beklerdi. Yağmur olunca “herhuda” (hayr-ı huda-Allah'ın nimeti), olmayınca bahalılık ve kıtlık olurdu. Kerkük baharlarına yukarıda işaret etmişdik. Buğday bire otuzdan yukarı verirdi. Kıtlık günleri de çok acı idi. Kerkük tarihinde hatırlanan bu bahalılıklardan biri 1242 H.'de olduğu söylenmektedir ve 1296 H.'de Açlık şimdiye kadar babalarımızdan işitdiğimiz “büyük bahalık” çok acı idi. Nakşi isminde bir Kerkük halk şairinin bu bahalılık için söylediği şiirlerini el yazılı bir defterde buldum. Abdulkadir Nakşi Efendinin uzun kasidesinden aşağıya parçalar alıyoruz:

Dinle sana arz edem ey zatı pak tavrı melik
Doksan altı senesinde ne kıldı çark-ı felek

Nice hür kız cariye oldu, nice siflelere
Nice oğlan hür iken köle misl-i Şebek

Görmeyen yüzünü gün nice muhder kadın
Devr ederdi yüz kapı ta ki bula bir ekmek

Şir-hur tıflı sağır (küçük), atıldı yollar üstüne
Kimi kalktı, kimisi oldu helak ağlayarak

Komşular komşuya bakmaz analar evlatladına
Laik oldu, işbu hale cümle vaveyla demek
Asrımızda görmemiş bu kahtı asla bir beşer
Belki bin yıldan beri olmadı dine etme şek(şüphe)

Ekmeği çok etmek için una katarlar idi
Kah toprak, kah kum, kah kireç, kah ehek

Hem aşair, kabail cu'dan(açlık) baş kaldırıp
Cümle, Kerkük'e döküldü, kalmadı (zelek)

İşbu kaht bir hale koydu cümle Kerkük ehlini
Fark olunmaz birbirinden miskin ü ağa vü beg

Şiştî artık eller, ayaklar , kabaklar
Yüzü gözü yellenib fark etmez oldu merd ü mek

Çarşıda, sokakda insan laşesi düşmüş yatır
Kimi Kürd, kimi Arab, kimi Acem, kimisi Lek

Nakşi-i biçare şaşdı işbu hale, neylesin
Bendeden olmaz meded, Hak'dan meger etsin dilek

Birinci Büyük Savaş dolayısıyla Kerkük'de görülen açlık çok felaketli olmadı ve az ölü(yle) ve süratle geçti.

Kerkük'ün hayvan ve nebat verimine göz atmadan önce elimizde bulunan bu vesikada biz (955 H.) tarihli Sultan Süleyman Kanuni tarafından verilen bu fermanla o devrin Kerkük'deki çiftçilik ve hayvan beslemenin çeşitlerini ve hükümetin vergisini anlarız:

Kanuni Nahiye: Kerkük (1)Ankara Tapu ve Kadastro ve Umumi Müdürlüğ
Defteri Numara: 111 Tarih: (955 H - 1548 M)

- Hane şama her haneden beş akçe
- Cüllahdan her cumeden beş akçe ve her terziden her neferden beş akçe

- mevaşı diye her inekden beş akçe alınır. Her iki düğeden beş akçe alınır ve koşulan öküzden toşundan nesne alınmaz ve her dişi eşekden iki buçuk akçe alınır ve dişi koyundan bir akçe alınır.
- Mahsulat-ı şitviden ve sayfiden arpa ve buğday ve cevzeke ve simsim (susam)dan ve gayrıdan yediden bir alınır.
- mahsul-i piyaz deyu kadimü'l-eyyemden Kerkük'den ve Tisin'den ve Leylan'dan ve Tercil'den eğer eğsün eğer eğmesün her keryeden 60 akça alınurmuş geyri bunun üzerine mukarar kılındı.
- Buğdaydan- yazılmıştı sekizde bir alınmak münasib olmağın mukarrer kılındı ve sırr-ı tağar deyu vacib-i divandan her bir tağar Buğdaydan beş akçe ve bir tağar arpadan iki buçuk akçe alınır ve her bir tağar cevzekeden ve simsimden ve gayriden ki vacib-i divandır, on akçe alınır.
- Resm-i daruğa deyu Leylan'dan ve nefsi Kerkük'den ve Tercil'den ve Tisin'den üçer tağar buğday ve altışar tağar arpa ve nakit, kırkar akçe ve sair kura (köyler)dan iki tağar buğday ve dört ağar arpa ve kırkar akçe alınır gelmiş gayri bunun üzerine mukarrer kılındı Ki dahil-i maldır.
- Buğdaydan gayrı cümle hububatden ki vacib-i divandır, “sadcahar” deyu her yüz tağardan dört tağar alınır gelmiş gayri onun üzerine mukarrer kılındı. Bu dahi dahil-i maldır, bundan gayrı reayadan makulat ve alef (yem) ve gayrı nesne alınmaya.
- Her değirmenden kırkar akçe alınır.
- Mezkur nahiyede vaki olan Kifriy'e ve Yahudilere yirmibşer akçe ispinç (Esirlerden alınan mala karşı verilen tezkere) vaz' olundu.
- Nahiye-i mezburede vaki olan Malikaneleri sipahiye tımara verilmedi. Hassa-i Humayun kaydolundu Be- destur-ı kıyem ve defteri köhne bitdi.

Kerkük toprağı münbittir. Hasılatı buğday, arpa, pirinç, tütün, keten ve pamuk da köylerinde ekilir. Koyun, keçi, manda, sığır, inek gibi sürü hayvanları vardır. Kamusu'l-a'lam'da (500.000 baş koyun , 250.000 baş keçi 45.000 baş mand, sığır, ineğı olduğunu ve yılda 130.000 ton arpa, buğday mahsulatı ve bir de pirinç , pamuk tütün, keten gibi bitkileri vardı. Bu malumat 19. asrın sonlarında Kerkük'e uğrayan Roher bach tarafından vermiştir.

Bağcılık ve çiftçilik işlerinde kullanılan malzemeler : bel, kerdi, kerki, belgen, mecrefe, cekeceğ, şelte, orağ, havcar, demirvac, cancar, şahra, gevene, çenber, sap, şegird oğlan, uzun oğlandır. çiftçiler kepeneg giyer hançer taşır bir düdük ve sibili vardır.

3.17. ŞEHİR HAYATI

Hükümetin bir emrini yerliye bildirmek için yahut, tapu işlerinin bildirilmesi “dellal”lar ağzıyla dağıdılır ve bildirilirdi. Bu dellalar hükümetçe ve yerlice belli adamlardı. Sözleri ezber eder, sonra çarşıda, kahvehanelerde ve diğer kalabalık yerlerde yüksek sesle “Ümmet Mehemmed... dinnevin, Hükmetin emri bıdı...” söylerdi.

Kaybolan eşyayı aramak için dellal Kerkük sokaklarında vaktiyle dolaşıp “Ümmet Mehemmed... Bir eşek rengi, nişanı Tapanı halasına beş Mecidi muştılığ. Gören, bilen desin; savabı var, diye havarlanırdı.

Yahut, “Ümmet Mehemmed, sem’e savt ossın, eşiden vermiyene bir... itip. Üzerinde palan, başında reşmesi var, muştılığ var, diye havarlanırdı..

SONUÇ

Toplamları bir arada tutan millet olma bilincini ortaya çıkaran milli kültür unsurlarının en önemlilerinden birisi halk kültürüdür. O halkın sözlü kültürü millet olma bilincini yansıtır. Sözlü kültür mahsulleri halk yaratıcılığı ile o milletin tarihine de ışık tutar. Halkın yarattığı sözlü kültür unsurları o halkın ulusal ve yerel özellikleriyle yüzyıllar boyunca bağlı olduğu toplumun birliğini, beraberliğini sağlayan bir miras olarak gelecek nesillere taşınır. Diliyle, diniyle, inanış ve uygulamaları ile milli birlik ve beraberliği sağlayan bu ürünler geçmişten günümüze yıllar içinde değişerek gelişir, gelişirken değişir çağa da ayak uydurarak gelecek nesillere kesintisiz bir damar gibi akar. Bu cümleden olarak Irak Türkmenleri de yaşadığı coğrafyada her şeye rağmen çok zengin bir kültür birikimine sahiptirler. Ancak Anadolu’da Irak Türkmenlerinin tanılması açısından yeterli materyal hala eksikliğini hissettirmektedir. Bu çalışmamızda Irak Türkmen araştırmacısı olan Şakir Sabır Zabıt’ın 1962 yılında Bağdat’ta yayınlamış olduğu “Kerkük’ün İctimai Yapısı” adlı eseri latin harflerine aktararak Anadolu bilim dünyasının hizmetine sunup, Irak Türkmen folkloruyla Anadolu’daki Türk folklorunun karşılaştırılmasına yönelik çalışmalara kaynak olarak kullanılmasını istedik.

Çalışmanın girişinde Türkmenlerin kökeninden, Kerkük’ün tarihi, coğrafi, ekonomik ve sosyal yapısı hakkında genel bilgiler verildikten sonra üzerinde çalıştığımız eserin yazarının biyografisinin ve çalışmalarının tanıtımı yapılmıştır. Kitabın Arap harflerinden aktarımıyla araştırmacıların kullanımına açmayı hedeflediğimiz bu çalışmada, kitabın içeriğindeki folklor malzemesinin gün yüzüne çıkartarak, içeriğindeki karışık olarak yer alan malzemeyi bilimsel metotlar dahilinde üç ana bölüme ayırdık. Birinci Bölüm’de Kitabın içeriğinde bulunan halk edebiyatı mahsulleri toparlanmıştır. Bunlar alt başlıklarıyla masallar, bilmece, tekerlemeler, deyimler, latifeler toparlanmıştır. İkinci Bölüm’de ise ilk olarak geçiş dönemi olarak adlandırılan doğum, evlilik, sünnet ve ölüm üzerine verilen bilgiler bir araya getirilmiş, devamında ise Kerkük folklorunda bulunan inançlarla ilgili bilgiler 16 alt başlık altında verilmiştir. Üçüncü ve son Bölüm Folklor adını almış ve Giyim-kuşam, halk mimarisi, halk hekimliği, çocuk oyunları gibi alt başlıkların yanında sosyal hayata ait konular ile 17 alt başlıktan oluşturulmuştur. Son olarak Çalışma yaptığımız eserde geçen Irak Türkmen ağzında ve bilhassa Kerkük ağzındaki kelime kadrosunun bir kısmının da olsa

sözlüğünü çıkarttık. Çalışmamızın sonuna eski ve yeni Kerkük fotoğrafları da eklenmiştir.

Bugün artık kaybolmakta olan ve yıllar önce Şakir Sabır Zabıt'ın hazırlamış olduğu bu çalışmada gördük ki sosyal hayatın içinde pek çok folklor malzemesinin varlığı tespit edilmiştir. Bu malzemenin gelecek nesillere aktarılması, geleneklerin yaşatılması ve milli birlik ve beraberlik açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Bender Oğlu, Abdullatif. (1993), Irak Türkmen Folklorundan Örnekler, Bağdat, Genel Kültür İşleri Yayınları
- Beyat, Fazıl Mehdi. (1984), Irak'ta Türkmen Edeiyatı Tarihi(1958-1968), Bağdat, Türkmenkardeşlik Ocağı Yayınları
- Çolakoğlu, Rıza. (2017), Telafer Folkloru, İstanbul, Kerkük Vakfı yayınları
- Dakuki, İbrahim. (1970), Irak Türkmenleri, Ankara, Güven Matbaası Yayınları
- Eroğlu, Cengiz - Babuçoğlu, Murat - Özdil, Orhan. (2008), Osmanlı Vilayet Salnamesinde Musul, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yayınları
- Kabaklı, Ahmet. (1970), Kerkük'ten Musul'dan, Tercüman Gazetesi yayınları
- Kemali, Usama - Sinjar, Ammar M.S. (2017), Irak Yönetimi Altında Türkmenler, Ankara, Türk Araştırma Merkezi Yayınları
- Kerküklü, Sabah Abdullah. (2017), Mevsuat El İlam El Türkmani, Bağdat, Bağdat Kitap Ve Belgeler Yayınları
- Kerküklü, Sabah Abdullah. (2018), Mevsuat El İlam El Türkmani, Bağdat, Bağdat kitap ve belgeler yayınları
- Kevseroğlu, Necat. (2015), Safahat Min Tarih Kerkük Mindü Fecir El Tarih ile 1958, Londra, Dar Alhikma Yayınları,
- Marufoğlu, Sinan. (2002), Türk Dünya Ansiklopedesi (Irak Türkleri), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları,
- Naci Oğlu, Hacı Selahettin. (2018), Irak Haritasında Türkmeneli, Tuzhurmatu, Nur Yayınları
- Saatçi, Suphi. (1997), Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Ankara, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları
- Saatçi, Suphi. (2007), Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, İstanbul, Ötüken Yayınları
- Sarınay, Yusuf. (2003), 111 Numaralı Kerkük Livası Mufasssal Tahir Devteri (Kanuni Devri), Ankara, Osmanlı Arşivi Daire Bakanlığı Yayınları

Terzibaşı, Ata. (2013), Kerkük Şairleri, İstanbul, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Kitap 3, 4 Ve 5. Ciltler

Terzibaşı, Ata. (2013), Kerkük Şairleri, İstanbul, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Kitap 1. Ve 2. Ciltler

Terzibaşı, Ata. (2013), Kerkük Şairleri; İstanbul, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3. Kitap 6,7,8 Ve 9. Ciltler

Terzibaşı, Ata. (2010), Kerkük On Dokuzuncu Asırda, Kerkük, Fuzuli Yayınları

SÖZLÜK

Ablak: Bir tür değerli taş.

Achemir: Maya.

Acığ: Kingilik.

Adahlandım: Nişanlanmak.

Adedi: Sayı.

Albağ: Kadınların alınlarına bağladıkları ince kumaştan bir tür yazma.

Alef: Yem.

Arvad: Avrat.

Asısın: Asılsın.

Aş: Yemek.

Atar: Aktar.

Atar: Koyar.

Atlanır: Zıplar.

Babuç: Pabuç.

Bahah: Bakalım.

Bahtım: Baktım.

Balut: Pelit.

Basrığ: Kumaş parçalarını geniş aralıklarla dikme işi.

Bassam: Basarsam.

Baynar: Öter.

Bedendi: Kale duvarı.

Bellü 'e: Foseptik kuysu.

Beyram İstive Sıçar: Bayram üstüne sıçar.

Bı: Bu.

Bını bissev: Bunu bilsen.

Bırdadı: Burdadır.

Boğılır: Boğulur.

Boyunbağ: Kolye.

Börk: Külâh.

Budaglandım: Dallandım.

Buğazıva: Boğazına.

Buğum: Ağaç dalındaki kabarık kısımlar.

Bulamç: Un ve yağ karışımı ile yapılan bir tür çorba.

Bunca: Şu kadar.

Burgıl: Bulgur.

Burnıv: Burun.

Cahaz: Çeyiz.

Camadanı: Milli giyişlerde kullanılan takke üzerinden başa sarılan beyaz zemin üzerinde siyah beneklerle çizgili geleneksel erkek başörtüsü.

Cecim: Yünden dokunmuş, değişik renklerde nakışlı üst örtüsü .

Cehdeni: Kışlık elbiselerde kullanılan bir tür desen.

Cıbına: Bir tür harç yoğurma tekniği.

Cıgır: Bir yemeni çeşidi.

Cok: Boynuz.

Cülhe: Genellikle tezgah kurup, kumaş, kilim, cibinlik vb. dokuyan, cülha.

Cüt: Çift.

Çalmag: Çırpma.

Çarhı: Çarkı.

Çatara: Bir tür kumaş.

Çefye: Erkelerin başlarına bağladıkları, saçaklı, renkli, bir çeşit geleneksel sarık

Çegen: Testi çamurunun hazırlanmasında kullanılan bir madde.

Çereke: Köylü kadınların yük taşımakta, çeşitli renklerde, yünden işlenmiş bir ucu omuz üstünden diğer ucu obür kolun altından geçerek omuz üstünden düğümlenen sırt ve göğüs kısımlarını kaplayan bir çeşit örtü.

Çerşef: Çarşaf.

Çevirir: Alıkoymak.

Çıhtı: Çıktı.

Çıhtım: Çıktım.

Çıraglıg: Eskiden evlerde çırağın konduğu, bir insan boyu yüksekliğinde duvarda yapılan alçı süslemeli oyuk.

Çırgı: İplik eğilmek için kullanılan ya da ayakla çevirilen ilkel araç.

Çibinliğ: Sivri sineklerden korunmak için yazın (damda) serilen yatağın üst ve yanlarına gerilen ufak bir oda biçiminde tül.

Çini: Yoğurt, ayran ve benzeri yiyecek için kullanılan, genellikle kuyu yeşil renkli derin çanak.

Çoğan: Çamaşır yıkamada kullanılan sarı renkte bir bitki kökü, helvacı kökü, çüven.

Çohıydı: Çok idi.

Çöl: Kır.

Dağarcuğ: Deriden yapılan çuval.

Dahl: Karışmak.

Dalag: Dalak.

Dam: Tavan.

Damag: Beyin.

Damag: Zihin.

Daştandı: Taştandır.

Davar: At ve eşek gibi binek hayvanları ile küçük baş hayvanlara verilen ad.

Dayancağ: Eski evlerde kapı ile dör arasında sınır belirleyen ve karşılıklı konam, koyun ya da koç biçimine benzer süslemeli, tek parça halinde dayanmaya yarayan mermer.

Dekke: Dövme.

Delemek: Peynir imali için mayalanmış süt, yağı alınmış çiği süttten yapılan peynir.

Dendüç: Haşlanmış buğday.

Dızlğ: Eskiden kullanılan, diz kapaklarına kadar sarkan yünden örölmüş bir çeşit ceket.

Dibek: Ağaçtan yapılan buğdayı dövmek için büyük bir dögeç.

Dilegçilik: Kız isteme.

Dilmiç: Bilezik.

Diylir: Denilir.

Diylirse: Denilirse.

Doşab: Pekmez.

Döğçe: Döğçe.

Döğec: Çamaşır yıkamada kullanılan tahta değnek.

Döğme: Dövölüp kabuğu çıkartılmış aşure yapılacak buğday.

Dör: Eski evlerde büyük ev denilen bölümün önemli gözü sayılan konuk odası.

Düğün: Düğün.

Düğme: Düğme.

Dümbelek: Darbuka.

Düşer: Vazgeçer.

Ecci: Tatlının tersi tatsız.

Eccüg: Tohum.

Eceyib: Enteresan .

Efkeler: Tartakla.

Egri: Eğri

Ehek: Deri tabaklamada kullanılan sıvı bir madde.

Ehram: Hac mevsiminde erkeklerin kullandıkları bir çeşit giysi.

Ekkilsiniz: Akıllısınız.

Elf: Arapça alfabesinden bir harf.

Emce: Amca.

Ener: İnnek.

Entari: Genellikle tek parçalı kadın giyeceği, Arap ülkelerinde erkeklerin giydiği, düz üstülük.

Erekçin: Teri emmetk için başlığın altına ya da yalnız giyilen takke.

Erik çincigi: kayısı çekirdeği.

Eryeti: yapmacık.

Eski: Bez.

Eşik: Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak.

Eşkere: Açıktan açığa.

Etebe: Kerkük eski evlerinde dörün ve yan gözlerin önünde bulunan ve bütün gözleri birbirine bağlayan, avludan büyük eve ilk girilen yer.

Evlik: Ruj.

Ezye: Elbise.

Fahfurı: Porselen.

Fakı: Medrese öğrencisi, fıkıh öğrencisi.

Fırfıra: Rüzgarla dönen, tekerlek şeklinde bir çocuk oyuncuğı, fırıldak.

Fırkına: Fıkna da denir, nargilenin ağza alınan kısmı.

Fıfki: Dıfki.

Fıtta: Kadınlara ait bir çeşit baş örtüsü.

Firengi: Kapıya tespit edilen bir tür kilit.

Fut: Kadem.

Gaile: Sıkıntı, dert, keder, üzüntü.

Ge bını bil: Gel de bunu bil.

Gelgif (gergef): Üzerine kumaş getirerek nakış işlemeye yarar,çoğu dikdörtgen biçiminde olan çerçeve.

Gessin: Gelsin.

Gidişme: Kaşınma.

Give: Güve.

Gök: Lacivert, koyu renk.

Gügerçin: Güvercin.

Gülbeden: Yazlık elbiselerde kullanılan bir tür desen.

Güle: Bilye.

Gülünç: Gülüşme.

Günye: İnce bez çuval.

Hahtan: Halktan.

Harabıysa köç: Kötü ise göç.

Hardadı: Nerededir.

Havarlanır: Öter.

Hayasa: Bir giyim aksesuarı.

Haywan: Avlu.

Hazne ögi: Dörün sağında ve solunda yer alan yan göz.

Heberim yohtu: Haberim yoktu.

Heci degi: Hacı değil.

Hefte: Hafta.

Hek: Hak.

Hel: Karıştırmak.

Helek dellügi: Kerkük'ün eski tip evlerinin giriş kapısında kapıyı kilitlemek için kullanılan sürgünün geçtiği büyükçe yuva.

Helek: Yorgun.

Heley: Halay.

Hemir: Hamur.

Hemyan: Bir tür kemer.

Here teli: Büzgülü.

Herem: Piramit.

Herişte: Erişte.

Heviş: Avlu.

Hilkatsız: Suratsız.

Hıllı heşek: Yaramaz eşyalar.

Hınna: Kına.

Hicil: Hal hal.

Hidmetçi: Hizmetçi.

Hile: Irak'ta bulunan bir şehir adı.

Hol: Kerkük evlerinde bulunan bütün odaların kapısı ona açık olan bir alan.

Hortman: Bir çeşit hububat.

Hoşlandırmak: Tatlı kılmak.

Hörig: Örgü.

Hukka: İki buçuk kg ağırlığında ağırlık ölçüsü okka.

Hulksuz: Takatsız.

Hurda: Kırıntı.

İbinir: Islatılır.

İçtima': Toplantı.

İg: Dük.

ihtira': İcad.

İkindi: Akşam.

İmamalamak: Tesbihin bütün boncuklarını saymak.

İmşah ele: Yumuşak yap.

İncana: Eskiden çamaşır yıkamadan kullanılan pişmiş topraktan yapılan yayvan ve büyük leğen.

İskerepin: Topuklu ayakkabı.

İskif: Yüksük.

İstikan: Çay bardağı.

İşiliğ: Bir giyim eşyası.

İtip: Kaybolup.

İtti: Keskin.

Kafanağ: Yağ, yumurta ve undan yapılan bir tür yemek.

Kahtım: Kalktım.

Kaide: Taban.

Kakam: Büyüğüm.

Kalay: Bakır kablari parlatmakta kullanılan kimyasal madde.

Kaldırıldadı: Taşırlardı.

Kamışa biner: Çocukların oynadığı bir tür oyun adı.

Kankavır: Çingirak.

Kapağ yeheliğ: Kapak yakalık.

Karannuhtan: Karanlıktan.

Kasada: Kasede.

Kav çakmakla: Eskiden taşlı çakmalarda kullanılan kolay yanan bir çeşit mantar.

Kazzaz: İpekçi.

Kebih: Çirkin.

Keçel: Kel.

Kehke: Atılmış pamuk.

Kehkülü: Kakülü.

Kehreb: Bir değerli taşdır.

Kel'e: Kale.

Kelye: Kimyasal bir madde.

Kemçiye: Kırbaç.

Kenne: Anneanne, babaanne, nine.

Kepkere: Sim siyah.

Kere taviğ: Siyah tavuk.

Kere: Defa.

Kerh olunca: Sertleşmek, kısık.

Kesek: Genellike evlerin yapımında kullanılan duvar örmek için kalıplara dökülmüş güneşle kurutulan saman ve balçık karışımı ilkel tuğla, kerpiç.

Kesissin: Kesilsin.

Kınıklı: Yazlık elbiselerde kullanılan bir tür desen.

Kırğılığ: Orta büyüklükte, eti sevilen bir cins göçebe ördek, bağırtlak kuşu.

Kırh: Kırk.

Kırığ: Bir yemeni çeşidi.

Kırtab: Küzecinin (testici) kullandığı bir alet.

Kıyyıg: Koyun dışkısı.

Kinarlıg: Kenarlık.

Kırşan: Eskiden kadınların süs olarak yüzlerine sürdükleri bir cins beyaz renk pudra.

Kise: Poşet.

Kolbağ: Bir çeşit bilezik.

Korhılığ: Korkuluk.

Koru: Demlik.

Koşma: Yarış.

Koyar: Bırakır.

Koydih: Koymak.

Koz: Ceviz.

Köskilig: Önlük.

Köşkdür: Eski Kerkük evlerinde dörün sağında ve solunda bulunan ve 'etebeden merdivenle çıkılan yan gözün üstündeki hububat ve eşya deposu.

Kuçik: Küçük.

Kuha: Mağara.

Kulbaka: Kurbağa.

Kurakay: Tahta kurusuna benzeyen, duvarda kabarık iz bırakarak hareket eden, ahşabı delip yiyen bir haşere.

Kurşak: Kemer.

Kurut: Çürütülmüş ayranda yapılan bir çeşit yiyecek.

Kuş tüki: Kuş tüyü.

Kuşvıran: Sapan.

Külçe: Özellikle bayramlarda evlerde yapılan, içi şeker ve ceviz dolu fırın ya da tandır da pişilir.

Küp: Su küpü.

Küreken: Damat.

Lalam: Çocuğun bakımıyla görevli kadın.

Leçek: Başa örtülen tül bent.

Leplig: Nazar.

Levçe: Geveze.

Luguz: Bulmaca.

Lüle: Bir nesneye silindir şekli vermek.

Mabeyin: İki şeyin arasında.

Mankala: Mangal.

Marmuus: Bir çeşit iplik.

Matal: Masal.

Mazı: Pelin (bazı yerli ilaçlarda kullanılır).

Mehmer: Suvak.

Me‘melinde: Atölye.

Mende: Bende.

Merc: Bahse girmek.

Merheme: Mendil.

Merzip: Oluk.

Mesih: İsa (a.s).

Mestere: Eski kerkük evlerindeki kapıların bir parçası.

Mez: Masa.

Mıskal: 4,65 gram ağırlığında değerli taş ve maden ölçmede kullanılan ölçü birimi.

Miçek: Sinek.

Mih: Çivi.

Mis: Bakır.

Mişte: Çinicinin kullandığı bir alet.

Muaddel: Ortalama.

Muncığ: Boncuk.

Müşki: Beyaz üzerinde siyah ya da mor çizgileri olan, erkeklerin başlarına bağladıkları bir çeşit geleneksel saçaklı başlık.

Müştu luğ: Muştu getirene, sevindirici haber verene verilen armağan.

Nadi: Kulüp, düğün salonu.

Nahırcı: Büyük baş hayvan sürüsü.

Nakar: Fayans vb. yapıştırmakla da eski bir sıvanın üzerine sıva yapmak için duvarı tırtıklamak.

Nalg altı: Bir çeşit çuval.

Nobat: Nöbet.

Obalar: Ova.

Ocağlığ: Mutfak.

Ohır: Okur.

Ohlav: Merdane.

Ohplar: Olmuşlar.

Ossın: Olsun.

Özi diri: Kendisi diri.

Özinden: Kendisinden.

Pambuğ: Pamuk.

Pandan kalem: Mürekkep kalem.

Papaçan: Kopçalı çocuk ayakkabısı.

Patiska: Eskiden kullanılan bir cins parlak kumaş.

Pek: Temiz.

Pıçağ: Pıçak.

Pilegli gömlek: Payetli gömlek.

Pim: Kuyruk yağı.

Pisik: Kedi.

Potin: Çizme.

Saç ağ: Kadınların, saç örgülerine taktıkları altın ya da gümüşten bir ziynet türü.

Saç pağ: Kadınların saç örgülerine taktıkları altın ya da gümüşten bir ziynet türü.

Sada siyah: Sim siyah.

Sadçihar: Yüzde dört.

Sağdıç: Düğünde güveye kılavuzluk eden ve tören süresince sağında oturan güveyin yakın arkadaşı.

Sağır: Küçük.

Salarıĝ: Salmak.

Salta: Zubunla birlikte giyilen uzun kollu, yeleĝe benzeyen kısa cepken.

Sancaf: Bir tür dikiş.

Sancak: Broş.

Satıl: Kova.

Sazik: Şalagam ve şalgam yaprağını ırmik ilave ederek bir süre (küpden) tutulan ve sonra çiĝi olarak yenen ekşi bir yiyecek.

Sazlar: İnler.

Sebbeh: Sabah.

Sefine: Gemi.

Sehen: Tabak.

Sekkü: Kaldırım taş ya da topraktan yapılan oturulacak düz ve yüksek yer.

Sele acam: De ki açım.

Sele toham: De ki tokum.

Sele: Söyle.

Sem[‘] savt görmemişem: Ses duymamışam.

Seper: Saçar.

Serpoş: Örtü.

Setre: Ceket.

Sılhma: Kısa yelek.

Sılhtıyan: Tabaklanarak boyanmış ve cilalanmış genellikle keçi derisi

Sırĝa: Küpe.

Sırhana: Kerkük evlerinde para, altın vb. değerli eşyaların saklandığı genellikle dörün dibinden Kapı ile geçilen haznenin arkasında olan merham oda.

Sırma ohçırılı: Bir giyim aksesuarı.

Sırma: Sim.

Sıttara: Düşme tehlikesini önlemek için, çatı etrafına çekilen duvar.

Sıvak: Sıvamak.

Siirt: Türkiye'de il.

Silehlih: Kadınların kullandıkları, silah mermisi taşıma kemerine benzeyen, sağ omuzdan sol yana sarkıtılarak giyilen bir çeşit ziynetlik.

Silkindim: Hızlı bir şekilde ayaĝa kalkmak.

Sini: Tepsi.

Sipirdim: Süpürmek.

Sohsam: Soksam.

Sufuf: Kerkük halk hekimliğinde kullanılan bir tür ilaç.

Suhala: İçine ehek konan bir tür kap.

Sulı: Yazlık elbiselerde kullanılan bir tür desen.

Supan: Taş atmaya yarayan bez, sapan.

Sümik: Kemik.

Sümünini: 1/8

Süngir: Yemeni yapımında kullanılan bir alet

Şakalat: Eski Kerkük evlerinde kireçten yapılan masa biçimindeki duvara yapışık araç

Şam: Akşam yemeği.

Şamdarı: Patlamış mısır.

Şanaşın: İki katlı ev.

Şapalağ: Yama.

Şavır: Düdük.

Şavul: Şakul, çekül.

Şefilte: Meş'le.

Şegird: Çırak.

Şek: Şüphe.

Şerbe, cerre: Her ikisi de su testisi çeşitlerindendir.

Şohum: Yeri arpa veya buğday ekmek için kazmak.

Tablacık: Satıcı vb.nin kullandığı tahtadan tepsi.

Tagara: Testicilik mesleğinde kullanılan bir alet.

Tağar: 83,4 kg tutarında tahıl ölçेği birimi.

Takaltı: Evin ilk girişinde karşılaşılan tonozlu mekân

Tamata suyu: Salça.

Tamga: Damga.

Tanbura: Bir çalgı aleti.

Tap nedi: Bul nedir.

Tap: Bul.

Tapar: Bulur.

Tapmaca: Bilmece.

Taptapa: Kurtulmuş tezek.

Taraça: Evin bir bölümü.

Tarağ: Tarak.

Tārı: Tanrı.

Tavla: Ahır.

Tayyare: Uçak.

Teb'eli: Büyü.

Tecim: Ticaret.

Teferüc: Seyir etmek.

Tefte elek: Telleri sıkı dokunmuş ellek.

Tegel: Seyrek ve eğri dikiş.

Telef: Boş yere harcama, yıpratma.

Teleng: Kuş, tavuk vb. hayvanların kanat kalemleri.

Telli fistan: Bir kadın giysisi

Tendür: Tandır.

Teneg: Tohum.

Tenger: Çinicilikte kullanılan bir madde.

Tepilirdi: Çekmek.

Terece: Kerkük ve diğer Irak Türküleri bölgelerinin eski tip evlerinde özellikle dör ve yangözlerin duvarlarında içten uyulan, sağır pencere olarak inşa edilen ve ufak tefek eşya koymaya yarayan göz baca.

Tezek: Yakıt olarak kullanılan kurutulmuş sığır dışkısı

Tırp-: Sars-

Tırpar: Sarsar.

Tingilir: Dikilir.

Tişrin: Ekim.

Tiz: Bir marangozluk aleti

Toy: Düğün.

Tökti: Döktü.

Tuluğ: Tulum.

Tuman: Don.

Tük: Tüy.

Uhçır: Bir giyim aksesuarı.

Uhçır: Dona geçirilip belde bağlanan ince kuşak.

Üske: Yüksek.

Üzellik: Tütsü(nazara iyi geldiğine inanılan kokulu bir ot ve bu otun tohumu).

Üzü kuylu: Yüzü üstü.

Varıydı: Var idi.

Ver aluğ çekelüğ: Ver elini çekeyim.

Ververe: Vantilatör.

Yağlıg: Mendil.

Yangöz ögi: Eski evlerde esas odanın bitiğinde olan yardımcı oda.

Yartahımın: Binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne, eyer.

Yastuğ: Yastık.

Yehe: Yaka.

Yelpize: Yelpaze.

Yemeni: Eskiden kullanılan ve genellikle kırmızı renkli olan deriden imal edilen bir çeşit ayakkabı.

Yengiç: Kerküklü erkeklerin giymiş oldukları “zubun” denen elbisenin kolunun geniş olan son kısmı

Yengiçli: Elbise kollunun ağzı, Kerkük ve bir çok Irak Türkleri yörelerinin geleneksel erkek giyimi olan(zubun kollunun geniş olan son kısmı).

Yıhsın: Yıksın.

Yıldırım: Şimşek.

Yırgat: İnşaatın kaba işlerinde çalışan amele, ırgat.

Yoh: Yok.

Yohıydı: Yok idi.

Yohladım: Yokladım.

Yohlama: Yoklama.

Yonacağ: Atın tırnaklarını yontmaya yarayan alet

Yonarlar: Yolmak.

Yuha: Yufka.

Yuharı: Yukarı.

Yumrı: Yuvarlak.

Yüng: Yün.

Zad: Yiyecek.

Zahiresi: Kış mevsiminde kullanılmak üzere yaz mevsiminde saklanan gıda maddeleri.

Zeğel: Kıvırtan, oynak, hileci

Zehrefe: Nakış.

Zenbil: Hurma ağacı yapraklarından örülen sebze gibi eşyaları taşımak için kullanılan ağız geniş kulplu sepet

Zerzemi: Bodrum.

Zift: Katran ve diğer organik maddelerin buharlaşmasından veya damlatılmasından elde edilen, kolay kırılan az ısı ile eriyen, katı siyah, parlak madde kavasaksız.

Ziler: Yüksek ses.

Zinat: Süs

Zire zire: Zara zara.

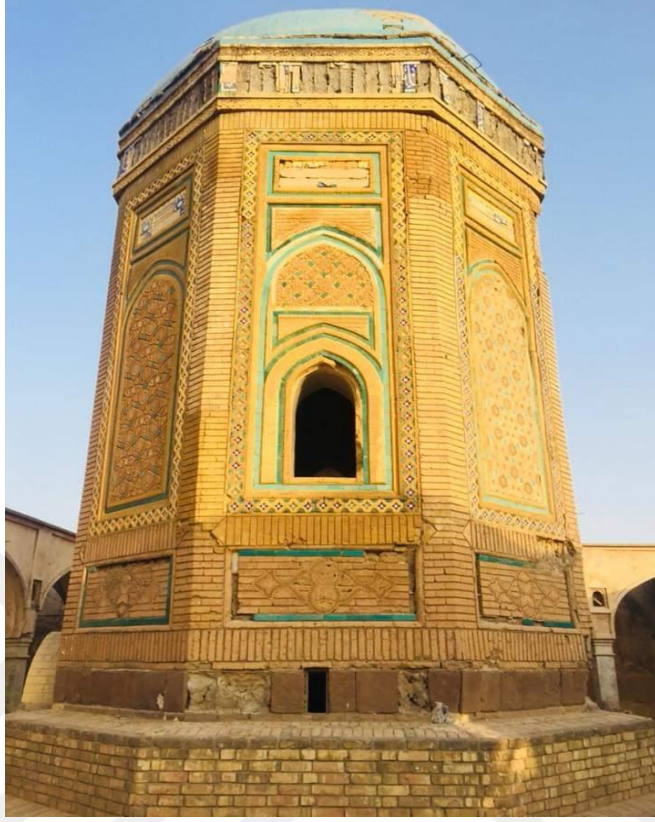
Zive: Bir yer adı.

Zorhana: Güneş ve spor evi.

Zubın: Irak Türklerinin köylerinde giyilen, önden yarıklı entari şeklinde, erkeklere özgü geleneksel kıyafet.

Zuvana: Baca.

EKLER

Resim 1: Kerkük kalesi, gök kümbet.

Resim 2: Kerkük kalesi.

Resim 3: Kerkük kalesi.

Resim 4: Kerkük, Kale evleri.

Resim 5: Kerkük kalesinde bulunan bir evin adı.

Resim 6: Tak altı.

Resim 7: Pullu kapı.

Resim 8: Avlu.

Resim 9: Sıtara / Zenbil

Resim 10: Eşik.

Resim 11: Terece

Resim 12: Dayancağ / Şakalat / Yan göz.

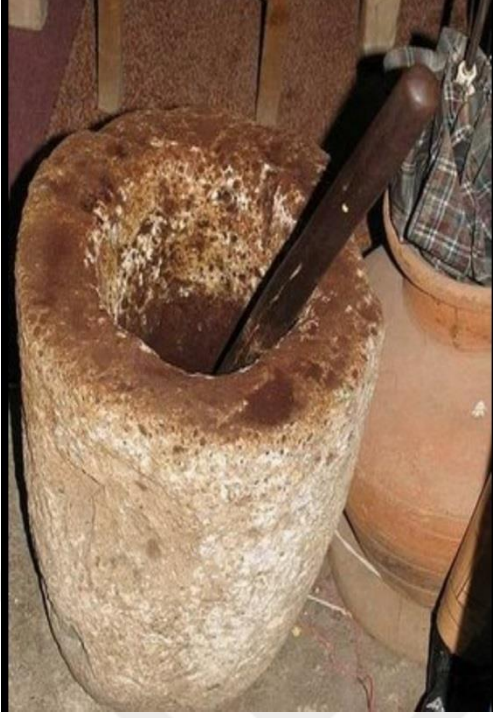
Resim 13: Köşk.

Resim 14: Dör / Etebe.

Resim 15: Niş (Evi aydınlatmak için kullanılır). Resim 16: Sırhana.

Resim 17: Dibek .

Resim 18: İncana.

Resim 19: Çinni.

Resim 20: Çerre.

Resim 21: Şerbe.

Resim 22: İskif.

Resim 23: Cebinliğ.

Resim 24: Üzelliik.

Resim 25: K    .

Resim 26: Cecim.

Resim 27: Türkmenler de kadın ve erkek kıyafetleri.

Resim 28-29: Erkeklerin kafasına taktıkları camadanı ve erekçin.

Resim 30: Silehliğ.

Resim 31: Hicil.

Resim 32: İğ.

Resim 33: Kırğılığ.

Resim 34: Cülhe.

Resim 35: Tanbira.

Resim 36: Tuluğ.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : EBAK SABAH ALI ALI

Doğum Yeri ve Yılı : Kerkük / 24.04.1995

Medeni Hali : Bekâr

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi : Kerkük Üniversitesi Eğitim Fakültesi 2014 -2017